

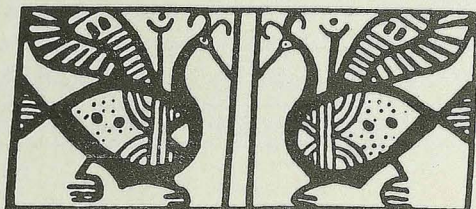
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΠΑΝΤ. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ

(Πῶς ὁ ξένος τύπος εἶδε τὸ ἔργο του)

286 - 288

ISSN 0554 - 3363

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Υπεύθυνος έκδοτης: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Ανδροκλέους 2, Λευκωσία, Τηλ. 65900

Για τους Συνδρομητές Έλλάδας:

Παρακαλώ να πληρώνεται ή συνδρομή στην ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πίστωση Λογαριασμού 080/51260530

στο όνομα: Παναγιώτης Κ. Χρυσάνθης

αίτιολογία: Συνδρομή περιοδικού «Πνευματική Κύπρος» έτος...

και να μας στέλλεται ή απόδειξη για τα βιβλία μας.

Έτησια συνδρομή	Κ€3.00
Έτησια συνδρομή διά βιβλιοθήκες, σχολεία, οργανισμούς	Κ€4.00
Έτησια συνδρομή έξωτερικού	\$14 (δολάρια)
Τιμή Τεύχους	Κ€0.50 σέντ
Τιμή διπλού τεύχους	Κ€0.75 σέντ

Τα χειρόγραφα δέν επιστρέφονται. Κλισέ και φωτογραφίες επιστρέφονται.

100 ανάτυπα πρὸς τρεῖς λίρες τὴ σελίδα πληρώνονται ἀπὸ τὸν συγγραφέα στὸν τυπογράφο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ — Πνεῦμα καὶ ζωὴ — Ν. Παναγιώτου: Ὁ Παντ. Πρεβελάκης στὰ Κυπριακὰ Περιοδικὰ — ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ — Δημ. Γιάκου: «Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βενετίας — Κ. Χρυσάνθη: Δημ. Παπακωνσταντίνου «Κριτικὴ τοῦ βιβλίου — Κ. Προυσῆ: Φρ. Βράχα «Ἑλληνιστικὴ Κύπρος» — Κ. Χρυσάνθη: Ἡβης Νησιώτου «Ἐμβιώσεις», — Δημ. Παπακωνσταντίνου «Πέτρος Χάρης» — ΓΕΝΙΚΑ — ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΤΥΠΟ — ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ — ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ — ΤΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟ.

Τὸ παρὸν τεῦχος σελιδώνεται
εἰδικὰ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν ἀριθ. 1.

ΔΗΛΩΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

Τὰ κείμενα ποὺ δημοσιεύονται στὸ περιοδικὸ «Πνευματικὴ Κύπρος» ἀποτελοῦν πνευματικὴ ἰδιοκτησία τοῦ συγγραφέα τους, ὁ ὁποῖος φέρει καὶ τὴν εὐθύνη τῶν ἀπόψεών του.

Τὰ κείμενα δημοσιεύονται μὲ τὴν ὀρθογραφία τοῦ συγγραφέα.

Δέν γίνονται δεκτὲς ἐπιστολὲς μὲ ψευδώνυμο: Ὁ ἐπιστολογράφος πρέπει νάχει τ' ὀνοματεπώνυμό του στὸ χειρόγραφο καὶ τὴν ὑπογραφή του. Θὰ δημοσιεύεται ἢ ἐπιστολὴ πάντοτε μὲ τὸ ὄνομά του.

Καθετὶ ποὺ δημοσιεύεται χωρὶς ὀνοματεπώνυμο ἀνήκει στὸν διευθυντὴ τοῦ περιοδικοῦ, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς φέρει καὶ τὴν εὐθύνη.

Υπεύθυνος κατὰ νόμον: Δρ Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Τύποις: Τυπογραφεία - Λιθογραφεία «ΘΕΟΠΡΕΣ» ΛΤΔ, Τηλ. 44940 - 48883

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΙΜΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Υπεύθυνος: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΧΡΟΝΙΑ ΚΑ΄

ΟΚΤΩΒΡΗΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΗΣ 1984

ΑΡ. 286 - 288

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΚΡΟΓΙΑΛΙ

Θάλασσα, αερογιάλι και ήλιος,
τὰ γυρνά κορμιά μές στο κύμα
— όλα τὰ ποσχιὰ τῷ ζῆπυς !

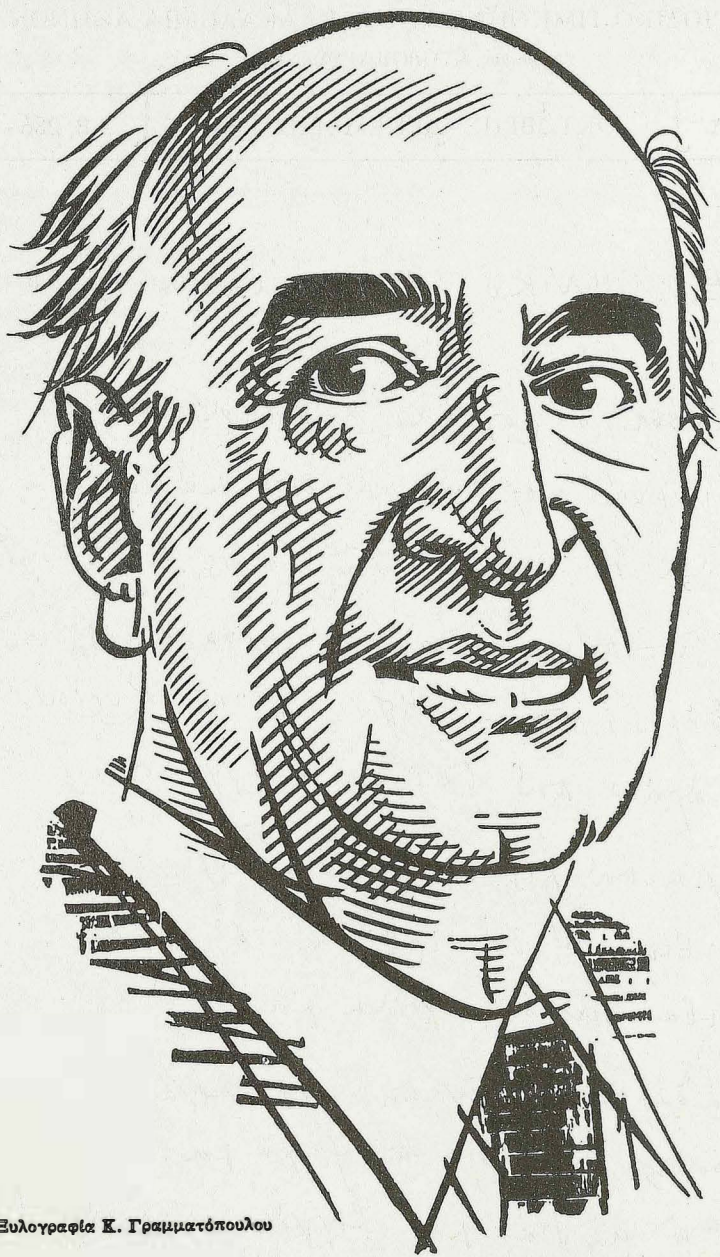
Κι ἀποπάλω σ' οὐρανός μεταγένιος,
καθρός, καὶ ζανοίγη ὡς τῷ Κυρίου
τὸ ἄρῳο πρὶ βασιλῶν ἢ ἀγγέλων ...

λόγια καὶ μὲς στὴν ἀνδρώπυ
μανθία δέ δά βῆω γὰ τὰ νοήση
ἀνθαίλου στὰ χιλιὰ μᾶ.

Καθρόματα, ἀγάπη καὶ φλόγα
πρηνὲς ἀναβροίη ἢ φυσῶτα,
κ' ἢ κερδία μᾶ βογγᾶ καὶ ραρίου !

(1934)

Κ. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ

Συλλογραφία Κ. Γραμματόπουλου

Ο ΞΕΝΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΓΙΑ ΤΟΝ

ΠΑΝΤΕΛΗ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ

Μετά την έκδοση του Τετράδιου της «Ευθύνης» υπό τον τίτλο «*Η νεοελληνική κριτική για τον Παντελή Πρεβελάκη, 'Αφιέρωμα στα εβδομηντάχρονά του*» (Αθήνα, 1979), οι φίλοι του συγγραφέα είχαν εύχρηστὴ νὰ δοῦνε μιὰν ἀνάλογη ἔκδοση μὲ κείμενα ἀπὸ τὴν ξένη κριτικὴ. Τὸ ἐγχείρημα δὲν θὰ ἦταν δύσκολο, ἐπειδὴ τὰ κείμενα αὐτὰ στὸ σύνολο τοὺς ἔχουν καταγραφεῖ στὴ δίτομη «*Συμβολὴ στὴ βιβλιογραφία τοῦ Π. Πρεβελάκη*» τοῦ Ε. Χ. Κάσδαγλη (Αθήνα, 1967 καὶ 1979.)

Ἡ «*Πνευματικὴ Κύπρος*», τιμώντας τὰ εβδομηνταπεντάχρονα τοῦ συγγραφέα, συγκέντρωσε ἐδῶ μερικὲς ξένες κριτικὲς σ' ἑλληνικὴ μετάφραση. Ἡ μέθοδος ποὺ ἀκολουθήσαμε ὑπῆρξε ἀπλή: μιὰ κριτικὴ χωρὶς περικοπὲς γιὰ κάθε βιβλίο, μὲ μόνη ἐξαίρεση τὸν «*Ἥλιο τοῦ θανάτου*». Γιὰ τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ, ποὺ εορτάζει ἐφέτος τὴν 25ῃ ἐπέτειο τῆς ἔκδοσής του καὶ ποὺ κυκλοφορεῖ μεταφρασμένο σὲ εἴκοσι χῶρες, θεωρήσαμε χρήσιμο νὰ σταχυολογήσουμε καὶ μερικὲς παραγράφους ἀπὸ ξένες κριτικὲς, ποὺ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ δείχνουν πῶς τὸ βιβλίο ἔγινε δεκτὸ στὶς διάφορες χῶρες, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη παρέχουν ἀξιοπρόσεκτα δείγματα κριτικῆς μεθόδου.

Τὰ κείμενα ποὺ δημοσιεύονται ἀναφέρονται σὲ ὅλα τὰ μυθιστορήματα τοῦ Πρεβελάκη, σὲ δυὸ φιλολογικὲς πραγματεῖες του καὶ σ' ἓνα θεατρικὸ ἔργο του. Μ' ἄλλα λόγια, ὁ Πρεβελάκης κρίνεται ὡς πεζογράφος. Οἱ τεχνοϊστορικὲς μελέτες του καὶ τὸ καθαρὰ λυρικὸ ἔργο του ἔχουν μείνει ἀπ' ἔξω. Ὡς εἰσαγωγὴ στὸ κριτικὸ μας ἀνθολόγιο περιλάβαμε μιὰ μελέτη γενικοῦ χαρακτήρα, ποὺ τοποθετεῖ τὸν Πρεβελάκη στὸ πλαίσιο τῆς νεοελληνικῆς ἀφηγηματογραφίας.

Περαίνοντας, εὐχαριστοῦμε τὸ συγγραφέα καὶ τοὺς ἄλλους φίλους ποὺ μᾶς προμήθευσαν τὶς μεταφράσεις τῶν κριτικῶν κειμένων.

Ἡ «*Πνευματικὴ Κύπρος*»

Ο ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ

ΚΑΙ Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΦΗΓΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ

“Αν ρωτούσατε πρὶν ἀπὸ καμιά τριανταριά χρόνια τοὺς “Ἕλληνες γνωστούς σας ποιοὶ εἶταν οἱ γνησιότεροι ἐκπρόσωποι τῆς νεώτερης λογοτεχνίας τους, θὰ σᾶς ἀναφέρανε τοὺς μεγάλους λυρικοὺς ποιητές: τὸ Σολωμό, τὸν Παλαμᾶ, λίγο ὑστερώτερα τὸν Ἄγγελο Σικελιανὸ καὶ τὸν ιδιόρρυθμο Καβάφη, πὸ ἐμπασε στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία τὴ βαρεῖα ἀτμόσφαιρα μιᾶς ἀνατολίτικης μεγαλούπολης, τῆς Ἀλεξάνδρειας. Ἀργότερα μονάχα, οἱ σύγχρονοί μας “Ἕλληνες συνειδητοποίησαν τὶς μεγάλες ἀρετὲς πὸ περιέχονται στὴν πεζογραφία τῶν λογοτεχνῶν τους. Ἀπὸ τούτους, δὲν εἶναι τόσο οἱ ἀκαδημαϊκοὶ – οἱ «ἀθάνατοι», μὲ τὴ γαλλικὴ ἔννοια τῆς λέξης, ὅπως ὁ Στράτης Μυριβήλης ἢ ὁ Ἡλίας Βενέζης – πὸ τράβηξαν τὴν προσοχὴ μας πρὸς τὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία, μὲ τὰ ἔργα τους πὸ μεταφράστηκαν σὲ γλώσσες τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ὅσο ὁ ὀρμητικὸς Νίκος Καζαντζάκης, ὁ μεγάλος ἐπικὸς τοῦ ἔμμετρου καὶ τοῦ πεζοῦ λόγου, πὸ ὅμως δὲν γνώρισε τὴν ἐπικὴ γαλήνη, αὐτὸς ὁ παντοτινὰ ἀνικανοποίητος πού, γιὰ νὰ φτάσει στὸ σκοπὸ του, χρησιμοποίησε ὅλα τὰ λογοτεχνικὰ εἶδη.

“Ὅταν, ἀπ’ ἀφορμὴ τὸ θάνατό του, ἔγραψα πρώτη φορὰ γιὰ τὸν Καζαντζάκη¹, ἐτόνισα τὴ βυζαντινὴ του χριστιανικότητα, πὸ ἔφτασε στὸ ἀποκορύφωμά της στὸ χριστολογικὸ μυθιστόρημά του Ὁ Τελευταῖος Πειρασμός. Ἡ συνοπτικὴ εἰκόνα τοῦ Καζαντζάκη πὸ ἔδωσα στὸ βιβλίο μου Περιπλανήσεις ἑλληνοιστοῦ² τὸν παρουσίαζε σὰν ἕνα “Ἕλληνα συνεχιστὴ τοῦ Νίτσε, παρὰ τὶς τεράστιες πνευματικὲς ἀντιθέσεις μεταξὺ «ὑπερχριστιανοῦ» καὶ «ὑπερ - Νίτσε». “Ὅσο περισσότερο φωτίζεται τὸ τελευταῖο ἔργο τοῦ Γερμανοῦ διδασκάλου - ἀκόμα καὶ τὸ Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας, καθὼς πιστεύω, - τόσο φοβερώτερος μᾶς φαίνεται ὁ Κρητικὸς μαθητὴς καὶ υπερθεματιστὴς του. “Ὅταν ἡ μελέτη μου ξαναδημοσιεύθηκε στὴ γαλλικὴ ἐπιθεώρηση “La Table Ronde”³, πρόσθεσα τὸν ὑπότιτλο: «Τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης».

Ἡ τοποθέτηση αὐτὴ - μὲ τὴν πολιτικὴ σημασία τῶν λέξεων «Ἀνατολὴ» καὶ «Δύση» - παίρνει σήμερα ἰδιαίτερο νόημα, προκειμένου γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀφηγηματογραφία. Μολοντί ὁ ἴδιος ὁ Καζαντζάκης εἶχε προετοιμάσει τὶς μεταθανάτιες γαλλικὲς ἐκδόσεις τῶν ἔργων του, δημιουργήθηκε ἡ ἐντύπωση πὸς εἶχε στραφεῖ ὀριστικὰ πρὸς τὰ ἀριστερά. Λίγοι ἀναγνώστες μποροῦν νὰ ξέρουν πὸς οἱ φράσεις συμπαθείας γιὰ τὴ σημερινὴ Κίνα ἢ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωσι (πὸ περιέχονται στὴν ἐπιλογὴ ἀπὸ τὰ Ταξιδεύοντας Du Mont Sinai à l' île de Vénus⁴ ἀφ’ ἐνὸς καὶ στὴν αὐτοβιογραφικὴ Lettre au Greco⁵ ἀφ’ ἐτέρου) δὲν σημαίνουν μιὰ τελειωτικὴ λύση, ἀλλὰ μονάχα μιὰ προτελευταία βαθμίδα, πὸ τὴν ἀφήνει πίσω του ὁ ὑπεράνθρωπος Ὀδυσσεύς, ὁ ἥρωας τῆς Ὀδύσσειας, ὁ ὑπέρσοφος καὶ δοκιμασμένος ἀπὸ μιὰν ὑψηλότερη σκοπιὰ πὸ εἶχε κατακτήσει ὁ Καζαντζάκης. Ἡ Ἐπιστολὴ στὸν Γκρέκο (κατὰ τὴν γαλλικὴ ἔκδοσι) φέρει στὰ ἑλληνικὰ τὸν τίτλο Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο, καὶ ἡ λέξη ἐδῶ σημαίνει «στρατιωτικὴ αναφορὰ» στὸν πρόγονο, τὸν μεγάλο ζωγράφου καὶ συμπατριώτη καὶ τὸ βιβλίο δὲν εἶναι «Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴ ζωὴ μου», ὅπως θέλει ὁ γαλλικὸς ὑπότιτλος, ἀλλὰ ἕνα εἶδος μυθιστορίας ὅπου ὁ συγγραφέας μεταχειρίζεται αὐθαίρετα τόσο τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια ὅσο καὶ τὰ δικά του βιογραφικὰ στοιχεῖα. “Ὅλο καὶ πιὸ ἔντονα ὁ Καζαντζάκης στρέφεται πρὸς τὴν Ἀνατολὴ, ὥστόσο εἶναι ὁπαδὸς μονάχα τοῦ ἑαυτοῦ του, εἶναι ὁ τεχνίτης μιᾶς ἰδανικῆς

μορφής που ξεπέρασε τὸ χριστιανισμό, τὸ βουδισμό, τὸν κομμουνισμό καὶ τὸ Νίτσε. Αὐτὴ τὴ μορφή, ὁ Καζαντζάκης πιστεύει πὼς εἶναι ὁ πρῶτος που τὴν ἐκπροσωπεῖ. Τὸ μυθιστόρημα τῆς ζωῆς του σκόπευε νὰ τὸ γράψει καὶ νὰ τὸ ξαναγράψει (δὲν πρόλαβε παρὰ τὴν πρώτη γραφή), ὡστόσο δὲ θὰ μᾶς ἄφηνε ἄλλη παράσταση τοῦ ἑαυτοῦ του ἀπὸ ἐκείνην που ξέρουμε, δηλαδή μιὰν εἰκόνα ἀντιθέσεων.

2.

Γιὰ τὸν Καζαντζάκη δὲν θὰ ἔχουμε τίποτα καινούριο νὰ ποῦμε ὅσο δὲν θὰ ἔχει δημοσιευθεῖ ἢ ὀγκώδης ἀλληλογραφία του μὲ τὸ νεώτερο φίλο του, τὸν Παντελῆ Πρεβελάκη. Ὅμως πολλὰ ἔχει κανεὶς νὰ παρατηρήσει γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ἀφηγηματογραφία, ὅπως αὐτὴ μᾶς φανερώθηκε τὰ τελευταῖα χρόνια, καὶ γιὰ τὸν Παντελῆ Πρεβελάκη, που ἐνῶ βαδίζει πρὸς τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ ἔργου του, ἕνα του μυθιστόρημα, Ὁ Ἥλιος τοῦ Θανάτου, μεταφρασμένο γερμανικά, ἔγινε τὸ ἀγαπητὸ ἀνάγνωσμα πολλῶν φίλων τοῦ ζωντανοῦ ἑλληνισμοῦ που τραβήχτηκαν πρῶτα κ' ὕστερα ἀπωθήθησαν ἀπὸ τὸν Καζαντζάκη. Ἡ ὀρμητικὴ ἐκδήλωση τῆς κρητικῆς ἀφηγηματικῆς δύναμης παίρνει ἡπίοτερη μορφή στὸν Πρεβελάκη καὶ δὲν ἀποτελεῖ φιλοδιδακτικὴ παρέκκλιση ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς νεοελληνικῆς ἀφηγηματογραφίας.

Ἐδῶ καὶ λίγο καιρὸ, ἔχουμε στὰ γερμανικά δυὸ συλλογὲς ἀπὸ νεοελληνικὰ ἀφηγήματα. Ἡ διπλὴ τούτη παρουσία καθρεφτίζει τὴν τοποθέτηση τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴ Δύση που ὑπαινίχθηκα παραπάνω. Ἡ μιὰ Ἀνθολογία - που δὲν σκόπευε νὰ γίνεῖ «δυτικὴ», ἀλλὰ που ἔγινε τελικῶς, ἀφότου τῆς ἀντιπαρατάχθηκε μιὰ «ἀνατολικὴ» - εἶναι ὁ τόμος τῆς Ἰσιδώρας Ρόζενταλ - Καμερινά μὲ τὸν τίτλο *Neugriechische Erzähler*⁶ (Νεοἕλληνες ἀφηγητῆς), που πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ σὰν εἰσαγωγὴ στὴν ἑλληνικὴ ἀφηγηματογραφία καὶ νὰ ἐκτιμηθεῖ προσηκόντως. Ἄς ἀναλογισθεῖ κανεὶς σὲ τὶ χαρτὶ τυπώνονται συνήθως στὴν Ἑλλάδα τὰ λογοτεχνικά ἔργα, ὅταν μάλιστα εἶναι λαϊκῆς μορφῆς, καὶ πόσο δυσκολεύεται κανεὶς νὰ τὰ βρεῖ ὕστερα! Ἐδῶ ἔχουμε μιὰ πλούσια ἐπιλογή, που ἀκολουθεῖται ἀπὸ μιὰ σύντομη ἱστορικὴ ἀνασκόπηση τῆς νεοελληνικῆς ἀφηγηματογραφίας καὶ ἀπὸ θετικὲς πληροφορίες γιὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα τους.

Δυὸ χρόνια ἀργότερα, ἀκολούθησε ἡ «ἀνατολικὴ» Ἀνθολογία μὲ τὸν τίτλο *Antigone lebt* (Ἡ Ἀντιγόνη ζεῖ), που τὴν ἐπιμελήθησαν ἡ Μέλπω Ἀξιώτη καὶ ὁ Δημήτρης Χατζῆς⁷. Ἡ νέα Ἀνθολογία ἀπέβλεπε κι αὐτὴ στὴ φιλολογικὴ πληρότητα, ὡστόσο ἡ δυτικὴ συλλογὴ πέτυχε καλύτερα τὸ σκοπὸ τῆς, ἐπειδὴ περιλαμβάνει 44 συγγραφεῖς ἀπὸ τοὺς ὁποίους 19 ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν ἀνατολική. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ δυτικὴ Ἀνθολογία παραλείπει μονάχα 12 συγγραφεῖς που ἀνταμώνονται στὸν ἄλλο τόμο. Γι' αὐτοὺς τοὺς 12 ὑπῆρξαν ἀσφαλῶς ἀντιρρήσεις σχετικὰ μὲ τὸν πολιτικὸ προσανατολισμὸ τους. Οἱ ἐκδότες πάλι τῆς ἀνατολικῆς συλλογῆς ἀμαρτάνουν, θὰ ἔλεγα, ἀκόμα περισσότερο εἰς βάρος τῆς ἀντικειμενικότητος, μὲ τοὺς φοβερὰ πρωτόγονους ἐγκωμαστικὸς πολιτικοὺς ὕμνους. Σὲ τελευταῖα ἀνάλυση, οἱ δυὸ ἀνθολογίες συμπληρῶνουν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη. Ὁ Ἐμμανουὴλ Ροΐδης, ὁ *Anatole France* τῆς Ἑλλάδας, που ὡστόσο δὲν μιμήθηκε τὸν τελευταῖο τοῦτο, ἀφοῦ προηγήθηκε χρονικῶς, θὰ εἶταν ξεχασμένος στὴ Δύση, ἂν βασιζόταν κανεὶς μονάχα στοὺς «Νεοἕλληνες ἀφηγητῆς» τῆς κυρίας Ρόζενταλ καὶ ἂν μετὰ τὸ 1954 ἡ Πάπυσσα Ἰωάννα δὲν ἔβρισκε ἀναγνώστες καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, χάρις στὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὸ *Lawrence Durrell*.

Τὸ ἀφήγημα τοῦ Ροΐδη, που μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸ *L'île des pingouins* καὶ που κατορθώνει μὲ τὴν καθαρῆυσά του νὰ πάρει ἕνα ξεχωριστὸ ὕφος, εἶναι φαινομενικὰ μονάχα δυτικοευρωπαϊκό. Τὸ ἀφήγημα τοῦτο ἀποδείχνει πὼς ὁ τύπος τοῦ ἀνελέητου γελωτοποιοῦ δὲν εἶναι ἄγνωστος στοὺς ἑλληνες συγγραφεῖς. Τὰ διηγήματα που περιέχονται στὶς δυὸ Ἀνθολογίες χαρακτηρίζονται, ὡστόσο, ἀπὸ κάτι τελείως διάφορο ἀπὸ τὴν τᾶση πρὸς τὸ ἄστειο. Βρισκόμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ νουβέλα μὲ τὴν οὐμανιστικὴ παράδοση, που ξεκινάει ἀπὸ τὶς Μιλήσιες ἀφηγήσεις τῶν

ἀρχαίων Ἑλλήνων γιὰ νὰ συνεχιστεῖ μὲ τὸν Πετρώνιο καὶ τὸν Ἀπουλήιο, τὰ *fabliaux*, τὸ «Δεκαήμερο» καὶ τοὺς ἰταλικούς, γαλλικούς καὶ ἰσπανικούς διηγηματικούς κύκλους. Ἀπὸ αὐτὰ ἐκπορευθῆκε ἡ «τέχνη τῆς νουβέλας», μιὰ τέχνη ποὺ δὲ βασίζεται μονάχα σὲ ἀφηγηματικὰ τεχνάσματα, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ νομίσει κανεὶς διαβάζοντας τὸ θαυμάσιο ὁμώνυμο βιβλιαράκι τοῦ Nino Erbe², (ἀσφαλῶς ὅμως χωρὶς νὰ τὸ πιστεύει κι ὁ ἴδιος), ἀλλὰ συνάμα σὲ μιὰ συγκεκριμένη θέση ἀπέναντι στὸν ἄνθρωπο.

Ἡ «τέχνη τῆς νουβέλας», ὅσο καὶ νὰ βρίσκεται σήμερα σὲ κατάσταση διάλυσης, - κατ' ἀντίθεση πρὸς τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς - συνεχίζει τὴν ἐπίδρασή της πᾶν ὅπου στῆ μορφή τοῦ *short story* ποὺ συνηθίζεται στὴν Εὐρώπῃ καὶ στὴν Ἀμερική. Οἱ σύγχρονοι διηγηματογράφοι βλέπουν τὸν ἄνθρωπο σὰν παιγνίδι τῶν θεοτήτων τῆς εἰμαρμένης του, μέσα στὰ ὄρια μιᾶς χαρακτηρισμένης ὑπαρξῆς, ἐνὸς «βίου» ὅπως θὰ ἔλεγαν οἱ Ἕλληνες. Γιὰ τοὺς διηγηματογράφους αὐτοὺς, ἡ Ἀφροδίτη εἶναι - ἀκόμα κι ἂν δὲν τὸ λέγουν - ἡ κυριότερη θεότητα, ἀκριβῶς ὅπως ἡ θεὰ τοῦ ἔρωτα εἶταν γιὰ τοὺς Ἀθηναίους ἢ ἀρχαιότερη Μοῖρα. Τὸ παιγνίδι περιγράφεται μὲ περισσότερη ἢ λιγότερη συμπάθεια, ἀπὸ κάποια ἀπόσταση. Στὸ βάθος, ἡ ἀφήγησις εἶναι ἀντικειμενική, ἀκόμα καὶ ὅταν ὁ ἀφηγητὴς εἶναι «παθὼν» ὁ ἴδιος, ἀντικειμενική πρὸς τὴν τραγικότητα, ποὺ μαζί μὲ τὸν ἔρωτισμὸ εἶναι τὸ μεγάλο θέμα γιὰ τὴν τέχνη τῆς νουβέλας.

Ἡ περίτεχνη αὐτὴ καὶ ὑψηλὴ ἀντικειμενικότητα σπάνια ἀνταμώνεται στοὺς νεοέλληνες διηγηματογράφους. Τὸ ἑλληνικὸ διήγημα κραυγάζει γιὰ ἔλεος: ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ἔλεος τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ περιγράφει. Ἐλεος φωνάζουν καὶ τὰ νεοελληνικὰ μυθιστορήματα, ὅπως ἡ Αἰολικὴ Γῆ τοῦ Βενέζη καὶ ἡ Παναγιὰ ἢ Γοργόνα τοῦ Μυριβήλη. Ἀπὸ ἐπαναστατικὸ πείσμα, ὁ Καζαντζάκης ἀποτελεῖ ἐξαιρέση στὰ μυθιστορήματά του: ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, τὰ ἔργα του εἶναι ἢ προμηθεϊκὰ-παγανιστικὰ ἢ ἀσκητικὰ-χριστιανικὰ στὴν ἀναπαράστασις τῶν παθῶν.

Ἡ μεγάλη Μοῖρα στὴ νεοελληνικὴ ἀφηγηματογραφία εἶναι ὁ Θάνατος, ὅπως εἶταν καὶ γιὰ τὸν Ὀμηρο. Μῆδε ὁ ἴδιος ὁ Καζαντζάκης μπόρεσε νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν κανόνα. Ὅμως, δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸ θάνατο ποὺ σημαίνει τὸ φυσικὸ καὶ πολὺ συχνὰ τὸ βίαιο τέρμα τῆς ζωῆς, ἀλλὰ γιὰ τὸ θάνατο ποὺ κατὰ κάποιο τρόπο πλημμυρίζει τὴ ζωὴ καὶ κρατᾷ ἐπὶ τὴν κατοχὴν τοῦ τῆ νεώτερη Ἑλλάδα σὰν δικό του βασιλείου. Οἱ νεοέλληνες διηγηματογράφοι μαρτυροῦν πρὸ παντὸς πόσο ἡ πατρίδα τους, ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἐξ αἰτίας τῆς, εἶταν παραδομένη στὸ θάνατο ὅπως καμιά ἄλλη χώρα τῆς Εὐρώπης. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἀραίωσις τοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ τοπίου. Τὸ ὅτι οἱ φτωχικὲς συνοικίαι γύρω στὴν Ἀθήνα καὶ ἄλλου γιγαντώθηκαν, ὕστερα ἀπὸ τοὺς τελευταίους πολέμους, δὲν ἀντικρούει ἀλλὰ συμπληρώνει τὴν παραπάνω μαρτυρία.

Ὁ διηγηματογράφος στὴν Ἑλλάδα βρίσκεται βέβαια κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασις τῶν λογοτεχνικῶν συρμῶν ποὺ ἐπικρατοῦν κάθε τόσο στὴ Δύση: τοῦ ρεαλισμοῦ, τοῦ νατουραλισμοῦ καὶ ἐν γένει τῆς αἰσθαντικότητας τῶν δυτικῶν συγγραφέων, γιὰ νὰ μὴ ἀναφέρουμε τοὺς νεώτερους πρωτοποριακοὺς πειραματισμοὺς. Ἀκολουθεῖ, ὡστόσο, πιστότερα ἐκεῖνο ποὺ ὁ λαὸς διηγεῖται στὴ χώρα του χωρὶς νὰ κάνει λογοτεχνία. Αὐτὸ εἶναι ποὺ ἐνδιαφέρει τοὺς συμπατριῶτες του, ποὺ τοὺς συγκινεῖ περισσότερο καὶ προκαλεῖ τὴ συμπόνια τους. Μέσα στὰ διηγήματα βρίσκει κανεὶς καὶ γνήσιες θαλασσινὲς ἱστορίες, ποὺ μὲ τὸν Ἀντρέα Καρκαβίτσα ἄρχισαν νὰ κάνουν τὸ δρόμο τους μέσα στὴ λογοτεχνία, ἢ τὴν κλασσικὴ περιγραφή μιᾶς θανατικῆς ἐκτέλεσης, ποὺ λέγεται πὼς ἔγινε στὸ Μεξικὸ, ὅμως ἐξιστορεῖται γιὰ Ἕλληνες ἀπὸ τὸ Φώτη Κόντογλου σὲ μιὰ γλῶσσα ποὺ θυμίζει Βυζαντινὴ Ἐκκλησία. Ἄν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὸ δεῖγμα τοῦτο, πρόκειται γιὰ ἓνα μεγάλο ἀφηγητὴ, ποὺ ἀποκλείστηκε ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ Ἀνθολογία ἐπειδὴ εἶναι εὐσεβῆς χριστιανὸς καὶ ἀγιογράφος.

“Όλα αὐτὰ θὰ εἶταν «νουβέλες» μὲ τὴν ἀρχικὴ σημασίᾳ τῆς λέξης, καὶ πράγματι εἶναι νουβέλες, ἀλλὰ μιᾶς στάθμης ποῦ συναντᾶται στὴν ἀπαρχὴ κάθε λογοτεχνίας. Σκοπὸς τοὺς εἶναι νὰ προκαλέσουν τὴ συμπόνια τοῦ ἀναγνώστη, μιὰ συμπόνια ὄχι μονάχα οὔτε κἂν κυρίως καλλιτεχνικὴ, ἀλλὰ ἄλλης φύσεως. Ἡ ἐπίκληση τῆς ἀνθρώπινης συμπόνιας χρησιμοποιοεῖται μὲ τρόπο ὑπερβολικό. Στὴν ἀνατολικὴ Ἀνθολογία μάλιστα, γίνεται φανερὰ κατάχρηση τῆς συμπόνιας γιὰ νὰ δικαιολογηθεῖ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, ὡσὰν αὐτὸς νὰ εἶταν ἡ ἀναγκαία κατάληξη τῆς αἰματηρῆς ἐχθρικής Κατοχῆς καὶ ἡ μόνη διέξοδος ἀπὸ τὴν ἀύθμενη δυστυχία. Ἀλλὰ καὶ ἡ δυτικὴ Ἀνθολογία δὲν εἶναι τελείως ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ὑπερβολὲς στὴν ἐπίκληση τοῦ ἐλέους. Ἔτσι καὶ οἱ δύο Ἀνθολογίες φαίνονται πρὸ σκοτεινῆς καὶ λυπητερῆς ἀπ’ ὅσο πρᾶγματι εἶναι στὸ σύνολο τῆς ἡ νεοελληνικῆς πεζογραφίας.

3.

Μιὰ λεπτὴ, ἄκρως πολιτισμένη φωνή, μὲ σπάνια καὶ ἐκλεκτὴ πνευματικότητα, ἡχεῖ μέσα ἀπὸ τὰ γραπτὰ τοῦ Παντελῆ Πρεβελάκη. Τὴν ἔνωσα πρώτη φορὰ ἀπὸ ἓνα βιβλίον του - ἀργότερα μεταφράστηκε στ’ ἀγγλικὰ⁹ - ποῦ ἔχει ἀφιερῶσει στὸ φίλον καὶ δάσκαλό του, τὸν Καζαντζάκη, καὶ τὴν Ὀδύσειά του. Στὰ 1957 πέθανε ὁ γέρο-Κρητικὸς, καὶ στὰ 1958 εἶχε κιόλας ἐκδοθεῖ τὸ ἔργο τοῦ νεώτερου, ἔργο γραμμμένο μὲ εὐλάβεια καὶ φιλαλήθεια. Ἀπὸ τότε ἀντιλήφθηκα, προτοῦ ἀκόμα διαβάσω κανένα ἀπὸ τὰ ποιητικὰ δημιουργήματα τοῦ Πρεβελάκη, πῶς τὸ κραταῖο κείνο νησί στὸ νότο τῆς Μεσογείου μᾶς εἶχε δωρίσει δύο Μαστόρους. Ὅσο κι ἂν συγγενεῖουν οἱ συνθηκῆς ποῦ τοὺς διαμόρφωσαν, καὶ μολονότι ὁ νεώτερος πέρασε ἀπὸ τὸ τραχὺ σκολεῖο τοῦ γέρο-Γΐγαντα, ὡστόσο δὲ μοιάζουν μεταξὺ τους.

Ὁ Πρεβελάκης εἶναι κι αὐτὸς ἓνας «Νεοέλληνας ἀφηγητής», καὶ γνήσιος Κρητικὸς ὄχι λιγώτερο ἀπὸ τὸν Καζαντζάκη, καὶ μάλιστα μὲ τρόπο φυσικότερο, ποῦ δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ πείσμα καὶ πρόκληση, ἀλλὰ ἀπὸ ὑπερηφάνεια καὶ ἀπλότητα. Τὸ πῶς ἓνα αἰματηρὸ ἐπεισόδιο ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ Ἀναγέννηση μπορεῖ νὰ δώσει τὸ θέμα γιὰ μιὰ τραγικὴ νουβέλα, γιὰ ἓνα νεοελληνικὸ ἀφήγημα σχεδὸν Κρητικοῦ ὅρους, ὁ Πρεβελάκης τὸ δείχνει ἄθελά του μὲ τὸ Θάνατο τοῦ Μέδικου, τὴν ἱστορία τῆς δολοφονίας τοῦ Τζουλιάνου, τοῦ ἀδερφοῦ τοῦ Λορέντζου τοῦ Μεγαλοπρεποῦς, ποῦ δημοσιεύτηκε στὰ 1939 καὶ τώρα βρίσκεται μεταφρασμένος στὴν ἀνατολικὴ Ἀνθολογία. Χωρὶς καμιά διηγηματογραφικὴ δξύτητα, χωρὶς τραγικὸ τέντωμα ἢ ζάφνιασμα, ἀτάραχα καὶ θεληματικὰ ὁ Τζουλιάνου, λαβωμένος στὴν ψυχὴ ἀφότου ἔσβησε ὁ μέγας του ἔρωτας, πορεύεται νὰ συναντήσῃ τὸ θάνατο στὴν καθεδρικὴ τῆς Φλωρεντίας:

«Ὁ Τζουλιάνου γύρισε τὰ μάτια στὸν παπὰ ποῦ ἱεουργοῦσε κι ἀφοσιώθηκε στὰ λόγια του, ὅπως δὲν τό ’χε κάμει ποτέ του, ζυπνώντας στὴ συνειδήσή του τὸ νόημα ἀπὸ τὸν κάθε λόγο καὶ πονώντας βαθιὰ σὰ νὰ τοῦ δίναν μαχαιριές. Ἀπὸ τὴ λατινικὴ φωνή, μιὰ νέα κι ἀγνώριστη ἀθανασία, ἀσάρκωτη ἐτούτη, ὅμως πραγματικὴ ἀπὸ τὴν ὄρα ποῦ τὴν πιστέμεις, τότε συνέπαιρνε. Ἡ ψυχὴ του πετοῦσε φτερά, χώριζε ἀπὸ τὸ βᾶρος τοῦ κορμιοῦ σὰν τὸ ξαθερί ἀπὸ τὴν τρυγιά, ἢ ὑπαρξή του ἀποθεωνόταν. Γύρω του, ὁ χορὸς τὰ καλογεροπαῖδια σήκωνε μὲ σύσμητη φωνὴ τὰ ὡσανὰ σὰ μεγάλες φτεροῦγες, σὰν πνοὲς ἀνέμου, κ’ οἱ θόλοι ἀποπάνω γυρίζανε τὸν ἀχὸ μαζὶ μὲ τὰ θυμιάματα καὶ ἀγκαλιάζανε τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Τζουλιάνου ἔτρεμε σὰν κοντάρι ποῦ σφηνώθη στὸ σημάδι, καὶ περίμενε μὲ στήθη φουσκωμένα ἀπὸ μουσικὴ ποῦ δὲ χωράει σὲ λόγια, τὴ χάρι τοῦ θανάτου. Τότες τινάχτηκε μέσα ἀπὸ τὸν κόσμον ὁ φονιάς.»

Ἐδῶ εἶναι τὸ σημεῖο ἀπ’ ὅπου θ’ ἀναγνωρίσεις τὸν Κρητικὸ, τὸ σημεῖο ποῦ ἐκεῖνος τονίζει στὴν ἀφήγηση τοῦ φόνου: θέλω νὰ πῶ, τὴν κυριαρχία τοῦ μελλοθάνατου πάνω στὰ πράγματα:

«Ὁ Τζουλιάνου μονοξύπνησε ἀπὸ τὸ βύθος του, ἔφερε τὰ χέρια στὸ στήθος του καὶ ξέσκισε τὸ ροῦχο του, ξεσκεπάζοντας τὴν καρδιά του. Τὸ μαχαίρι χώθηκε μέσα τῆς ἴσαμε ψηλὰ στὴ λάβη. Πέταξε πάνω του τὸ ζερβό του χέρι ὁ Τζουλιάνου, τὸ βᾶ-

στηξε κοντά στο στόμα της πληγής και φώναζε καθαρά πάνω από το σάλαγο: «Κλείστε τις πόρτες! Και πιάστε τους Πάτσι!» [Αυτοί είχαν οι δολοφόνοι.] Ἡ ἐκκλησία είχε φουσκώσει σαν ἀνταρμεμένη θάλασσα, οἱ ἄνθρωποι τῶν Μέδικων κάνανε τὸ χρέος τους. Ὁ Τζουλιάνο κρατοῦσε μακριὰ τοὺς δικούς του ποὺ εἶχαν τρέξει κοντά του. Ἐλαμπε ὀλάκερος κι ἄχνιζε σὰ λιόκορνο. Στάθηκε στὴ μέση τῆς ἐκκλησίας και φώναζε ἀκόμα μὲ ἀράγιστη φωνή: «Κρεμάστε τὸ φονιά!» Ἀνοιζαν οἱ πόρτες του Ντούμο, φέρανε τὸ σκοινὶ τῆς Σάντα Καταλίνα στὸ λαιμὸ τοῦ φονιά, ὁ καμπανάρης τὸ ἔσυρε ἀπὸ ψηλά. Τὸ κουφάρι πῆγε κ' ἤρθε ἀνάμεσα στοὺς θυροστάτες, πάνω στὸ ἄσπρο φῶς τῆς πλατείας. Τότες ὁ Τζουλιάνο στράφηκε ὀλάκερος κατὰ τὸ Βῆμα, γονάτισε, τράβηξε τὸ μαχαίρι ἀπὸ τὴν πληγή. Τὸ αἷμα πετάχτηκε σὰν κεφαλάρι. Ἐλυσε ἀπὸ τὸ δάχτυλό του τὸ μαντίλι, ποὺ τὸ ἔχε χάρισμα ἀπὸ τὴ Σιμονέτα, τὸ ἔβαλε πάνω στὴν καρδιά του και σωριάστηκε στὰ μάρμαρα.»

Ἀπὸ τὸν Κρητικὸ ἀφηγητὴ αἱματηρῶν κατορθωμάτων – μιὰ περιοχὴ ποὺ ποτὲ δὲν τὴν ζεπέρασε ὀλότελα ὁ Καζαντζάκης – ὑψώνεται ὁ οὐμανιστὴς ὡς μαρτυρολόγος, σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση τοῦ πρώιμου ὑπεράνθρωπου. Ὑστερα ἀπὸ δεκατρία χρόνια, στὰ 1952, ὁ Πρεβελάκης ζαναπιάνει τὸ θέμα τοῦ φόνου τοῦ Τζουλιάνο. Τὸ πρῶτο του δραματικὸ ἔργο, Τὸ Ἱερὸ Σφάγιο, – ποὺ τὸ ἀκολούθησαν και ἄλλα, ἕνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τιμῆθηκε μὲ τὸ Ἐθνικὸ Βραβεῖο Θεάτρου, – εἶναι ἀφιερωμένο κι αὐτὸ στὸ θάνατο τοῦ Μέδικου, ἐδῶ ὅμως δίδεται διαφορετικὴ ἐρμηνεῖα τῆς ἐθελοθυσίας τοῦ ἥρωα. Ὁ Τζουλιάνο βρισκόταν στὴν κορυφὴ τῆς γνώσης και τίποτε ἄλλο δὲν τοῦ ἔμενε παρὰ νὰ εἰσδύσει στὸ μυστικὸ τοῦ θανάτου. Ἡ σχέση πρὸς τὸ θάνατο εἶναι ἡ μεγαλύτερη διαφορά ποὺ χωρίζει τὸν Πρεβελάκη ἀπὸ τὸν δάσκαλό του, ποὺ ἤθελε νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὑπεράνθρωπος. Ἡ σχέση τούτη, στὴν περίπτωση τοῦ Καζαντζάκη, εἶναι ἄγρια, ἐκστατικὴ και μάλιστα, κατὰ τὴ χριστιανικὴ ἀντίληψη, ἀπάνθρωπη· ἡ σχέση τοῦ Πρεβελάκη πρὸς τὸ θάνατο εἶναι ἀνθρώπινη, μιὰ ἀδιάκοπη εὐπροσέγγορη ἀπασχόληση μὲ τὸ μυστικὸ ποὺ βαραίνει τὸν ἴδιο και τὸν κόσμο του. Ὁ Πρεβελάκης στέκει στὸ πλευρὸ τοῦ σφαγίου, εἶναι συνενωμένος μαζί του. Τὸ δρᾶμα του γιὰ τὸ Μέδικο εἶναι ἕνα Κρητικὸ μοιρολόι γιὰ τὸ σκοτωμένο, ποὺ ἂν και «ὑπεράνθρωπος», δὲ στάθηκε γιὰ τὸ θάνατο παρὰ ἕνα θῆμα.

4.

Ἀνάμεσα στὸν Καζαντζάκη και στὸν Πρεβελάκη ὑπῆρχε συνάμα ἡ διαφορά τῶν γενεῶν. Ὁ Πρεβελάκης γεννήθηκε στὰ 1909, ἕνα τέταρτο αἰῶνα ὕστερα ἀπὸ τὸν Καζαντζάκη, σὲ μιὰ μικρὴ πολιτεία τῆς Κρήτης, τὸ Ρέθυμνο. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ τέταρτο τοῦ αἰῶνα, οἱ Κρητικοὶ εἶχαν τερματίσει τοὺς ἀγῶνες τους ἐναντίον τῶν Τούρκων και εἶχαν κατακτήσει τὴν ἐλευθερία τους και τὴν ἔνωση μὲ τὸ ἑλληνικὸ βασίλειο. Ἐτσι, ὅταν ὁ Πρεβελάκης βρισκόταν σὲ νεανικὴ ἡλικία, μιὰ φοβερὴ ἔνταση εἶχε χαλαρωθεῖ, ἕνα τεράστιο κομμάτι ἱστορίας – ἱστορίας ἀπάνθρωπης, πολυπαθῆς, καμωμένης ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ του, και μάλιστα τοῦ δικοῦ του γένους – κειτότανε γεμάτο ἀναμνήσεις και ἄμορφο: ἄμορφο και ὡς ἐκ τούτου ἀλύτρωτο.

«Ἀλύτρωτος» εἶναι μιὰ λέξη ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Πρεβελάκης μὲ τούτη τὴν ἰδιαιτέρη σημασία. Ἐχει παρατηρηθεῖ ὅτι ἡ χιλιόχρονη ἱστορία τοῦ Βυζαντίου, ἡ ἱστορία τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔμεινε ἀλύτρωτη, ἐπειδὴ δὲν ἀζιώθηκε ν' ἀποκτήσει ἕνα μεγάλο ποιητὴ. Ἡ Ποίηση – σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη αὐτή, ποὺ ἐπαληθεύεται ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, – εἶναι ἔργο λυτρωμοῦ. Ἀλήθεια! Πῶς λυτρώθηκε μέσα στὸ ἔργο τοῦ μεγάλου ἐκείνου ποιητῆ τῶν Ἑλλήνων (κι ἂς μὴν εἶταν ὁ πρῶτος στὸν ἱστορικὸ βίό τους) ἡ πολεμόχαρη κι ἀρπαχτικὴ φυλὴ ποὺ ἔκαψε και διαγούμισε τὴν Τροία! Τὴ μεγάλο δῶρο εἶταν αὐτὸ, νὰ τὴν ἀνυψώσει ὁ ποιητὴς στὴ σφαῖρα τοῦ ἰδανικοῦ και νὰ τὴν παραδώσει γιὰ πάντα στὴ μνήμη τῆς ἀνθρωπότητας! Οἱ λαϊκοὶ τραγουδιστές, ποὺ δὲν ἔλειψαν μῆδε ἀπὸ τὴν Κρήτη, δὲν μπόρεσαν νὰ κάμουν τὸ ἴδιο μὲ τοὺς ἀγῶνες τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ γιὰ τὴν ἐλευθερία του. Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Καζαντζάκη, μονάχα ὁ

Καπετὰν Μιχάλης ἀναφέρεται σὲ μιὰ φάση τοῦ μακροῦ ἀγώνα, ἀλλὰ καὶ τὸ μυθιστόρημα τοῦτο γράφτηκε μόλις στὰ 1950, ὅταν εἶχε ἐκδοθεῖ καὶ ὁ τελευταῖος τόμος τῶν ἐπικῶν μυθιστοριῶν τοῦ Πρεβελάκη, ποὺ ἐνέπνευσαν ἀναμφισβήτητα τὸ γερνότερο δάσκαλο.

Δεκάξι χρονῶν, ὁ Πρεβελάκης, πρόωρα ὠριμασμένος ποιητής, ἐγκατέλειψε τὴ γενέτειρά του καὶ τὸ νησί του γιὰ σπουδὲς στὴ μεγαλύτερη πατρίδα. Οἱ σπουδὲς αὐτὲς, ἀφιερωμένες κυρίως στὴν Ἱστορία τῆς Τέχνης, ὀδήγησαν τὸν ποιητὴ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὸ Παρίσι. Ἀπὸ τίς δυτικὲς γλώσσες, ἡ γαλλικὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ ὁ Πρεβελάκης αἰσθάνεται πιὸ δική του. Μιὰ πρώτη κατάληξη τῶν ἀκαδημαϊκῶν σπουδῶν του ὑπῆρξε μιὰ μονογραφία γιὰ τὸν Κρητικὸ ζωγράφο Δομήνικο Θεοτοκόπουλο, τὸν ἐπονομαζόμενο Ἐλ Γκρέκο. Αὐτὸς εἶταν ἡ πιὸ κατάλληλη μορφή γιὰ νὰ συμπέσουν τὰ δυὸ μεγάλα πάθη τοῦ ποιητῆ: γιὰ τὸ νησί του καὶ τὴν τέχνη. Στὸν Γκρέκο ἀφιέρωσε πιὸ ὕστερα δυὸ ἀκόμα βιβλία, καὶ ἀπὸ ἡλικίας τριάντα ἐτῶν κατέχει τὴν ἔδρα τοῦ καθηγητῆ τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης στὴν Ἀνωτάτη Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν, στὴν Ἀθήνα. Στὰ 1928, μετὰ τὴν ἐθνικὴ συμφορὰ, τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ, ἀνέλαβε τὴ λυτρωτικὴ ἀποστολή του, μὲ τὸ ἐπύλλιον Στρατιῶτες. Οἱ ἐπόμενες λυρικὲς συλλογές του – Ἡ γυμνὴ Ποίηση (1939) καὶ Ἡ πιὸ γυμνὴ Ποίηση (1941) – στρέφονται πρὸς τὴν "poesia desnuda" ποὺ εὐαγγελίστηκε ὁ Juan Ramon Jimenez.

Οἱ ἀπίστευτοι, οἱ ἀπροσμόνητοι ἀγῶνες τῶν Κρητικῶν κατὰ τὸ Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ μάλιστα κατὰ τὴν Κατοχή, πρέπει νὰ ἔδωσαν στὸν ποιητὴ μιὰ νέα καὶ ὀλοκληρωμένη συνείδηση καὶ συνάμα τὸ συναίσθημα τοῦ χρέους σχετικὰ μὲ τὴ λυτρωτικὴ ἀποστολή του. Ἐνα ποιητικὸ ἀφήγημα, Τὸ Χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας, εἶταν ἤδη ἀφιερωμένο ἀπὸ τὰ 1938 στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του, τὸ Ρέθυμνο¹⁰. Στὰ 1945 δημοσιεύεται τὸ χρονικὸ τῆς Μεγάλης Ἐπανάστασης τοῦ 1866 – 69 μὲ τὸν τίτλο Παντέρμῃ Κρήτῃ, καὶ στὰ 1948 – 50 Ὁ Κρητικὸς, ἓνα μυθιστόρημα σὲ τρεῖς τόμους (Τὸ Δέντρο, Ἡ Πρῶτη Λευτεριά, Ἡ Πολιτεία) ποὺ περιλαμβάνουν μιὰν ἀνθρώπινη περιπέτεια δυὸ γενεῶν τοποθετημένη στὴν Κρήτη κατὰ τὰ ἔτη 1866 – 1910, μιὰ «λυτρωμένη» ἔκφραση τῶν χρόνων ἐκείνων, γεμάτη ἀπὸ τίς πιεστικὲς ἀναμνήσεις γεγονότων ποὺ βάραιναν τοὺς ἐπιζῶντες καὶ ποὺ προηγήθηκαν τῆς ζωῆς τοῦ ἴδιου τοῦ Πρεβελάκη (11). Μὲ θερμὴ καὶ πολύζερη καρδιά, ἓνας ποιητῆς ποὺ εἶταν συνάμα καὶ ἱστορικὸς βυθίστηκε στὶς ἀναμνήσεις αὐτές. "Ὅσα ἀπεκόμισε ἀπὸ τὴν ὤμῃ ἱστορία – σὲ δραματικότητα, διαγραφὴ χαρακτήρων, λαϊκὰ βιώματα καὶ ἀνθρωπιά, – δίνοντας τοὺς λυτρωμένη μορφή, μᾶς θυμίζουν πολλὸ τὸ ἔργο τοῦ Jeremias Gotthelf. Ἐνα κεφάλαιο τοῦ Κρητικοῦ, μὲ τὸν τίτλο «Τὸ χέρι τοῦ σκοτωμένου», μπορεῖ νὰ βρεῖ ὁ γερμανὸς ἀναγνώστης στὴν Ἀνθολογία τῆς Ἱσιδώρας Ρόζενταλ – Καμαρινέα. Δυστυχῶς, ἄθελά της, ἔχει κάμει τὸ κείμενο τοῦτο νὰ φαίνεται πιὸ ζοφερὸ ἀπ' ὅ,τι εἶναι· γιὰ τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, ποὺ δὲν περιλήφθηκε στὴ συλλογή, ἔφερε τὴν αἰθρία.

Ὁ Κρητικὸς ἀφηγητῆς δὲν ἔχει, γενικῶς, νὰ ἀσχοληθεῖ τόσο πολὺ ὅσο οἱ συνάδελφοί του στὴν ἄλλη Ἑλλάδα μὲ τὸ θάνατο ποὺ ἔρχεται ἀπὸ ἀρρώστεια καὶ ἀθλιότητα (ἢ μὲ μιὰ ζωὴ ποὺ, ἀκρωτηριασμένη κ' ἐμποδισμένη στὴ φυσικὴ τῆς ἀνάπτυξη, μοιάζει μὲ θάνατο), ἀλλὰ ἀσχολεῖται ἰδιαίτερα μὲ τὸ θάνατο ποὺ γεννᾷ τὸ θάνατο: μὲ τὸ φόνο καὶ τὸ γδικιωμὸ ποὺ ἀκολουθεῖ. Ἐνας Κρητικὸς, σκεφτόμουνα, – ὅταν εἶχα γνωρίσει τὸ Ρῶσο (ὄχι μὲ τὴν πολιτικὴ ἔννοια τῆς λέξης) ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας μυθιστοριογράφους, θέλω νὰ πῶ τὸν Καζαντζάκη – ἓνας Κρητικὸς θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς χαρίσει ἓνα ἔργο σὰν ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἔδωσαν οἱ Γάλλοι συγγραφεῖς, ὁ Romain Rolland μὲ τὸν Jean Christophe ἢ ὁ Roger Martin du Gard μὲ τοὺς Thibault. Ἐνα τέτοιο ἔργο θ' ἀποκαθιστοῦσε μέσα μας τὴν ἐνότητα μὲ τοὺς κατοίκους καὶ μὲ τὸ ὄρεινὸ τοπίο τοῦ νησιοῦ ἐκεῖ κάτω στὸ Νότο, τῆς ἀρχαιότατης αὐτῆς εὐρωπαϊκῆς γῆς, ὅπου ἄρχισε ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς θρησκείας μας πρὶν ἀπὸ τὸν Ὀμηρον: μιὰν ἐνότητα ἀνθρώπινη ποὺ θὰ μᾶς ἔκανε νὰ νιώσουμε τὴν Κρήτη σὰ σπῆτι

δικό μας, τὸ ἴδιο καθὼς νιώθουμε (γιὰ ν' ἀναφέρω ἓνα τρίτο γαλλικὸ ὄνομα) τὸν κόσμον τοῦ Proust. Ἐνα τέτοιο νεοελληνικὸ μυθιστόρημα ἀποζητοῦσα. Θὰ μπορούσε ὅμως κανεὶς νὰ περιμένει ἀπὸ μιὰ Κρητικὴ μυθιστορία, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴ μυθιστορία τοῦ βίου ἑνὸς γένους, τὴν κατάλληλη ἀπόσταση ἀπὸ τὰ αἰματηρὰ γεγονότα, γεγονότα ποῦ θὰ συνέβαιναν ἐνδεχομένως ὅπως σὲ μιὰ νουβέλα τοῦ Μεριμέ; Θὰ εἴταν μπορετὸ νὰ ξεφύγει κανεὶς ἀπὸ τὸ πιεστικὸ συναίσθημα πὼς μπλέκεται σ' ἓναν κόσμο χωρὶς διέξοδο, ποῦ δεσπόζεται ἀκόμα ἀπὸ τὸ Χάρο, τὸν βλακώδη τοῦτο φονικὸ δαίμονα;

Αὐτὸ βέβαια εἶναι ἓνα δύσκολο πρόβλημα ποῦ ὁ κυρίαρχος ἀφηγητὴς μπορεῖ νὰ τὸ ἀγνοήσει, ἀφήνοντάς το ν' ἀπασχολεῖ τοὺς οὐμανιστὲς. Ὁ Πρεβελάκης, ποῦ ποτὲ ἄλλοτε δὲν ἔδειξε μὲ τόση ἀνεση τὴ μαστοριά του στὴν ἀφήγησή ὅσο στὸν πρῶτο τόμο τοῦ μυθιστορήματος μὲ τὸ ὁποῖο πῆρε νὰ πραγματοποιεῖ τὴν προσδοκία ποῦ μόλις διατυπώσαμε, - ὁ Πρεβελάκης, λοιπὸν, ἀντιμετωπίζει ἴσα - ἴσα τὴ δυσκολία τούτη, καὶ δὲν ἀπορεῖ κανεὶς γι' αὐτὸ ὕστερα ἀπὸ ὅσα εἴπαμε. Τὴ δυσκολία τὴν τοποθετεῖ στὸ πρῶτο ἐπίπεδο. Ἐκεῖνο ποῦ νιώθει σὰ δικό του λυτρωτικὸ ποιητικὸ ἔργο, τὸ προβάλλει στὸ μέλλον, παρουσιάζοντας ἓναν νεαρὸ Κρητικὸ τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς ποῦ γεννήθηκε γιὰ κάποιον ἄλλο, ἀγνόητο καιρὸ. Στὸν πρῶτο τόμο ἔδωσε τὸν τίτλο Ὁ Ἥλιος τοῦ Θανάτου (12). Γιατὶ καὶ πάνω σ' αὐτὴ τὴ νεανικὴ ζωὴ βαραίνει ἡ φοβέρα τοῦ θανάτου, μὲ τὴ μορφή μιᾶς βεντέτας, ποῦ ἄλλοι τὴν ἔχουν προκαλέσει. Νὰ κρατήσῃ μιὰν ἀπόσταση ἀπ' αὐτὸ, δὲν εἴταν δυνατό. Ἐπρεπε νὰ γίνῃ μιὰ μετουσίωση στὸν ἴδιο τὸ θάνατο. Αὐτὸ ἀκριβῶς λέγει ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου, καὶ αὐτὸ γίνεται σὲ τοῦτο τὸν τόμο γιὰ πρώτη φορά, μ' ἓναν τρόπο ποῦ ὀφείλω νὰ τὸν χαρακτηρίσω σὰν ἓνα γεγονός στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας, θέλω νὰ πῶ, ἓνα βαθμὸ συνειδήσης στὴ νεοελληνικὴ ἀφηγηματικὴ τέχνη ποῦ ποτὲ ἄλλοτε δὲν εἶχε σημειωθεῖ.

Ἡ καθαρὰ λογοτεχνικὴ σημασία τοῦ νέου μυθιστορηματικοῦ ἐγχειρήματος τοῦ Πρεβελάκη ἔγκειται στὴ συνειδητὴ καλλιτεχνικὴ γνώση ἑνὸς τόσο βαρυσήμαντου στοιχείου τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας ὅσο ἡ δύναμη τοῦ θανάτου. Στὴ χριστιανικὴ κραυγὴ «Ποῦ σου, Θάνατε, τὸ κέντρον;» δὲν ἐδόθηκε συνέχεια, ὅμως μῆδε ἔγινε στροφὴ πρὸς τὴν παγανιστικὴ φιλοσοφία ποῦ ὁ Thomas Carlyle ἔχει συνοψίσει στὸ ρητό: «Ἡ ζωὴ εἶναι τόσο γερὴ ποῦ ἀκόμα καὶ στὸ θάνατο βρίσκει τροφή». Ἡ δευτέρη σημασία τοῦ πρώτου τουλάχιστον τόμου, σημασία ποῦ ἀφορᾷ τὸν ἑλληνικὸ λαὸ εἶναι τούτη: ὁ Πρεβελάκης πάει νὰ χαρίσει στὸ ἔθνος του αὐτὸ ποῦ ἐμεῖς ὀνομάζουμε «μορφωτικὸ μυθιστόρημα» (Bildungsroman).

Τὸ πρῶτο ἀλλόκοτο παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, μέσα στὴν παγκόσμια λογοτεχνία, στάθηκαν οἱ Μεταμορφώσεις τοῦ Ἀπουλήιου, ποῦ ἐμπνέονται δίχως ἄλλο ἀπὸ μιὰν προγενέστερη ἑλληνικὴ δημιουργία, τὶς ἐξομολογήσεις κάποιου Λουκίου ἐκ Πατρῶν, ποῦ ἔζησε στὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Οἱ παράδοξες περιπέτειες τοῦ τελευταίου, μεταμορφωμένον σὲ γάιδαρο, καταλήγουν στὴ μῆσσή του στὰ μυστήρια τῆς Ἰσιδος. Τὶς περιπέτειες αὐτὲς τοῦ Λουκίου δὲν θὰ μπορούσε βέβαια κανεὶς νὰ τὶς ὀνομάσει «μορφωτικὴ πορεία», ὅμως ἡ ἐξιστόρησή τους προδιαγράφει τὴ μορφή τῶν εὐρωπαϊκῶν μορφωτικῶν μυθιστορημάτων(13). Σὲ τοῦτα, ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὴ διαπαιδαγώγηση ἢ μόρφωση τοῦ ἥρωα, ἐνῶ στὴν περίπτωσή τοῦ Λουκίου γιὰ μιὰν ἀδιάκοπη ἀπειλὴ θανάτου. Στὸ νεοελληνικὸ μορφωτικὸ μυθιστόρημα τοῦ Πρεβελάκη, ὁ ἴδιος ὁ θάνατος γίνεται τώρα παιδευτικὴ δύναμη - ὄχι ἡ μόνη - ποῦ ἐνεργεῖ μέσα στὸ μυθιστόρημα καὶ, σύμφωνα μὲ τὴν πρόθεσή τοῦ ποιητῆ, ὀφείλει νὰ ἐνεργεῖ στὴ ζωὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Μιὰ ἀκόμη θετικὴ παιδευτικὴ δύναμη εἶναι ὁ ἀπλὸς βυζαντινὸς χριστιανισμὸς, ποῦ διδάσκει μονάχα ἀγάπη, πνευματικὴτητα καὶ αὐτοθυσία. Στὸ μυθιστόρημα τοῦ Πρεβελάκη, τὴ δύναμη αὐτὴ τὴν ἐνσαρκώνει ὁ παπὰς τοῦ χωριοῦ, ποῦ πεθαίνει ἀπὸ πείνα σὲ καιρὸ λιμοῦ χωρὶς νὰ ἐλεηθεῖ ἀπὸ τοὺς φιλάργυρους χωρικοὺς. Εἶναι ἐκεῖνος

πού, αναπολώντας τους γονιούς του πού όλοκαυτώθηκαν μαζί με τους άλλους μάρτυρες στο 'Αρκάδι, λέγει: «'Ο θάνατός τους με φώτισε σαν ήλιος. Δέν μπορούσα πιά νά ζήσω στα κοσμικά και γίνηκα παπάς».

Μιά άλλη δεσπόζουσα δύναμη, πού φανερώνεται κυρίως στόν δεύτερο τόμο, στην Κεφαλή της Μέδουσας (14), εκπροσωπείται από τὸ Λοίζο, τὸ λόγιο με τὸ οὐμανιστικὸ φρόνημα καὶ τὴν ἐλεύθερη σκέψη. Ἡ δύναμη αὐτὴ δὲ βρίσκεται σὲ ἀντίθεση με τὴ γνήσια χριστιανικότητα τοῦ παπᾶ, ἀλλὰ σὲ ἀρμονία με αὐτὴν. Πιὸ ψηλά κι ἀπὸ τοὺς δυὸ στέκεται ἡ θειά - Ρουσάκη, πού αὐτὴ εκπροσωπεῖ ἕναν παγανισμὸ ὀλότελα ἀθῶο μέσα στὴ φυσικὴ τῆς λατρεία γιὰ τὴ ζωὴ, ἕναν παγανισμὸ ἀκλόνητο στὴν πίστη στὸ Θεὸ, στοὺς ἀγγέλους καὶ στοὺς ἀγίους. Αὐτὸν εἶναι πού ὁ ποιητὴς θέλει νὰ καταστήσει γνήσια καὶ ἀστείρευτη πηγὴ παιδείας γιὰ τὸ ἔθνος του. Ἡ θειά Ρουσάκη διδάσκει τὸ ἀνιψίδι τῆς, τὸν ἥρωα τοῦ μυθιστορήματος πού, σύμφωνα με τὸν πανάρχαιο νόμο τοῦ γδικιωμοῦ, ἀπειλεῖται ἀπὸ τὸ θάνατο: «Νὰ μὴν τὸν φοβᾶσαι! Ὅσο τὸν νιώθουμε ἀποπάνω μας, ξέρομε τί ἔχει ἀξία στὴ ζωὴ καὶ τί εἶναι γιὰ πέταμα. Βαστάει μὰ λαμπάδα καὶ μᾶς φέγγει». Ὁ Γιωργάκης, τὸ ἀνιψίδι, ἀποκρίνεται: «-Μὰ ἐσὺ μοῦ εἶπες πὼς ἔρχεται με τὸ δρεπάνι του!» «-Ἐτσι ἔρχεται ὅταν εἶναι νὰ θερίσει. Ὡς τὴν ὥρα ἐκεῖνη λάμπει σαν τὸν ἥλιο!» δευτεραποκρίνεται ἡ σοφὴ γυναικα.

Αὐτὴ ἡ ἴδια μέλλει νὰ θυσιαστεῖ, μέσα σ' ἕναν κόσμον ὅπου ὁ θάνατος δὲν εἶναι μονάχα ἐφιάλτης, μηδ' ἔχει χάσει τὸ «κέντρον» του, ἀλλὰ πού τὸ διατηρεῖ γιὰ τὴ ζωὴ. Στὸ βιβλίον τοῦτο ἡ θειά - Ρουσάκη εἶναι τὸ σφάγιο, καθὼς ὑπῆρξε ὁ Τζουλιάνο ὁ Μέδικος. Ἡ δικὴ τῆς θυσία, ὡστόσο, δὲν εἶναι μονάχα μὰ θυσία οἰκειοθελῆς, ἀλλὰ ἡ μεγάλη, ἡ γεμάτη νόημα θυσία πού βοηθεῖ τὴ ζωὴ νὰ συνεχιστεῖ, παρὰ τὴν ἀνεξάλεπτη παρουσία τοῦ θανάτου. «Ἡ ζωὴ εἶτανε γιὰ λόγου τῆς ἀκατάλυτη καὶ μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ θάνατο!»

KARL KERIÉNYI

Μετάφρ. Κ. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ἐφημ. "Neue Zürcher Zeitung", 24 Νοεμ. 1963.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. "Neue Zürcher Zeitung", 24. IX. 1957.
2. Streifzüge eines Hellenisten, Rhein - Verlag, Zurich 1960.
3. Ἰούλιος - Αὐγουστος 1960.
4. Plon, Paris 1958.
5. Plon, Paris 1961.
6. Walter - Verlag, öltzen 1958
7. Volk und Welt, Berlin (Öst) 1960.
8. Die Kunst der Novelle, Limes - Verlag, Wiesbaden, 2η ἐκδ. 1961.
9. Nikos Kazantzakis and his Odyssey, Simon and Schuster, New York 1961.
10. Chronique d' une cité, Gallimard, Paris 1960.
11. Le Crétois, Gallimard, Paris 1962.
12. Die Sonne des Todes, Desch - Verlag, München 1962.
13. H. Riefstahl, Der Roman des Apuleius, Frankfurt a.M. 1938.
14. Das Haupt der Medusa, Desch - Verlag, München 1964.

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΜΙΑΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Ἐκδόση τοῦ συγγραφέα, Ἀθήνα 1938.

Ἐπανεκδόσεις: 1942, 1956, 1961, 1965, 1969, 1976, 1981.

Ξένες ἐκδόσεις: Γαλλία 1960, Ἰταλία 1962, Δανία 1965, Ρουμανία 1968, Ἰσπανία 1972, Πολωνία 1975, Ἀγγλία 1976, Γερμανία 1981, Νορβηγία 1984.

Ο ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ ΚΑΙ Η ΚΡΗΤΗ

Φαντάζομαι καμιά φορά – κι αὐτὸ δὲν εἶναι κανένας παράλογος ρεμβασμὸς, ἀλλὰ τὸ ἀπαύγασμα τῆς ἀγωνίας ποὺ καθένας ἀπὸ μᾶς φέρει μέσα του, στὸν αἰῶνα αὐτὸ τῶν μεταμορφώσεων, – πὼς τὸ ἀνθρώπινο εἶδος, τσακισμένο ἀπὸ τὶς συνθήκες τῆς σύγχρονης ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἐπιτάχυνση τοῦ ρυθμοῦ τῆς Ἱστορίας, τὴν ἀναστροφή τῶν ἀξιών, τὴν ἀναρχικὴ ἀποδέσμευση τῆς ἐνέργειας, ἔχασε ἀπότομα αὐτὸ ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν ἀνθρωπιὰ του. Ἀπογυμνωμένο ἀπὸ τὴ χαρὰ του νὰ ζεῖ, ἀπὸ τὸ νόημά του τῆς Ἐλευθερίας, ἀπὸ τὴ δύναμή του ν' ἀγαπᾷ, ἀπὸ τὴ σοβαρότητα καὶ τὴν ἀλαφράδα τοῦ πνεύματός του, δίχως θάρρος καὶ δίχως ἐλπίδα, δίχως μνήμη καὶ δίχως ἐπιθυμία, τὸ ἀνθρώπινο εἶδος δὲν εἶναι πιά παρὰ μιὰ ἀπέραντη μωρμηκοφωλιὰ καὶ, μέσα σ' αὐτὸν τὸ συνωστισμό ποὺ μοιάζει μὲ τερατώδη συμφορμὸ ἐντόμων, κανεὶς δὲν ξέρει πιά τί θὰ πεῖ νὰ εἶσαι ἄνθρωπος.

Ἀναρωτιέμαι τότε, ἀφήνοντας τοὺς στοχασμοὺς αὐτοὺς νὰ γίνουιν ρεμβασμὸς, καὶ τὸ ρεμβασμὸ νὰ μεταβληθεῖ σὲ ὄνειρο, ἂν αὐτὸς ὁ καινούργιος Κατακλυσμὸς ἄφησε μερικοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐπιζήσουν γιὰ νὰ ζαναγεννηθεῖ ἀπ' αὐτοὺς τὸ μέλλον τοῦ εἴδους μας: Ποιοὶ νᾶναι αὐτοί; Ποῦ νὰ βρίσκονται; Σὲ ποῖο Ἄραράτ νὰ ἔχει ποδίσει ἡ Κιβωτὸς τους; Σὲ ποῖο καταφύγιο, σὲ ποῖο ἄσυλο, σὲ ποῖο ἐρημητήριο ἀπρόσβλητο ἀπὸ τὴ βασκανεὶα τῆς ἐποχῆς μας, θὰ μπορέσω νὰ τοὺς βρῶ; Παίρνω νὰ στοχάζομαι ὅλες τὶς ἰσχυρὲς φυλὲς ποὺ μπορεῖ νᾶχουν ἀντέξει σ' αὐτὸν τὸ φοβερὸ ξεπεσμό, σ' αὐτὴ τὴ νέα κατάρρα. Κάνω μέσα στὸ νοῦ μου τὸ ὀνομαστικὸ τους προσκλητήριο. Στρέφομαι πρὸς αὐτὲς καὶ, ἐνῶ συνεχίζω αὐτὴν τὴν παράδοξη ἀπογραφή, βλέπω ν' ἀναδύεται μπρὸς στὰ μάτια μου, ἀπὸ μιὰ θάλασσα ποὺ τὰ κύματα της σμίγουν τὸ χρόνο μὲ τὸ χῶρο, τὸ Νησί τῆς Κρήτης, μὲ τὸ λαὸ του τοὺς ψαράδες καὶ τοὺς βοσκούς, τοὺς πολεμιστὲς καὶ τοὺς ποιητὲς, ποὺ ἀνάμεσα τους ἀναγνωρίζω, ὅπως μπορεῖ κανεὶς ν' ἀναγνωρίζει ἐκείνους ποὺ δὲν εἶδε ποτέ του, τὸν Παντελεῆ Πρεβελάκη, καὶ λέγω στὸν ἑαυτό μου: «Θάρρος! Ὑπάρχουν ἀκόμα ἄνθρωποι!»

Αὐτὸ τὸ νησί, αὐτὸν τὸ λαὸ, αὐτὸν τὸ συγγραφέα ποὺ μαρτυρεῖ γιὰ τοῦτον καὶ γιὰ κεῖνο, δὲν τοὺς γνωρίζω ὡστόσο. Ποτέ τὸ φράγμα τοῦ Ψηλορείτη δὲν πρόβαλε μπροστά μου, ἀπὸ τὴ μεγάλη καμπυλότητα τῆς θάλασσας, πάνω σ' ἕναν ὀρίζοντα καμωμένο ἀπὸ οὐρανὸ καὶ νερό, ἀπὸ φῶς καὶ σὺννεφα. Δὲ μίλησα ποτέ μου μὲ τοὺς βοσκούς καὶ τὶς κοπέλλες αὐτῶν τῶν βουνῶν, ὅπως ἀξιώθηκα νὰ τὸ κάμω στοὺς Δελφούς, μὲ τοὺς τσοπάνους τοῦ Παρνασσοῦ ἢ στὰ χωριά τῆς Θεσσαλίας μὲ τὰ κοράσια ποὺ ροβολοῦσαν τραγουδώντας ἀπὸ τὶς βουνοκορφὲς τῆς Πίνδου. Αὐτὸ ποὺ γνωρίζω γι' αὐτὸν τὸ λαὸ καὶ γιὰ τὴ χώρα ποὺ κατοικεῖ, μοῦ τὸ ἔμαθε ὁ Παντελεῆς Πρεβελάκης μὲ τὰ βιβλία του.

Ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτοῦ τοῦ συγγραφέα, ὁ Γάλλος ἀναγνώστης μπορεῖ κιόλας νὰ γνωρίζει τὸν «Κρητικὸ», ποὺ ἡ μετάφρασή του δημοσιεύτηκε στὰ 1957. Ὁ «Κρητι-

κός» είναι ή Κρήτη μέσα στην 'Ιστορία. "Όχι ή 'Ιστορία τής Κρήτης, όποτε θα είχαμε ένα κεφάλαιο τής 'Ιστορίας μας και τής 'Ιστορίας ολόκληρης τής Δύσης, αλλά, τó τονίζω, ή Κρήτη μέσα στην 'Ιστορία, ή Κρήτη σ' έναν από τούς παροξυσμούς τής τρισαιώνιας ζωής της.

Αυτό τó βιβλίο είναι ένα έπος, αλλά έπος λυτρωτικό. "Αν ό Κρητικός χώνεται στη μάχη, δέν είναι για να υποτάξει τούς άλλους ανθρώπους, αλλά για να ξανακερδίσει τήν 'Ελευθερία του. Θέλει να μπορεί να είναι αυτό πού είναι. Διακάτοχος μιάς ανθρώπινης προσπάθειας πού απλώνεται σέ χιλιετίες, υπόγραψε, από τή στιγμή πού γεννήθηκε, μιά μυστηριώδη συμμαχία με τó χρόνο και τó χώρο. Τó σημείο άπ' όπου ξεκινούσε είταν ένα κορύφωμα. 'Ο Κρητικός είχε να υπερασπίσει τις ρίζες του και συνάμα τή ζωή πούχε να ζήσει, τó παρόν ζυμωμένο με τó παρελθόν και τó άπρόβλεπτο μέλλον.

«Παντέρμη Κρήτη! 'Αγαπησιάρικο νησί!» καθώς λέει ό Πρεβελάκης, πού ή φωνή του γίνεται ένα με τόν ψίθυρο ολόκληρου λαού. Ρόδο τών ανέμων τού πολιτισμού, τó Νησί τούτο σκόρπισε, στα τέσσερα σημεία τού όρίζοντα, τή γύρη τής όμορφιάς. Είναι σαν ένα μεγάλο καράβι πού κίνησε από τήν 'Ανατολή για τις στεριές τής Δύσης κουβαλώντας στ' άμπάρια του τις Τέχνες και τούς Νόμους. "Ερριξε τήν άγκυρά του καταμεσίς στο πέλαγο με τις χίλιες στράτες, κι' από κεί - πέρα, παρά τή μεγαλόπρεπη μοναξιά του, βρίσκεται πάντα κοντινό για τούς άλλους λαούς. "Ίδρυσε Πολιτείες, είδε να γεννιούνται και να γκρεμίζονται Βασίλεια. Τι άπομένει άπ' αυτούς τούς πολιτισμούς; Σκόρπια έρείπια, γεώλοφοι χαμένοι στους κυματισμούς τής γής. "Ένας χωματοσωρός, έδω, μπορεί να κρύβει ένα ναό. 'Αλλά οι θεοί άπόμειναν σιμά στη χαλασμένη κατοικία τους. Γεννήθηκαν σ' αυτό τó Νησί όπου τó Πνεύμα τούς έκαμε να βγούν από τά άψυχα, από τά δέντρα και τούς βράχους, από τις ράχες και τά κεφαλόβρυσα. Με τή γέννηση τών θεών, ολόκληρη ή πλάση άλλαξε νόημα. "Αποκάλυψε τó δάσος τά μυστικά, πού τó κρύβει συνήθως τó ισχυρό δέντρο τών φαινομένων. 'Έδω, ό "Άνθρωπος δέν είναι πιά μονάχος. Ζεί με τούς "Ηρωες, τις Θεές και τούς Θεούς καί, πέρα από τούς Θεούς, με τó Θεό τόν ίδιο.

Είμαι συνηθισμένος σ' αυτή τήν παρουσία. "Αποτελεί τó θαύμα και τής δικής μου πατρίδας. 'Έδω και λίγα χρόνια, έγραφα μιλώντας γι' αυτήν: «"Όταν ένα βουνό κατοικείται από τούς Θεούς, οι Θεοί μπορούν ν' αλλάζουν, αλλά ό Θεός πάντα τó κατοικεί». 'Ο Θεός κληρονομά όλους τούς Θεούς. Αυτό άκριβώς έκαμε στην Κρήτη. 'Αλλά και ό "Άνθρωπος με τή σειρά του, κληρονομά τó Θεό ή, τουλάχιστον, δέν μπορεί να κάμει διαφορετικά παρά να υπερασπίζει τήν κληρονομία του - και κληρονομία τού Θεού είναι ένας άνθρωπος περισσότερο άνθρωπος.

Αυτός ό άνθρωπος ό πιό ανθρώπινος μπορεί να γεννηθεί στην έρημιά και να μεγαλώσει πλάι στον τάφο τού άδικοσκοτωμένου πατέρα του, ανάμεσα σέ κείνους πού τόν ζέκαμαν με μπαμπεσιά. Μπορεί νάναι ό πιό ταπεινός, ό πιό άθλιος, ό πιό αδύναμος. 'Αλλά δέν παύει νάναι ό κληρονόμος τής θεϊκής κληρονομιάς. Αυτή στάθηκε ή μοίρα τού Κρητικού, εκείνου τού Κωνσταντή τού Μαρκαντώνη πού ό Πρεβελάκης μάς διηγήθηκε τήν ιστορία του.

Δέ θα μπορέσω ποτέ να ξεχάσω τήν «'Υπαπαντή» αυτού τού παιδιού τού άφιερωμένου στις αίματηρές γιορτές τής 'Ελευθερίας. "Όταν σαράντισε, ή μάνα του τó σήκωσε στην άγκάλη της και τó πήγε στο μοναστήρι να πάρει τις εύκές. 'Αλλά ως άν ή εύλογία πού έλαβε στον οίκο τού Θεού να μην είταν άρκετή, ό πάτερ Συμεών μπήκε στη στράτα μαζί με τή μάνα και τó βρέφος να τούς πάει ίσαμε τήν κατοικία τους.

«'Ανηφορίζανε σιγανά τήν πλαγιά, όπου βρίσκανε πέτρα ριζιμιά, ό γέροντας έπαιρνε στα χέρια του τó παιδί, τó βανε να πατήσουν τά ποδαράκια του στο βράχο, κ' έλεγε με βαθιά φωνή: «Χαίρου, Γή, καμάρωνε! Καινούρια πόδια σέ πατούνε!»

Ἡ παρουσίαση στὸ ναὸ γινόταν, μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, παρουσίαση σὲ ὁλόκληρη τὴν Πλάση. Τὸ παιδὶ ἔκανε κατοχὴ τὸν κόσμον, κι' ὁ κόσμος τὸ ἔκανε δικό του. Ὁ γιὸς τοῦ σκοτωμένου ἀγωνιστῆ ἔμελλε ν' ἀντιμετωπίσει τὴν Ἱστορία, καὶ ἡ Ἱστορία, γι' αὐτὸν ἔμελλε νὰ εἶναι ὁ Σηκωμὸς τῆς Κρήτης: ὅσοι ἀπὸ τοὺς πολεμιστὲς εἶτανε γραφτὸ νὰ ἐπιζήσουν, θὰ πῆγαιναν νὰ χτυπήσουν τὸ πόδι τους πάνω στοὺς τάφους τῶν πατέρων τους καὶ νὰ τοὺς κράξουν: «Λευτερώθηκε ἡ Κρήτη!»

Τὸ βιβλίον εἶναι μιὰ ἐποποιία, ἀλλὰ ἡ ἐποποιία δὲν χωρίζει τὸν ἥρωα ἀπὸ τὸ σύμπαν ποὺ γιὰ χατήρι του βγήκε στὸ κλαρί. Ἄν πολεμᾷ, τὸ κάνει μὲ τὸ ρυθμὸ τῶν ἐποχῶν, μέσα σ' ἓναν κόσμον ὅπου τὰ ἔργα καὶ οἱ ἡμέρες σμίγουν ἀξεδιάλυτα μὲ τὶς περιπέτειες τῶν μαχῶν. Ἄν εἶναι κλέφτης στὰ βουνά, δὲ γίνεται ποτὲ ἐπαγγελματίας τοῦ πολέμου, μηχανικὸς τοῦ ὀλέθρου. Παραμένει βοσκὸς, ἀμπελουργὸς, ζωμάχος, ξυλοκόπος ἢ καλόγερος. Τὸ ἔθνος σήκωσε τ' ἄρματα, ἀλλὰ οἱ ἄρματοι δὲ χωρίστηκαν ἀπὸ τὸ ἔθνος. Γι' αὐτὸ ἡ ἐποποιία τους βρίσκεται μερδεμένη μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ. Ἡ Ἰλιάδα πλέκεται μὲ τὰ Βουκολικά. Γιὰ νὰ τραγουδηθοῦν, χρειάζεται ἓνας Ὀμηρὸς καὶ ἓνας Θεόκριτος. Ὅμως ἡ μάχη δίνει στὴ ζωὴ τὸ ἀληθινὸ τῆς νόημα. Καὶ τί μάχη! Ἄν ἔχει τὶς ἵπποτικὲς στιγμὲς τῆς, αὐτὸ δὲν εἶναι γιὰ ν' ἀφαιρέσει καμμιά ἀπὸ τὶς πιθανότητες τοῦ θανάτου, ἀλλὰ γιὰ νὰ τοῦ προσφέρει καινούργιες. Κάθε μάχη ξεσπάει σὲ χίλιες μονομαχίες ὅπου ὁ ἥρωας φωνάζει μὲ τ' ὄνομά του τὸν ἐχτρὸ ποὺ ἀναγνώρισε. Πρέπει νὰ τὸν χαλάσει ἢ νὰ χαλαστεῖ ἀπ' αὐτόν. Αὐτὸς ὁ ἐχτρὸς εἶναι ἄνθρωπος καὶ τέρας συνάμα, ζωντανὸ πρόσωπον καὶ σύμβολο τῆς ἀθλιότητος καὶ τῆς δουλείας.

«Ἡ τυραννία ξεφουσκώνει τὸν τύραννον περισσότερο παρὰ ποὺ ταπεινώνει τὸ σκλάβο», διακηρύσσει ὁ Πρεβελάκης, κ' ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι τύραννος, ὁ ἐχτρὸς γίνεται αὐτὸ τὸ τερατώδες σύμβολο ποὺ παύει νὰναι ἄνθρωπος, ἐνῶ κάνει τὸ σκλάβο πιὸ ἄνθρωπον. Αὕτῃ εἶναι ἡ τρομερὴ ἀλχημεῖα τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων.

Μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς παροξυσμοὺς τῆς Ἱστορίας, ἡ ἀνοιχτὴ διαδέχεται τὸ χειμῶνα, καὶ ἡ συμφωνία τῆς ἀνοιχτῆς πλαταίνει ἴσαμε τὶς λαμπρότητες τοῦ θέρους, γιὰ νὰ ξαναπέσει στὴ σταχτερὴ ἀπογύμναση τοῦ φθινόπωρου. Ἡ αἰωνιότητα περιπλέκεται στὰ γεγονότα μὲ τὸν παλμὸ τῶν ἐποχῶν. Αὐτὸς εἶναι ὁ πλατὺς ρυθμὸς μὲ τοὺς τέσσερις χρόνους ποὺ προσδιορίζει τὴν τάξιν τῶν ἀνθρώπινων ἔργων. Κάθε ὥρα ἔχει τὸ ἔργο τῆς, κάθε πράμα τὴν ὥρα του. Μ' αὐτὸν τὸ μυστηριώδη ρυθμὸ, ὁ Ἀόρατος ἐπιβάλλει τοὺς νόμους του στὸν κόσμον τῶν φαινομένων, στὸ ἰσχνὸ σύμπαν τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ εἰσθητοῦ.

Αὐτὸ τὸ αἰώνιον πλαίσιο περιβάλλει τὰ γεγονότα, ὅμως τὰ γεγονότα τὸ ἐπικαλύπτουν συχνὰ ὅπως ἓνας χεῖμαρρος τὸν κάμπο καὶ τὴν κοιλάδα. Αὕτῃ τὴν ἐναλλαγὴν μπορεῖς νὰ τὴ δεῖς συνορισμένη στὴ νεκρώσιμη τελετουργία, ποὺ δίνει στὸ θάνατον τὸ νόημά του, μέσα σ' αὐτὸ τὸ πολυπαθὸ νησὶ ὅπου ὁ Χάρος δὲ βρέθηκε ἀνεργὸς ποτὲ του. Τὸν καιρὸ τοῦ «Κρητικοῦ» καὶ, καθὼς φαίνεται, σήμερον ἀκόμα, ἔβαναν ἓνα ποτήρι νερὸ στὸ δωμάτιον τοῦ νεκροῦ, γιὰ γὰ δροσίζεται ἡ ψυχὴ του, σαράντα μέρες. Τόσος εἶναι ὁ καιρὸς ποὺ χρειάζεται ἡ ψυχὴ γιὰ νὰ παρατήσῃ τὴ γῆ, ἓνας καιρὸς ποὺ παρατείνει τὴ ζωὴ, ἐξοικειώνει τὸ νεκρὸ μὲ τὸ θάνατον, καὶ τοὺς ζωντανοὺς μὲ τὴν ἀπουσία. Μὰ ἂν ὁ νεκρὸς εἶχε πέσει στὸν ἀγόνα, μὲ τὸ ντουφέκι στὸ χέρι, χτυπημένος ἀπὸ τὸ βόλι ἢ τὸ λεπίδι, ἔπρεπε νὰ ἄρουν τὸ γδικιωμὸ του γιὰ νὰ βρεῖ τὴν ἀνάπαυση. Ἡ μανιασμένη Ἱστορία ἀναστέλλει τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ μεταβάλλει τὴ χρονικὴ τάξιν τους. Μιὰ ἐποποιία δὲν μπορεῖ νὰναι τίποτα ἄλλο παρὰ μιὰ ἐποποιία.

Τέτοια εἶναι ἡ ἀνάμνηση ποὺ διατηρῶ ἀπ' αὐτὸ τὸ βιβλίον, τὸ πρῶτον ποὺ μᾶς ἔκαμε νὰ γνωρίσουμε τὸν Πρεβελάκη.

Με τὸ «Χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας», ὁ συγγραφέας μᾶς παρασύρει ἔξω ἀπὸ τὴν Ἱστορία. Ἡ Κρήτη, σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον, δὲν ἔχει πιά ν' ἀντιμετωπίσει τὸν καταστρεπτικὸ Σηκωμὸ πὸ ἐμελλε νὰ τῆς ἀποδώσει τὴν ἐλευθερία, ἀλλὰ τὸ Χρόνον καὶ τὴ δύναμη τῶν πραγμάτων. Ἡ Κρήτη, ἐδῶ, δὲν εἶναι ὁ Κωσταντής ὁ Μαρκαντώνης, ἀλλὰ τὸ Ρέθυμνο, «μιὰ μικρὴ πολιτεία χτισμένη γιὰ τὸ - γιὰ τὸ ἀπάνω στὸ μεσοστράτι ἀπὸ Χανιά σὲ Μεγαλόκαστρο». Ὁ ἄνθρωπος καταθέτει τὴ μαρτυρία του μέσα στὸ γεγονός, πὸ εἶναι τόσο φευγαλέο ὅσο κι' αὐτός, ἀλλὰ χρειάζεται μιὰ δλόκληρη πολιτεία γιὰ νὰ δοθεῖ ἡ ἔννοια τῆς διάρκειας.

Αὐτὴ ἡ μικρὴ πολιτεία εἶναι σὰν ζωντανὸ πρόσωπο. Ἔχει τὴ μνήμη της καὶ τὰ ὄνειρα της, τοὺς πόθους της καὶ τοὺς μετανιωμοὺς της. Μπορεῖ νὰ ὑποφέρει, μπορεῖ καὶ νὰνα εὐτυχισμένη. Ὑπάρχει! Ἀλλὰ παίρνουμε ἐπαφὴ μαζί της διὰ μέσου τοῦ ἀφηγητῆ, διὰ μέσου τοῦ Παντελῆ Πρεβελάκη. Μᾶς μιλάει γιὰ τὸ Ρέθυμνο ὅπως γιὰ μιὰ γυναίκα ἀγαπημένη, τόσο βαθιὰ καὶ τόσο πολὺν καιρὸ ἀγαπημένη, πὸ μπορεῖ νὰ τὴν καταλαβαίνει καὶ νὰ τὴν κρίνει χωρὶς νὰ ὑστερεῖ στὴν ἀγάπη του. Εἶναι ἕνας ἔρωτας τόσο ὀλικά σίγουρος γιὰ τὸν ἑαυτὸ του πὸ ἔχει λύσει τὴν ταινία ἀπὸ τὸ μέτωπο του! Αὐτὸ τὸ βιβλίον εἶναι ἕνα βιβλίον μὲ δυὸ πρόσωπα, τὴν πολιτεία καὶ τὸ συγγραφέα: ἀποτελοῦν ἕνα ζευγάρι, καὶ θαρρεῖς κρατιοῦνται ἀπὸ τὸ χέρι.

«Με τὰ ἱστορικὰ τοῦ τόπου καὶ τ' ἄλλα παραμυθίσματα πὸ κάνουν τὸ αἷμα νὰ παίζει γρηγορότερα, δὲν παύεις νὰσαι μπερδεμένος στὸν καιρὸ σου», λέγει ὁ συγγραφέας ἀπὸ τὶς πρώτες σελίδες, καὶ τὸ νιώθεις καλὰ πὸς δὲν εἶναι τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς Ἱστορίας πὸ γυρεύει νὰ ξαναβρεῖ ὅταν κοιτάζει τὴν πολιτεία του. Ἡ Ἱστορία, ὡστόσο, βρίσκεται ἐκεῖ! Ἕνα παλιὸ κάστρο, μὲ τὰ μπεντένια καὶ τὶς πολεμίστρες του, ἕνα σκουριασμένο κανόνι, πὸ τὸ ψαρεύουν στὸ βυθὸ τοῦ λιμανιοῦ... Ἀλλὰ τὸ κάστρο δὲν εἶναι πιά σήμερα παρὰ ἕνας τόπος γιὰ σεριάνι, καὶ τὸ κανόνι ἕνα «τεφάρικι» γιὰ τοὺς φιλάρχαιους τῆς χώρας. Ὁ Χρόνος ἔβαλε τὸ κάθε πρᾶμα στὴ θέση του, καὶ τώρα αὐτὸς μονάχα κανονίζει τὴ μοῖρα τῆς πολιτείας.

Ἀλλὰ ὁ χρόνος, στὴν ἀπέραντη διάρκειά του, εἶναι σὰ μιὰ ἀπέραντη μοναξιά. Φθειρεῖ ἀργὰ τὰ ἔμψυχα καὶ τὰ ἄψυχα, καὶ δὲν ἀφήνει νὰ ὑπάρξει παρὰ ὅ,τι εἶναι οὐσιαστικό. Σ' αὐτὴ τὴ μοναξιά τῆς διάρκειας, «ἡ ψυχὴ γδύνεται - κι' αὐτὴ - σιγὰ -σιγὰ, σὰν τὸ σπαθὶ πὸ τὸ σέρνον ἀπὸ τὸ θηκάρι του». Γιὰ νὰ γυμνωθεῖ ἔτσι, ἡ ψυχὴ χρειάζεται τὴ συνονοχὴ τῆς πλάσης καὶ τῶν πλασμάτων, ἀλλὰ ὅταν ἔχει φτάσει σ' αὐτὴ τὴν ὑπέρταση ἀπογύμνωση, «τότες ἀκούει μιὰ φωνὴ ν' ἀποκρίνεται ἀπὸ μέσα της στὴ θάλασσα, καὶ στὸν ἄνεμο, καὶ στὸν οὐρανὸ, καὶ σ' ὅλα τὰ καθημερινὰ κ' αἰώνια πρᾶματα».

*

Ἡ πνευματικὴ διάθεση πὸ περιέγραφα στὸ προηγούμενο κεφάλαιο ἀπ' ἀφορμὴ τὸν «Κρητικὸ» τοῦ Πρεβελάκη, γεννάει φυσικὰ ἕναν τρόπο νὰ βλέπεις καὶ νὰ κρίνεις τὰ πρᾶγματα πὸ συγγενεὺι πολὺ μὲ τὸ χιοῦμορ. Ἀλλὰ ὁ Πρεβελάκης δὲν εἶναι Ἑγγλέζος, καὶ τὸ χιοῦμορ του εἶναι Μεσογειακό. Παράγεται ἀπὸ τὸ ἀσύμπτωτο δυὸ ἐντυπώσεων, τῆς μιᾶς ἄμεσης καὶ τῆς ἄλλης διορθωμένης ἀπὸ τὸ συναίσθημα, κι' ἀπὸ τὴν παρουσία τῆς διάρκειας. Τὰ πρᾶγματα δὲν εἶναι αὐτὸ πὸ μοιάζουν πὸς εἶναι τὴ στιγμὴ πὸ τὰ κυττάξεις, ἀλλὰ - πέρα ἀπὸ αὐτὴ τὴ στιγμὴ - αὐτὸ πὸ εἶναι στὸ μάτι μᾶς καλόγνωμης αἰωνιότητας. Αὐτὸ τὸ χιοῦμορ εἶναι καμωμένο ἀπὸ τρυφερὸτητα. Ἐπειδὴ γνωρίζει μὲ τὸ παραπάνω τὴν ἀδυναμία τῶν πλασμάτων καὶ τὴν ἀστάθεια τῶν πραγμάτων, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τὰ θεωρεῖ μ' ἕνα φιλικὸ χαμόγελο. Εἶναι ἕνα χιοῦμορ πὸ ἐφαρμόζεται καλὰ τόσο στοὺς ὑψωμοὺς ὅσο καὶ στοὺς ζεπεσομοὺς. Τί σημασία μποροῦν νὰχουν γιὰ τὸ σοφὸ ἢ εὐδοκίμηση ἢ ἡ ἀποτυχία τῶν ἀνθρωπίνων ἐγχειρημάτων; Ἐκεῖνος πὸ «ξέρει τὸ μυστικὸ» δὲ λογαριάζει τὰ φαινόμενα. Κοιτάζει, λόγον χάρη, τὴ ζωὴ τοῦ Στρατῆ τοῦ Μπιρμίτζου, πὸ γραφόταν γιὰ τὸ ἐπισημότερο Εὐστράτιος Βιρμιζάκης. Δυὸ ὀνόματα πέφτουν πολλὰ σ' ἕναν καὶ μόνο ἄν-

θρωπο, αλλά μόλις έπαρκούν όταν αυτός ο άνθρωπος έχει γνωρίσει ξέκι κ' έφτά πε-
πρωμένα! Ξενιτεμένος από την Κρήτη προτοῦ άκόμα χνουδίσει τὸ μάγουλο του, ὁ
Στρατῆς Εὐστράτιος εἶχε κάμει θεληματάρης στὸ χαρέμι ἑνὸς πασᾶ στήν Ἀλεξάν-
τρεια, κατάφερε ὕστερα νὰ γίνει ἑλληνοδόσκαλος, κατόπι γραμματικός ἑνὸς περι-
πλουτου ρωμοῦ στήν Πόλη, πλούτισε ὁ ἴδιος, γνώρισε τιμές, ἀνάλαβε νὰ γράψει τὴν
Ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ παραῦστερα, μὲ τὸ θάνατο τοῦ εὐεργέτη του, ζέπεσε,
κατάντησε πρόσφυγας, πιάστηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους γιὰ κατάσκοπος στὰ Βιτώλια,
καταδικάστηκε σὲ θάνατο, σάπισε σ' ἓνα μουντροῦμι, ἀμνηστεύτηκε, καὶ τέλος
ἄραξε στὸ νησί του σακάτης, ἄρρωστος, ἀπένταρος, καὶ γίνηκε γραματοδόσκαλος
σ' ἓνα χωριό. Σὲ ποιά στιγμή τῆς ζωῆς του αὐτὸς ὁ Στρατῆς Μπιρμίζος, αὐτὸς ὁ
Εὐστράτιος Βιρμιζάκις, πραγματοποίησε τὸν ἀληθινὸ ἑαυτὸ του ἂν μὴ μέσα στὰ σίδε-
ρα καὶ στήν ἀσημότητα τοῦ τελευταίου του ὑπουργήματος; Τὸ χιοῦμορ τοῦ Πρεβελά-
κη ἐπιφυλάσσει τὴν ἴδια τρυφερότητα στὸν θριαμβευτὴ ἱστορικὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ
στὸ γέροντα σχολάρχη μὲ τὰ στροπιαρισμένα ποδάρια ἀπὸ τὶς ἀλυσίδες τοῦ Τούρκου.

Αὐτὸ τὸ χιοῦμορ μπορεῖ, ὥστόσο, νὰ γίνεται ἄγριο, ἀλλὰ χωρὶς καμμιὰ φανερὴ
ἀγριάδα. Δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ ὑψώνει τὴ φωνή, γιὰτὶ καὶ μόνη ἡ ἀντιπαράθεση τῆς
τρυφερότητας καὶ τῆς παλιανθρωπιᾶς εἶναι πιὸ δυνατὴ ἀπὸ κάθε σφοδρότητα. Ὁ
Πρεβελάκης περιορίζεται νὰ ἀποδεσμεύει αὐτὴ τὴ δύναμη.

*

Δὲν εἶμαι ἔτοιμος νὰ ξεχάσω πὼς διηγεῖται τὴν ἱστορία μιανῆς μου συμπατριώ-
τισσας ἀπὸ τὴν Προβηγκία καὶ τὴ Γαλλία, τῆς Μαντάμ Ὀρτάνς, ποὺ κι' αὐτὴ εἶτανε
στολισμένη μὲ δυὸ ὀνόματα, γιὰτὶ ὅλο τὸ Ρέθυμνο τὴν ἔλεγε Φατμέ. Τὸ ἄγριο καὶ
τρυφερὸ χιοῦμορ φτάνει ἐδῶ σὲ μιὰ μεγαλειώδη πυκνότητα. Ἀρκεῖ νὰ πῶ πὼς μοῦ
φάνηκε, ὅταν ἀποδιάβασα αὐτὴ τὴν ἱστορία, πὼς ἔβλεπα τρεῖς στόλους ἀνοιχτῆς θά-
λασσας, μὲ τὰ κανόνια τους τοῦ περασμένου αἰώνα, μὲ τὴ χαρτονένια τους θωράκιση
καὶ μὲ τοὺς γελοίους κι ἀχρεῖους ναυάρχους τους νὰ βουλιάζουν στὰ κύματα. Θαῦμα
τοῦ χιοῦμορ ποὺ σαρώνει τὶς Ἀρμάδες καὶ κάνει τοὺς ἰσχυροὺς τοῦ χετὸς ἀνδρεῖκελα
καταγέλαστα, ἀλλὰ σοῦ ἀφήνει τὴν ἀνάμνηση ἑνὸς Ἀράπη μὲ πονετικὴ ψυχὴ καὶ μι-
ᾶς πόρνης, ποὺ δὲν εἶχε διαλέξει τὴ μοῖρα της καὶ ποὺ μπορεῖς νὰ τὴν ἐπαναφέρεις, μὲ
τὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς νεᾶς κοπέλλας, στὴ χώρα ὅπου τὴν ἔλεγαν Ὀρτάνς.

Μὰ, περισσότερο καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ χιοῦμορ, καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν τρυφερότητα, ἐκεῖ-
νο ποὺ κάνει ἐντύπωση εἶναι ἡ βαθιὰ ἀνθρωπιὰ τοῦ ἀφηγητῆ, ὅταν ἔρχεται ἡ ὥρα νὰ
μιλήσει γιὰ κείνα ποὺ ἀνοίγουν μέσα του παλιὲς πληγές. Αὐτὴ ἡ ἀνθρωπιὰ εἶναι, τὸ
δίχως ἄλλο, ἡ ἀνθρωπιὰ τοῦ λαοῦ ποὺ ἐξ ὀνόματός του μιλάει, ἡ ἀνθρωπιὰ τῶν Κρη-
τικῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς Μεσογείου, - αὐτῆς τῆς «Ἐσωτερικῆς Θάλασσας» -
ποὺ ὅλα γιὰ δαῦτους, ἄκόμα κι' οἱ μάχες, εἶναι οἰκογενειακὴ τους ὑπόθεση.

«Κρητικὰ ἔναι καὶ μένα τὰ σκώτια μου!» ἔλεγαν οἱ Τουρκοκρητικοὶ στοὺς Χρι-
στιανοὺς καὶ, πέρα ἀπὸ τὰ μίση καὶ τὶς σφαγές, οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἀπόστεργαν αὐτὴ
τὴν ἀγάπη γιὰ τὸ πολυαγαπημένο τους νησί. Αὐτὴ ἡ κοινὴ ἀγάπη μεταμόρφωνε σὲ
ἀνθρώπους τοὺς χτεσινοὺς ἔχτρονς. Ἐνωθῆσαν πὼς εἶταν παιδιὰ τῆς ἴδιας γῆς καὶ λι-
γώτερο διαφορετικοὶ οἱ μὲν ἀπὸ τοὺς δὲ παρ' ὅσο εἶχανε νομίσει στὸ βρασμὸ τῆς
μάχης.

Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διαβάσεις αὐτὲς τὶς σελίδες τὶς περίρρυτες ἀπὸ τὸ νόημα τῆς
ἀξιοπρέπειας, δίχως νὰ σκεφτεῖς ἐκεῖνα ποὺ συμβαίνουν ἄκόμα γύρω μας, σὲ τοῦτον
τὸν κόσμον ποὺ εἶναι ὁ κόσμος μας, στήν ὥρα τῆς Ἱστορίας ὅπου βρισκόμαστε. Τό-
σοι ἀγῶνες, τόσες μάχες, τόσα μίση, τόσες πληγές, ἐνῶ ξέρομε πὼς θάρθει ἡ μέρα
ὀπότεν ἐκεῖνοι ποὺ ζοῦνε πλάι-πλάι, προσκυνώντας διαφορετικοὺς Θεοὺς, στ' ἀκρο-
γιαλία τῆς Ἐσωτερικῆς Θάλασσας ἢ στὰ Νησιά της, θὰ ξαφνιαστοῦν ν' ἀναγνωρί-
σουν ἓνα ἀνθρώπινο πρόσωπο κάτω ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τοῦ ἔχτροῦ. Ἐχεις τὸ αἶστη-
μα, διαβάζοντας αὐτὸ τὸ βιβλίον, πὼς πίσω ἀπὸ τὴν Κρήτη τῆς Ἱστορίας, πίσω ἀπὸ

τοὺς σπαραγμούς, τὶς μάνητες καὶ τὰ δάκρυα, ὑπάρχει μιὰ ἄλλη Κρήτη, μιὰ Κρήτη τῆς πληρότητας καὶ τῆς γαλήνης.

« Ἐδῶ στὴν Κρήτη, λέει ὁ Πρεβελάκης, δὲ μιλοῦνε στὴν ψυχὴ μας μονάχα αὐτὰ ποὺ βλέπουν τὰ μάτια μας· μιὰ δευτέρη πατρίδα, πὲς τὴν Ἀπάνω Κρήτη, φεγγοβολᾷ ἀπὸ μεγαλοσύνη κι ὁμορφάδες. Αὐτὴ τὴν Κρήτη, δὲν εἶναι στὴ δύναμη μου νὰ τὴν περιγράψω...».

Τὴν περιγράφει, ὡστόσο, ἀλλὰ μέσα στὴν πνευματικὴ τῆς πραγματικότητά, μέσα στὴν αἴγλη ποὺ ἐκείνη κάνει νὰ λάμπει στὶς ψυχές. Αὐτὴ ἡ ἀόρατη Κρήτη μοῦ φέρνει στὸ νοῦ τὸ «ἀμάλαγο σύμβολο» τοῦ Μιστράλ, ἐκείνη τὴν Προβηγκία, τὴν ἀόρατη ἐπίσης, ποὺ ἔβλεπαν τὰ μάτια τοῦ ποιητῆ:

« Ἐτοῦτο φτάνει! Στῆς Ἱστορίας τῆ θάλασσα, στάθηκες γὰ μένα, Προβηγκία, τὸ ἀμάλαγο σύμβολο...».

Αὐτὸ τὸ «ἀμάλαγο σύμβολο» ἐνσαρκώνεται, ὡστόσο, στὰ πιὸ καθημερινὰ πράματα, στὰ πιὸ ἄσημα ὄντα, στὰ πιὸ συνηθισμένα περιστατικά. Ἔχοντας στηλωμένα τὰ μάτια του σ' αὐτὸ τὸ σύμβολο, σ' αὐτὸν τὸν «ἀόρατο κόσμο», πέρα ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν φαινομένων, ὁ καθένας ἐπιτελεῖ τὸ ἔργο του, οἱ ἀμπελουργοί, οἱ βοσκοί, οἱ ἔμποροι, οἱ χαλκωματάδες, οἱ ἀγιογράφοι, ἀκόμα ἀκόμα καὶ κείνοι οἱ ὄνειροπαρμένοι ποὺ ψάχνουν νὰ βροῦν τὸ θησαυρὸ στὸ χωράφι τους, ὅταν ἡ μεγάλη παλίρροια τῆς φτώχειας ἔρχεται νὰ σκάσει πάνω στὰ τεῖχη τῆς πολιτείας.

Γιατὶ τίποτα δὲ διαρκεῖ δίχως νὰ γνωρίσει τὴν ἀναποδιά. Τὸ Ρέθυμνο δὲ γλυτώνει ἀπὸ τὸν κανόνα. Δὲν κλείνεις μιὰ τόσο μακρόχρονη συνθήκη μὲ τὴν ὑπαρξὴ χωρὶς νὰ ἔχεις νὰ πληρώσεις τὸν ἀναπόφευγο φόρο τοῦ ξεπεσμοῦ καὶ τοῦ θανάτου. Ἀλλὰ μέσα στὴν κακοτυχία πορεῖ κανεὶς νὰ δώσει τὸ ἀληθινὸ του μέτρο. Τίποτα δὲν πεθαίνει χωρὶς νὰ ζαναγεννηθεῖ, καὶ ἡ θάλασσα ποὺ μουσκεύει τὰ τεῖχη τοῦ Ρεθύμνου εἶναι ἡ θάλασσα τοῦ αἰώνιου γυρισμοῦ. Εἶναι ἤδη πολὺ νὰ γνωρίζεις πὼς οἱ πολιτισμοὶ εἶναι θνητοί, ἀλλὰ οἱ λαοὶ αὐτῆς τῆς θάλασσας γνωρίζουν ἐπίσης πὼς ζαναγεννιοῦνται αἰώνια. Γι' αὐτὸ ἡ πίκρα τους ἀπὸ τὴν ἀνήλεη παρακμὴ καταλήγει σὲ μιὰν ἐγκαρτέρηση ποὺ δίνει καινούργιο νόημα στὴ ζωὴ τους.

«Ἡ πίκρα τούτη κ' ἡ ἄφωνη θλίψη, γράφει ὁ Πρεβελάκης, ἀνοίξαν σιγά-σιγά τὸ μεράκι στὴν καρδιά γιὰ κάθε ὄμορφο, ἀπλὸ καὶ ταπεινὸ καὶ διαβατάριο στὸν κόσμο. Ὁ πολίτης τοῦ Ρεθύμνου ἔμαθε νὰ γνωρίζει καὶ νὰ τιμᾷ τὰ πράματα, γιὰ νᾶχει νὰ τ' ἀποχαιρετήσῃ ἕνα - ἕνα μὲ τ' ὄνομά του ὅταν θὰ ἐρχόταν ἡ πικραμένη ὥρα». Πέρα ἀπὸ τὶς μάχες καὶ τὶς νίκες, πέρα ἀπὸ τὰ θεμελιώματα τῶν Πόλεων καὶ τὶς δημιουργίες τῶν Βασιλείων, πέρα ἀπὸ τὶς περιόδους τῆς κυριαρχίας καὶ τῆς δόξας, ὁ ἄνθρωπος ἐπιστρέφει ἔτσι σ' αὐτὸ ποὺ εἶναι οὐσιαστικὸ. Ἀλλὰ ὁ Κρητικὸς τοῦ Πρεβελάκη δὲν τὸ πράττει αὐτὸ μὲ τὴν ἀμεριμνησία κανενὸς ἀπὸ κείνους τοὺς γέροντες Ἄραβες ποὺ ὁ Σατωβριάνδος ἀντάμωσε στὴν Ἀφρικὴ καὶ ποὺ, καθισμένοι στὰ ἐρείπια τῆς Καρχηδόνας, ἔχαναν τὶς τελευταῖες τους ὥρες μέσα στὴ λησμοσύνη τῆς ὑπαρξῆς τους, σιγοτραγουδώντας κάποιο θαλασσινὸ σκοπὸ! Οἱ δυνάμεις τῆς ζωῆς εἶναι ἀκόμα ἀνέγγιχτες μέσα του. Ἐμψυχώνουν τὴν καθημερινή του ὑπαρξὴ, ὅπως ἐμψυχῶναν τὰ Βασίλεια. Ἀνηφορίσετε ἴσαμε τὸ καλύβι του, ἀκολουθώντας τὸ μονοπάτι τοῦ βουνοῦ. Ὁρθὸς ἐμπρὸς στὸ κατώφλι του, θὰ σᾶς ὑποδεχθεῖ σὰ βασιλιάς.

Ὁ πολιτισμὸς εἶναι, στὸ κάτω-κάτω τῆς γραφῆς, ὁ τρόπος ποὺ οἱ ἄνθρωποι χαιρετοῦνται.

Θὰ ἤθελα, προτοῦ τελειώσω, νὰ μιλήσω λίγο γιὰ τὸ συγγραφέα. Τὸ ξέρω πὼς μίλησα κιόλας γι' αὐτὸν μέσα σὲ τοῦτες τὶς παρατηρήσεις ποὺ μοῦ ἐνέπνευσε τὸ ἔργο του. Ἀλλὰ ἂν οἱ συγγραφεῖς ὑπάρχουν πρῶτα - πρῶτα ἀπὸ τὰ βιβλία τους, ὑπάρχουν ἐπίσης ἔξω ἀπὸ αὐτά. Πῶς μπορῶ, ὡστόσο, νὰ κάμω τὴν προσωπογραφία ἐνὸς ἀνθρώπου ποὺ δὲν τὸν ἀντάμωσα ποτέ μου καὶ ποὺ δὲν τὸν γνωρίζω ἴσα - ἴσα παρὰ μέσα ἀπὸ ὅ,τι ἔγραψε κι ἀπὸ τὶς ἰσχνές πληροφορίες ἐνὸς βιογραφικοῦ σημειώματος; Τὸ ἐγχείρημα ἀξίζει νὰ τὸ τολμήσουμε.

Νὰ γεννηθῆς στὴν Κρήτη, ἐννιά χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα, σημαίνει νὰ βρεθεῖς μονομαῶς στὴν ἴδια τὴν καρδιὰ τῆς Ἱστορίας, ἀνάμεσα σ' ἕνα ζωντανὸ παρελθὸν καὶ ἕνα μέλλον ποὺ γίνεται ἀκόμα κάτω ἀπὸ τὰ μάτια μας. Σημαίνει νὰ κλείσεις ἕνα Σύμφωνο μὲ τὴ ζωὴ τὴν ὥρα μιανῆς ἀπὸ τὶς πιὸ ἀπίστευτες μεταμορφώσεις καὶ σ' ἕνα ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Γῆς, ὅπου ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ ἄλλαξε ἤδη τόσες φορές, ἀλλὰ διατηρώντας τὴ μνήμη της!

*

Φαντάζομαι αὐτὸ τὸ παιδὶ τοῦ Ρεθύμνου ν' ἀκούει τοὺς ἀγωνιστὲς νὰ διηγοῦνται τὰ πάθη τους, τοὺς ἀγωνιστὲς ἐκείνους ποὺ λευτέρωσαν τὸ Νησι καὶ ποὺ «εἶχαν ἀπάνω στὸ κορμὶ τους λαβωματιὰς ἀγιάτρευτες ἀκόμα»! Οἱ ἀκρογιαλιές, – ἀπὸ δῶ ἢ ἀμμουδιά, ἀπὸ κεῖ ὁ βραχότοπος – τὰ χωράφια, οἱ βουνοπλαγιές, αὐτὰ εἶταν ἡ κληρονομιά του. Μεγάλωσε ἀνάμεσα στὴν ἀνάμνηση μιᾶς αἱματηρῆς ἐποποιίας καὶ στὴ γαλήνη μιᾶς πατριαρχικῆς ζωῆς ποὺ ἔμοιαζε ν' ἀναδύεται ἀπὸ τὰ βᾶθη τῶν αἰῶνων. Αὐτὸ τὸ παιδί, τὸ γνωρίζω. Μοιάζει σὰν ἀδέρφι μὲ τὸ παιδί ποὺ ὑπῆρξε, ἐκεῖ πάνω στὶς Σεβένν, τὸν Ψηλορείτη τὸ δικό μας, ἀντίκρυ σ' αὐτὴ τὴ θάλασσα ποὺ βρέχει τὴν Κρήτη, ἀνάμεσα στὴν ἀνάμνηση τῶν μαχῶν τῶν Καμιζάρδων (Σ. Σ.: Διαμαρτυρόμενοι ποὺ ἔπιασαν τ' ἄρματα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνάκληση τοῦ Ἐδίκτου τῆς Νάντης) καὶ στὴ γαλήνη τῆς βουκολικῆς μας Ἐρήμου. Πόσες ἀναλογίες πάνω ἀπ' αὐτὴ τὴ Μεσόγειο! Πόσα σύμβολα ποὺ ἀποκρίνονται τὸ ἕνα στ' ἄλλο! Βουνὰ ὅπου περπάτησαν Θεοί, κοιλάδες ὅπου πέθαναν Ἡρωες, μυθικὰ ζῶα, – ταῦροι τῆς Κρήτης καὶ τῆς Καμάργκ, ἄλογα τῆς Κρήτης καὶ τῆς Καμάργκ – σκληρὰ φυλλώματα καμωμένα γιὰ νὰ στολίζουν τὰ κιονόκρανα τῶν ναῶν καί, παντοῦ, τὰ ἐρείπια αὐτῶν τῶν ναῶν, τῶν ἀνάκτορων ἢ τῶν τάφων, θαμμένα κάτω ἀπὸ τὴν ἀψηλάφητη σκόνη τῶν ἀφανισμένων Βασιλείων!

Τὸ ὅτι μιὰ τέτοια παιδικὴ ζωὴ ἔκαμε νὰ γεννηθεῖ ἕνας συγγραφέας, δὲ δυσκολεύομαι νὰ τὸ καταλάβω. Τὸ ὅτι αὐτὸς ὁ συγγραφέας ἀφιέρωσε ἕνα μέρος τῆς ζωῆς του στὴ μελέτη τῶν Τεχνῶν, τὸ ὅτι ἀκόμα σταδιοδρόμησε ὡς θεράπων τῶν Μορφῶν – ὡς Διευθυντῆς τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ὡς καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης – τὸ καταλαβαίνω κι αὐτό· ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ ἐμποδίσω τὸν ἑαυτό μου ν' ἀναρωτηθεῖ: γιατί γνώρισα κ' ἐγὼ μιὰ μοῖρα σχεδὸν ταυτόσημη; Νὰ ἔχουν τάχα, τὰ τέκνα τῶν φτωχῶν πατρίδων, μιὰ μοῖρα κομμένη ἀπὸ τὰ πρίν; Νὰ ἔχουν ἕνα δρόμο χαραγμένο, ποὺ ὀφείλουν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν, ἐνῶ πιστεύουν πὼς τὸν διάλεξαν ἐλεύθερα;

Ἦθελα νὰ σημαδέσω αὐτὲς τὶς ἀντιστοιχίες. Τοῦτο ἀρκεῖ. Αὐτὸς ὁ Κρητικὸς δὲ μὲ κάνει μονάχα νὰ συλλογίζομαι τὸν ἑαυτό μου. Νιώθω νὰ μὲ πολιορκοῦν κι ἄλλες συγκρίσεις. Ἡ Κρήτη κ' οἱ Κρητικοὶ μὲ κάνουν νὰ συλλογίζομαι ἐπίσης ἄλλα νησιά καί, καθὼς δὲν περιστρέφονται ὅλα στὴ Μεσόγειο, τὴν Ἱρλανδία καὶ τοὺς Ἱρλανδοὺς. Αὐτὸς ὁ παραλληλισμὸς μπορεῖ νὰ γεννήσει ὀλόκληρη ἀκολουθία ἀπὸ ὄνειρα. Ἄς ἀφήσουμε μονάχα νὰ σχεδιαστοῦν μέσα μας τὰ πρῶτα του θέματα... Νησιά γόνιμα σὲ ποιητὲς καὶ σὲ συγγραφεῖς... Νησιά Ἠρώων καὶ Θεῶν μεταμορφωμένων ἀπὸ τὸ Χριστιανισμό... Κλειστοὶ κόσμοι, ἀνοιχτοὶ στὸν ἀπέραντο κόσμο!

ANDRÉ CHAMSON

τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας

Μετάφρ. Π. Π.

Περιοδ. 'Mercur de France', Παρίσι, Ἀπρίλιος 1959, σ. 577 - 588.

ΠΑΝΤΕΡΜΗ ΚΡΗΤΗ

ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΣΗΚΩΜΟΥ ΤΟΥ 1866-69

"Έκδοση τοῦ συγγραφέα, Ἀθήνα 1945.

Ἐπανεκδόσεις: 1969, 1976, 1983.

Ξένες εκδόσεις: Γαλλία 1976.

*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

(Edit. Les Belles Lettres, Paris 1976.)

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΣΗΚΩΜΟΥ ΤΟΥ 1866

Ὁ Παντελής Πρεβελάκης μᾶς παρουσιάζει ἕνα χρονικὸ τοῦ Σηκωμοῦ τοῦ 1866. Πῶς γίνεται νὰ μᾶς δίνει μὰ μαρτυρία ἀπὸ πρῶτο χέρι, καθὼς κάνουν οἱ χρονικογράφοι, ἀφοῦ δὲν ἔζησε τὰ γεγονότα ποὺ ἐξιστορεῖ; Ἄν δὲν τὰ ἔζησε ἄμεσα, ὅμως ἔχει τὸ προνόμιο νὰ εἶναι Κρητικὸς καὶ νὰ κρατᾶει στὴ μνήμη του ὅσα τοῦ διηγήθηκαν αὐτόπτες μάρτυρες ποὺ ἐπέζησαν τοῦ 1866. Καμιά παραχώρηση στὴ φαντασία: ὁ ἀφηγητὴς δὲν χρησιμοποιεῖ παρὰ ἐπαληθευμένα γεγονότα: ἡ συνημμένη βιβλιογραφία τὸ ἐπιβεβαιώνει. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει πὼς ἡ πραγματικότητα τοῦ χρονικοῦ του εἶναι ρεαλισμός: εἶναι ἡ πραγματικότητα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς κρητικῆς παράδοσης, ποὺ συνταιριάζει τὸ μῦθο μὲ τὴν ἀλήθεια, ἢ μᾶλλον ποὺ παραδέχεται ἰσότιμα τὰ δυὸ στοιχεῖα, συνδέοντας τὸ Σηκωμὸ τοῦ 66 μὲ τὶς παλαιότερες ἐπαναστάσεις ποὺ ἔχουν διασωθεῖ στὴ συλλογικὴ μνήμη; γιὰ νὰ τὸν μεταμορφώσει σὲ ἀληθινὴ ἐποποιΐα. Παροῦσα ἤδη στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου, ἡ Κρήτη, ἠθικὸ καὶ φυσικὸ πρόσωπο, εἶναι μέσα στὸ ἀφήγημα τόσο ἀληθινὴ ὅσο μιὰ γυναίκα μὲ σάρκα καὶ ὀστά, ὄλο εὐαίσθησια, ἀγαπητικιά ἢ μητέρα, ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις.

Ἡ Κρήτη δὲν εἶναι μόνο τὸ πλαίσιο ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπαθλο τοῦ ἀγώνα. Οἱ περιγραφὲς εἶναι λιγοστὲς στὴν «Παντέρμη Κρήτη», σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ λυρισμὸ ποὺ συναντήσαμε στὴν τριλογία τοῦ «Κρητικοῦ». Σὰν τοὺς Κρητικὸς ἢ ἴδια ἡ Κρήτη ἀγωνίζεται, ὑποφέρει, ψυχομαχεῖ, ἐνιαία καὶ πολλαπλή, ἐφ' ὅσον ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς γιούς της τὴ φέρει μέσα του. Αὐτὴ τοὺς δίνει τὴ δύναμη στὸν ἀγώνα, τὸν ἔρωτα τῆς θυσίας: καθένας αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸ του κληρονόμο γενεῶν ποὺ ἀγωνίστηκαν, χύνοντας τὸ αἷμα τους, μὲ τὴν ἐλπίδα ν' ἀνακτήσουν τὴν ἐλευθερία τους. Ἡ λέξη «θυσία» εἶναι ἀκριβής, ἐπειδὴ τὰ πάντα δείχνουν ὅτι τὸ παιχνίδι εἶναι χαμένο, ὅσο οἱ Μεγάλαις Δυνάμεις ἀρνούνται τὶς εὐθύνες τους. Εἶναι ὅμως λόγος αὐτὸς γιὰ νὰ ματαιωθεῖ ὁ Σηκωμός; Στὸ διάβολο οἱ λόγοι καὶ ἡ Λογικὴ ὅταν κανεὶς ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἐλευθερία! Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι πάνω στὶς σημαίες τῶν καπετανέων ἦταν γραμμένες

οι λέξεις: « Ἐλευθερία ἢ Θάνατος ». Αὐτὴ εἶναι ἡ τελικὴ ἐπιλογή, κοφτὰ κι ἀπλά. Τέτοιον παραλογισμό, τέτοιο βιωμένο ρομαντισμό, οὔτε οἱ Τούρκοι, οὔτε οἱ Μεγάλοι τοῦ Κόσμου μποροῦσαν νὰ τὸν καταλάβουν· ἡ ἐλεύθερη ἀποδοχὴ ἐνδὸς ὀλοκαυτώματος ὅπως τοῦ Ἀρκαδίου ξεπερνάει τὴ νόηση τῶν «πολιτισμένων», τοὺς βάζει σὲ ἀνησυχία, τοὺς ἐνοχλεῖ: αὐτοὶ οἱ Κρητικοὶ τέλος πάντων ἀνῆκουν σὲ ἄλλο κόσμον, τὸν κόσμον τῶν τρελῶν ζηλωτῶν τῆς Ἐλευθερίας.

Αὐτὴ ἡ τρέλα εἶναι ποὺ χαρίζει σὲ τόσες σελίδες τοῦ βιβλίου τὸ χρῶμα καὶ τὴ διάσταση ἐπικοῦ ποιήματος ποὺ θυμίζει τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου. Τὰ παληκάρια κ' οἱ καπετανεῖοι μὲ τὰ ἄγρια ἤθη καὶ πρόσωπα, μπορεῖ μὲ τὸν ἡρωϊσμό τους, τὴν ἔλλειψη μέτρου στὴ χαρὰ καὶ στὴ λύπη, νὰ μὴ μοιάζουν ἀληθοφανεῖς. Ἔτσι ὅμως τοὺς εἶδαν οἱ σύγχρονοὶ τους, οἱ συμπατριῶτες τους, ἔτσι τυπώθηκαν στὴ συλλογικὴ μνήμη, τέτοιες οἱ ἐλπίδες ποὺ ἐναπόθεσαν σ' αὐτούς. Καθένας τους ἦταν ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Ἀἰ Γιώργη ἢ ἄλλου πολεμιστῆ ἀγίου τοῦ Βυζαντίου, ἄνθρωπος καὶ ὑπεράνθρωπος μαζί, δημιουργὸς καὶ δημιούργημα πηγαῖας μυθολογίας. Ὁ κρητικὸς λαὸς καὶ οἱ ποιητὲς του διατηροῦν αὐτὸ τὸ χάρισμα τῆς ἐξιδανίκευσης, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἐποποιία τῆς Ἀντίστασης στὸ Ναζὶ κατακτητῆ.

Ποιοὶ εἶναι στ' ἀλήθεια αὐτοὶ οἱ ἥρωες; Ἀπλοὶ βοσκοί, ἄνθρωποι τοῦ κάμπου καὶ τοῦ βουνοῦ. Γιὰ τὸν ἐχθρὸ εἶναι ἀρχηγοὶ συμμοριῶν (ἄς θυμηθοῦμε τοὺς «ληστὲς» τῶν γερμανικῶν ἀνακοινωθέντων, ἢ, πιὸ πρόσφατα, τοὺς «Φελλαγκὰ» τοῦ πολέμου τῆς Ἀλγερίας). Γιὰ τοὺς Κρητικούς, οἱ καπετανεῖοι ἀντιπροσωπεύουν τὴν πεμπτοσύια τοῦ λαοῦ: χάρις στὴν παληκαριά τους, τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὴν ἀνιδιοτέλειά τους, πῆραν ἐπάξια τὴν ἀρχηγία τοῦ ἀγώνα. Κατέχουν πολλαπλὲς ἐξουσίες καὶ συνείδηση μᾶς ἀποστολῆς γιὰ τὴν ὁποία θὰ λογοδοτήσουν στὸν Ἀνώτατο Κριτῆ. Δὲν καυχῶνται γιὰ τὴν ἀρχηγία τους, οὔτε ἀποκομίζουν κανένα κέρδος. Αὐτοὶ οἱ ἄντρες –μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποθέσει – δὲν ζοῦν παρὰ μόνο γιὰ τὸν πόλεμο. Ἀλλὰ μήπως τὸν διάλεξαν; Ὁ πόλεμος, ἢ καλύτερα ὁ ἐνοπλος ἀγώνας, δὲν εἶναι γιὰ τὸν Κρητικὸ μιὰ ἐξαιρετικὴ, ἀλλὰ μιὰ γνώριμη κατάσταση, ποὺ ἐντάσσεται φυσικὰ στὴ ροὴ τοῦ χρόνου καὶ ἐπανερχεται κυκλικὰ μὲ τὶς ἐποχές. Σχεδὸν κάθε γενεὰ ἔλαβε μέρος σὲ μιὰ ἐπανάσταση ἐναντίον τοῦ κατακτητῆ – εἴτε Βενετὸς ἦταν εἴτε Τούρκος. Τὰ τιμημένα ἄρματα μεταδίδονται ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ σὰν τὸ ὄνομα ἢ τὰ προικιὰ τῶν κοριτσιῶν. Εἶναι ἡ μοναδικὴ περιουσία ἐκείνου ποὺ βγῆκε στὸ κλαρί. Αὐτὴ ἡ σχεδὸν μόνιμη ἐμπόλεμη κατάσταση σημαδεύει τὰ ἤθη, τὴν ψυχολογία, ἀκόμα καὶ τὸ ντύσιμο ὀλόκληρον λαοῦ: μαῦρο κεφαλομάντηλο καὶ ποκάμισο, ὡς σημεῖο πένθους, ἔρωτας τῶν ὄπλων, μαχαίρι χωμένο στὸ ζωνάρι, φιλοτιμία ὑπερευαίσθητη, σέβας πρὸς τὴν παληκαριά, μὲ ὅλες τὶς ὑπερβολὲς ποὺ αὐτὸ συνεπάγεται (τὸ γδικιωμὸ, λόγον χάρι).

Σὰν τοὺς ὀμηρικοὺς ἥρωες, οἱ Κρητικοὶ ἀγωνιστὲς δὲ γνωρίζουν τὴ μικροπρέπεια, ἀλλὰ αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅτι ἔχουν μονάχα ἀρετές. Καμιὰ φορὰ βρίσκονται διχασμένοι ἀνάμεσα στὴν ἀγάπη τους γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν Κρήτη κ' ἓνα παθιασμένο ἀτομισμὸ. Συχνὰ τοὺς παρασύρει στὴ φωτιὰ τῆς δράσης καὶ τῆς ἄμιλλας ἢ ἐπιθυμια νὰ δοξαστοῦν μὲ τὰ προσωπικὰ τους κατορθώματα ἀντὶ νὰ συμβάλουν σὲ μιὰ ὀμαδικὴ προσπάθεια. Ὁ τάδε καπετάνιος, ὅταν οἱ σύντροφοὶ του θίγουν τὸν ἐγωϊσμὸ του, ἀποσύρεται στὴ σκηνὴ του σὰν ἄλλος Ἀχιλλέας. Τὸ ἴδιο κ' οἱ Σφακιανοί, στὰ 1866 – 69, θ' ἀργήσουν νὰ θυσιάσουν τὴν ὑπερήφανή τους ἀπομόνωση. (Αὐτὸ ὅμως ἐξηγεῖται ὅταν σκεφθεῖ κανεὶς τὸ βαρὺ τίμημα ποὺ πλήρωσαν μετὰ τὴν ἤττα τῆς Ἐπανάστασης τοῦ Δασκαλογιάννη). Μόνον τὸ συναίσθημα ὅτι ἀνῆκουν στὸ ἴδιο ἔθνος καὶ ὅτι κοινωνοῦν στὴν ἴδια πίστη κατορθώνει νὰ κατευθύνει τὸ δυναμισμὸ τους καὶ νὰ δίνει συνοχὴ στὴν ἀτομικὴ τους στρατεύση. Ἡ θρησκεία εἶναι πανταχοῦ παρούσα στὴ ζωὴ τους, ἢ μάλλον ὁ Θεὸς καὶ μιὰ ὀξεῖα αἴσθησις τοῦ θεοῦ, ποὺ βρίσκεται πλησιέστερα στὸν παγανισμὸ παρὰ στὰ θεολογικὰ δόγματα: σὰν τοὺς μακρινοὺς προγόνους τους, οἱ Κρητικοὶ πιστεύουν στοὺς ῥιωνοὺς (ἐμφάνισις πουλιῶν, μετεώρων κλπ.), ποὺ τοὺς ἐρμηνεύουν ὡς σημεῖα τῆς Θεῖας Πρόνοιας. Ἡ μαντικὴ εἶναι ιδιότη-

τα τῶν βοσκῶν στὸν Ψηλορείτη καὶ στὰ Λευκὰ "Ορη. Στὸν «"Ορκο τοῦ Ἀσκού-
φου», στὴν ἀπαρχὴ τοῦ Σηκωμοῦ, οἱ ἀγωνιστὲς ἐπικαλοῦνται τὴ βοήθεια τοῦ Παντο-
δύναμου.

Παρ' ὅλα αὐτά, δὲν μπορούμε νὰ μιλήσουμε ἐδῶ γιὰ φανατισμὸ ἢ γιὰ ἱερὸ πόλε-
μο. Πράγματι, δυὸ κόσμοι βρίσκονται ἀντιμέτωποι. "Ομως χρειάζεται νὰ καθοριστεῖ
μὲ ἀκρίβεια ἡ συμπεριφορὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Μουσουλμάνων τῆς Κρήτης.
Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους εἶναι ἀλλαξόπιστοι – ἐκούσιοι ἢ ἀκούσιοι – ἀλλὰ ἡ
ἔνταξή τους στὴν νέα θρησκευτικὴ κοινότητα φαίνεται νὰ ἐπῆρασε περισσότερο τοὺς
κατακτητὲς παρὰ τοὺς ραγιαδες. "Όσο μεγάλη κι ἀπλοικὴ κι ἂν εἶναι ἡ πίστη τῶν
χριστιανῶν ὡς Σταυροφόρων (ἀλλὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλάει γιὰ Σταυροφορία ὅταν τὸ
ἀντικείμενο τῆς Σταυροφορίας εἶναι ἡ ἴδια ἡ πατρίδα;), δὲ δείχνουν κανένα εἶδος ρα-
τσισμού ἔναντι τῶν Τούρκων. Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὶς φρικαλεότητες ποὺ ἔγιναν, φαί-
νεται πῶς ὁ Μεγάλος Σηκωμὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ φάρδυνε τὸ ρῆγμα ἀνάμεσα στὶς
δυὸ κοινότητες. Ἐξ ἄλλου, ἡ πίστη τους δίνει μὴ διάσταση περισσότερο κι ἀπὸ ἀν-
θρώπινη στὸν ἀγῶνα τους: ἡ θυσία γίνεται μαρτύριο, "Αγία Πάθη, καὶ ἡ προδοσία
θεωρεῖται ἱεροσυλία ἢ τρέλα. Εἴμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὰ μικρὰ ἡγεμονικὰ συμφέ-
ροντα τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Γι' αὐτὸ, οἱ ἱερωμένοι,
ἐπίσκοποι, ἀπλοὶ κληρικοὶ τοῦ χωριοῦ ἢ μοναχοί, τάσσονται μὲ τὴ μεγαλύτερη φυσικὴ
κόπηση, χωρὶς νὰ παριστάνουν τοὺς ἥρωες, στὸ πλευρὸ τῶν ἀγωνιστῶν. Ἡ παρου-
σία τους εἶναι φυσικὴ, ἡ ἀναγκαιότητα τῆς στρατεύσεώς τους ὀλοφάνερη. Σκανδαλώ-
δης θὰ ἦταν ἡ ἀπουσία τους ἀπὸ τὴ μάχη.

Πῶς νὰ μὴ μνημονεύσουμε τοὺς πρόσφυγες, αἰῶνια θύματα τῶν καταστροφῶν
ποὺ προκαλεῖ ὁ πόλεμος; Τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ ποὺ κατὰ χιλιάδες καταφεύγουν
στὰ βουνα ἢ παίρνουν τὸ δρόμο τῆς ἐξορίας γιὰ νὰ γλιτώσουν ἀπὸ τὶς σφαγές; Πῶς
νὰ ξεχάσουμε τὸ ξεκλήρισμα ἐνὸς λαοῦ, ὅταν ἐκεῖνες οἱ γυναῖκες εἶναι ποὺ φέρουν
μέσα τους τὰ παιδιά, τὴν ὑπόσχεση τοῦ μέλλοντος, τοὺς αὐριανοὺς ἀγωνιστὲς;
Κάπου-κάπου ὁ Πρεβελάκης ἀναφέρεται σὲ κρητικὲς ἡρωίδες ὅπως ἡ Δασκαλάκαινα,
ζωντανὸ σύμβολο τῆς Κρήτης, ποὺ βλέπει νὰ πέφτουν γύρω ἕνας-ἕνας ὄλους τοὺς
δικούς της κάτω ἀπὸ τὰ βόλια ἢ τὸ μαχαίρι.

Ἄντίκρου στοὺς Χριστιανούς, οἱ Τούρκοι. Πρῶτα-πρῶτα, αὐτοὶ ποὺ ζοῦν, ποὺ
γεννήθηκαν στὴν Κρήτη, οἱ Τουρκοκρητικοί. Ὅρισμένοι ἀπ' αὐτοὺς κατάγονται ἀπὸ
χριστιανικὰ γένη ἐξισλαμισμένα διὰ τῆς βίας στὸ παρελθόν. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐ-
τοὺς τοὺς ἀκούσιους ἀλλαξόπιστους γύρισαν στὴν πίστη τῶν πατέρων τους στὶς ἀρ-
χὲς τοῦ 19ου αἰῶνα: οἱ ἄλλοι εἶναι οἱ πιὸ φανατισμένοι καὶ πιὸ ἄγριοι. Ξέρουν πῶς οἱ
καταχρήσεις ποὺ ἔκαναν – μέσα στὴν ἀτιμωρησία ποὺ τοὺς ἐξασφάλισε ἡ ὀθωμανικὴ
ἐξουσία – τοὺς ἔχει στερήσει γιὰ πάντα τὴν ἀγάπη τῶν ἐξ αἵματος ἀδερφῶν τους.

"Υστερα, οἱ ἄντρες τοῦ Τουρκικοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, στρατολογημένοι ἀπὸ τὶς
τέσσερις ἄκρες τῆς Αὐτοκρατορίας, Μισιρλῆδες, Ἀρβανίτες, Κοῦρδοι καὶ ἄλλοι,
ὄλοι τους ξένοι, ποὺ βρίσκονται ἀναγκαστικὰ στὸ νησί, συμμετέχοντας σ' ἕνα
«βρώμικο πόλεμο» ποὺ θέλει νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἀπλὴ εἰρηνοποίηση. Ἐτσι ἐξηγεῖται
δίχως ἄλλο ἢ ὄχι καὶ τόσο κολακευτικὴ εἰκόνα ποὺ μᾶς δίνεται γιὰ τὸν τουρκικὸ
στρατό: πότε ὄχλος ἀνίκανος νὰ συλλάβει τὸ νόημα τῆς μάχης ποὺ τὸν ἀναγκάζουν
νὰ δώσει, κοπάδι δούλων ποὺ χρειάζεται κυριολεκτικὰ νὰ τὸ κεντρίσεις μὲ τὴ μύτη
τοῦ σπαθιοῦ, σὰν τοὺς Πέρσες τῶν Μηδικῶν πολέμων, καὶ πότε ἀγέλη ἐξαγρικωμένη
ποὺ χυμάει νὰ λεηλατήσῃ μὲ τὸν πιὸ βάρβαρο τρόπο.

Τέλος, οἱ ἀρχηγοί: ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, μακρινή, μὲ τὶς ἀθθαίρετες καὶ τυραννικὲς
ἀποφάσεις της κ' ἕνα Σουλτάνο ποὺ ὑπόκειται σὲ ὑστερικὲς κρίσεις. Στρατηγοί, οἱ
περισσότεροι διεφθαρμένοι κ' αἰμοβόροι, τυχοδιῶκτες ἔτοιμοι νὰ τὰ θυσιάσουν ὅλα
προκειμένου νὰ κερδίσουν τίτλους καὶ ἀξιώματα.

Στὰ παρασκήνια κινεῖται ὁ γελοῖος κι ἀμείλικτος χορὸς τῶν Μεγάλων Δυνάμε-
ων, βοηθώντας ἢ καταδικάζοντας, ἢ ἀπλῶς κλείνοντας τὰ μάτια, ἀνάλογα μὲ τὰ

συμφέροντα τῆς ὥρας. Ἀνάμεσα σὲ δὺο πυρά, ἡ νέα ἀνεξάρτητη Ἑλλάδα (ὀνομαστικά, γιατί οἱ Δυνάμεις συγκροτοῦν ἢ διαλύουν κατὰ βούληση τὶς πολιτικὲς φατρίες) κάνει ἀπεγνωσμένες προσπάθειες γιὰ νὰ βοηθήσει τοὺς Κρήτες ἀδερφούς.

Αὐτὰ εἶναι τὰ κύρια πρόσωπα: ἡ Κρήτη, οἱ Κρητικοί, οἱ Τοῦρκοι. Τὰ γεγονότα, τὸ εἶπαμε, εἶναι ἀληθινά, ἱστορικά, ὁ καθένας μπορεῖ νὰ τὸ ἐξακριβώσει, καὶ ἡ διήγησή τους γίνεται μὲ χρονολογικὴ σειρὰ, ὡς τὴν παραμικρὴ λεπτομέρεια. Ἐδῶ σταματάει ἡ συγγένεια μ' ἓνα ἀπλό χρογικό. Ὁ συγγραφέας διηγεῖται, ἀλλὰ χωρὶς τὴν ψυχρότητα τοῦ ἱστορικοῦ ἢ τὴ φαντασία τοῦ μυθιστοριογράφου. Ἄν διάλεξε τὴ συντομία, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ μιλάει λεπτομερῶς γιὰ τούτη ἢ ἐκεῖνη τὴ μορφή· ὄχι ἀπὸ ἔλλειψη ἱστορικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ θεληματικά: ἡ συγκίνηση τοῦ καλλιτέχνη γίνεται ἓνα μὲ τὴ συγκίνηση τοῦ Κρητικοῦ: τὸ ἀτομικὸ κατόρθωμα προβάλλεται ὡς παράδειγμα καὶ ὡς πρότυπο, μὲ τὴν αἰσθητικὴ καὶ τὴν ἠθικὴ ἔννοια, ὡς μνημόσυνο καὶ ὡς μαρτυρία. Σὰν τὸν λαϊκὸ στιχουργό, ὁ ἀφηγητὴς δὲ βιάζεται, δὲν παραλείπει κανένα ἀξιόλογο ἐπεισόδιο. Ἄντι νὰ αὐτοπροβάλλεται, ἀποσύρεται ταπεινά, σὰν ἀγιογράφος.

Συντομία, ἄρνηση τῆς ἐπίδειξης: ἡ γλῶσσα ἀγγίζει τὴν οὐσία, ἀξιοποιώντας ὅλο τὸν πλοῦτο τῆς ἐλληνικῆς καὶ τοῦ ιδιώματος τῆς Κρήτης. Παρομοιώσεις, μεταφορές, σχήματα τοῦ λόγου, ἔχουν τὴν ἀπλότητα, τὴν τραχύτητα καὶ τὸ βάρος μιᾶς γλώσσας ριζωμένης στὴν πραγματικότητα. Καμιὰ κοινοτοπία, καμιὰ ἀφηρημένη ἔννοια. Πολλὰ τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα, οἱ λαϊκὲς ἐκφράσεις ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν βοσκῶν καὶ τῶν ξωμάχων τῆς Κρήτης. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ ὁμορφιὰ καὶ ἡ δυσκολία τῆς τέχνης τοῦ Παντελῆ Πρεβελάκη: σὲ λίγες γραμμὲς σκιαγραφεῖ τούτη ἢ ἐκεῖνη τὴν ἠρωϊκὴ φυσιογνωμία, μὲ τὰ ἔντονα φῶτα ποὺ βλέπουμε στὰ βυζαντινὰ εἰκονίσματα. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι δὴχῶς ἄλλο ποῦ ἡ μετάφραση βρῆκε τὶς μεγαλύτερες δυσκολίες. Καθὼς ἀδυνατοῦσε ν' ἀποδώσει κυριολεκτικὰ τὸ νόημα ὀρισμένων λέξεων, ἢ νὰ βρεῖ τὶς κατάλληλες ἀντιστοιχίες, κατέφυγε σὲ φραστικούς τρόπους ποὺ ἀποδυναμώνουν καὶ καμιὰ φορὰ σκοτώνουν τὴν οὐσία τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου. Γι' αὐτὸ καὶ γιὰ νὰ δικαιωθεῖ ὁ Πρεβελάκης, συνιστοῦμε νὰ διαβαστεῖ ἡ «Παντέρμη Κρήτη» στὸ πρωτότυπο.

PIERRE COAVOUX

Μετάφρ. Ἰωάννας Κωνσταντουλάκη - Χάντζου

Ο ΚΡΗΤΙΚΟΣ

Μυθιστορία

Α' Τόμος ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ
 Β' Τόμος Η ΠΡΩΤΗ ΛΕΥΤΕΡΙΑ
 Γ' Τόμος Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Έκδοτης « Αετός », Αθήνα 1948 - 50.
 Έπανεκδόσεις: 1965, 1969 - 70, 1978 - 79, 1981 - 82.
 Ξένες εκδόσεις: Γαλλία 1957, 1962, 1981.

*

Η ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ Η ΕΠΟΠΟΙΪΑ ΤΗΣ

Μιά κακιά, μιά μελανιά θάλασσα, πού τὸ κυματοσάλεμα τὴν ἀναταράζει κάτω ἀπὸ τὸν ἀνταρεμένο οὐρανὸ ὄρεινοὶ ὄγκοι, μαῦροι κι αὐτοί, πού μοιάζουν μὲ γκρεμισμένες ὀχυρώσεις, πού ὅμως παραμένουν ἀπροσπέλαστες· νά πῶς παρουσιάζεται πολὺ συχνὰ ἡ Κρήτη ὅταν ὁ ταξιδιώτης τὴ ζυγώνει ἀπὸ πελάγου.

Ἀμφιβάλλω ἂν ὁ ταξιδιώτης πού παίρνει τὸ ἀεροπλάνο, ὅπως συνηθίζεται σήμερα, ἔχει ἐντύπωση πολὺ διαφορετικὴ. Ἡ κορμοστασιά τοῦ Ψηλορείτη πρέπει νὰ τοῦ φαίνεται τὸ ἴδιο ἀγριωπὴ. Κι ἂν τὸ ἀεροπλάνο, γράφοντας ἕναν κύκλο πάνω ἀπ' τὸ νησί, τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ξεχωρίσει καλύτερα ἐδῶ κ' ἐκεῖ στὴν ἐνδοχώρα, ἕναν ὀργωμένο κάμπο ἢ μιὰν ἰσκιερὴ λαγκαδιά, τὸν φέρνει σὲ λίγο πάνω ἀπὸ πετραδερὰ κι ἄγονα στενοπόρια πού θυμίζουν τὴν Ἀφρική. Δὲν ὑπάρχουν ἰσάδια στὶς μορφές αὐτοῦ τοῦ ἐδάφους. Τίποτα δὲν εἶναι στρογγυλεμένο, τίποτα δὲν εἶναι χαραγμένο μαλακά. Θάλλεγες πῶς ὅλα τινάχτηκαν ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς γῆς μὲ ραγίσματα καὶ ξεσπάσματα.

Ἄ! πῶς ἀγαπῶ αὐτὰ τὰ τοπία πού κάνουν ἕνα σῶμα μὲ τὸ θρῦλο τους καὶ μοιάζουν πλασμένα ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωές τους! Ἐξηγοῦν τὴν Ἱστορία, προσδιορίζουν τὸν ἄνθρωπο. Ἡ φύση, μὲ τὶς χτυπητὰ ἀντίθετες ὥρες τοῦ ἔτους, ψιθυρίζει ἐκεῖ στὸ αὐτί μας ἕνα μεγάλο ἥρωϊκὸ ποίημα πού ξεκινᾷ ἀπὸ τὰ βᾶθη τῶν αἰώνων καὶ πού εἶναι πότε μοιρολόγι καὶ πότε κραυγὴ πολέμου. Θάθελε κανεὶς νὰ τὸ ἀκούσει καλύτερα. Ρωτᾷει μὲ τὸ βλέμμα τὸν ἐγκάτοικο. Ἀπὸ πόσους αἰῶνες ρίζωσε ἐδῶ; Ποιοὶ μῦθοι ἐπιζοῦν μέσα του; Ποιῆς ἱστορίες τὸν ἐλίκνισαν; Γιατί θάμαστε πάντα γιὰ κείνον ὁ «ζένος»;

Ὅλοι ὅσοι διέτρεξαν τὴν Κρήτη ἔθεσαν στὸν ἑαυτὸ τους αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα. Τὰ ἄλλα ἐλληνικὰ νησιά ἔχουν μιὰ γοητεία πού τὴν αἰστάνεσαι μονομιάς. Εἶναι ἀρα-

ζοβόλια σκάλες, σὲ παλιὸ καιρὸ ξακουστά, σήμερα παραδομένα στὴ γαλήνη, ποὺ σοὺ κάνουν τὰ γλυκὰ μάτια ὅταν ξεμπαρκάρεις. «Οἱ Κυκλάδες, ἔχει πεῖ ὁ Γκομπινώ, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ κόσμου ὅπου τὸ ἐπίθετο γοητευτικὸς ἐφαρμόζεται μὲ τὴν περισσότερη ἀλήθεια.» Τὶς παρομοιάζει μὲ μεγάλες ἀρχόντισσες ποὺ τοὺς ἔτυχαν ἀναποδιές τῆς τύχης καὶ ποὺ τὶς δέχονται χαμογελώντας. Καὶ τὰ θέματα ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ ἐκεῖ – Τὸ Κόκκινο Μαντήλι, ἢ Ἄκριβὴ Φραγκοπούλου – ταιριάζουν πολὺ καλά μὲ τὸ νοητὸ καὶ σκεπτικὸ τρόπο ποὺ ἔχει νὰ δηγᾶται.

Ἄδύνατο νὰ ἐφαρμόσεις τὸ ἴδιο μέτρο στὴν Κρήτη. Ἄδύνατο νὰ μὴ δεῖς ἐδῶ μὰ ξεχωριστὴ φυλὴ, σκληρὴ, ἐμπειροπόλεμη, ἀκαταδάμαστη, ποὺ πρέπει νὰ τὴν περιγράψεις μὲ τὴ χαλκογραφία.

Ὁ Νίκος Καζαντζάκης μᾶς τὸ ἔχει δεῖξει στὸ μυθιστόρημα Ὁ Χριστὸς ξανασταυρῶνεται, ποὺ γνώρισε μιὰν ὁμορφὴ ἐπιτυχία στὸ γαλλικὸ κοινό. Ὁ Παντελῆς Πρεβελάκης μᾶς δίνει μιὰν καινούργια ἀπόδειξη σ' ἓνα ἔργο ὄχι λιγώτερο σημαντικὸ, τὸν Κρητικὸ.

Ἐχοντας μπροστά του νὰ γράψει ἓνα μυθιστόρημα γιὰ τὸ γενέθλιο τόπο, ὁ Πρεβελάκης κατάλαβε πῶς, αὐτὸ τὸ μυθιστόρημα, δὲν μπορούσε νὰ τὸ κάμει ἀληθινὸ παρὰ βυθίζοντας τὰ πρόσωπά του στὸ παρελθὸν καὶ συνδέοντάς τα μὲ τὴν ἐθνικὴ ἐποποιῶ. Στὴν Κρήτη ἡ ἀνθρώπινη μοῖρα – γέννηση, ἔρωτας καὶ θάνατος – εἶναι τόσο πιασμένη μέσα στὰ πλεμάτια τῆς Ἱστορίας ποὺ τὰ ἀτομικὰ αἰσθήματα δὲν μποροῦν παρὰ νὰ φέρουν τὴ σφραγίδα τῆς βίας καὶ τῆς συλλογικῆς θυσίας. Ὁ πόθος εἶναι μιὰ ἐξέγερση τῆς καρδιάς· ἡ ζήλεια, μιὰ χωσιὰ· ὁ γάμος, ἓνα σκοτεινὸ καλοῦγρεμα· ὁ θάνατος, μιὰ ἀνάσταση μέσα στὴ δόξα.

Ἀκόμα περισσότερο. Ὅπως σ' ὅλες τὶς χώρες τὶς ἀπομονωμένες καὶ ζόρικες στὴν ὀλικὴ ὑποταγὴ, ὁ χριστιανισμὸς ἐγκαταστάθηκε ἐδῶ σμίγοντας μὲ ὀρισμένους προγενέστερους θεσμοὺς. Τὸ ἴδιο φαινόμενο θὰ μπορούσε νὰ παρατηρηθεῖ καὶ σ' ἄλλα νησιά, ὅπου ἡ νέα θρησκεία δὲν ἔκαμε παρὰ νὰ ἐπικαλύψει τὶς δεισιδαιμονίες καὶ τὸ φετιχισμό.

Ὁ Κρητικὸς, κατοικώντας ἓναν παράμερο κόσμον καὶ τρέφοντας γιὰ τὸ χῶμα του ἓνα ἄγριο αἶσθημα εὐγνωμοσύνης, ἐξακολούθησε νὰ ζεῖ, ὕστερα ἀπὸ τὸ δίδαγμα τοῦ Χριστοῦ, σ' ἓνα εἶδος ποιμενικῆς ὁμοθυμίας πρὸς τὰ δέντρα καὶ τὰ ζωντανά, τὰ βουνα καὶ τὴ θάλασσα. Συνέχισε τὸν παλιὸ διάλογο. Ἡ μυθολογία ἀναμορφώθηκε μέσα του. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὴν τρωφερὴ ψυχὴ ἐνὸς Φραγκίσκου τῆς Ἀσσίζης. Ἐδῶ θὰ βρεῖς μιὰν τρομερὴ ἀλληλεγγύη ποὺ δὲν ἀνέχεται καμιά προσβολή.

Γιὰ τοῦτο, λόγον χάρις, τὸ κάψιμο τῶν ἐλαιῶνων ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἀποτελεῖ ἓνα ἔγκλημα ποὺ ζητάει ἐκδίκηση. Ὑπάρχει μιὰ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὸ χυμὸ καὶ στὸ αἷμα.

Σ' αὐτὸ ὀφείλεται συνάμα, μέσα σ' ὅλο τοῦτο τὸ μυθιστόρημα, μιὰ ἀσυνήθιστη ιδιότητα, ποὺ τοῦ προσδίδει μεγαλωσύνη καὶ ὁμορφιά: ἡ φύση καὶ τὸ γύρισμα τῶν ἐποχῶν συνοδεύουν ὑπόκωφα ὅλες τὶς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. Ἀνάμεσα στὶς κοσμικὲς ἱεροτελεστίες ποὺ μᾶς περιβάλλουν καὶ στὰ γεγονότα ποὺ ὀνομάζουμε γέννηση, βάφτιση, ταφή, ὑπάρχει μιὰ ἀναλογία μόλις ἀποσκεπασμένη. Οἱ ἱεροτελεστίες πλέκονται ἀνάμα. Καθὼς τὸ παρατηρεῖ ὁ μεταφραστὴς του, ὁ Πρεβελάκης, στὴ διαδρομὴ τοῦ μυθιστορηματός του, σχεδιαγράφησε «ἓνα ὄν ποὺ οἱ κύκλοι του καὶ οἱ ρυθμοὶ του δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἄπειρη κι ἀκατάλυτη εἰκόνα τῶν ἐφήμερων κύκλων τοῦ ἀνθρώπου». Ὁ ἀναγνώστης παρακολουθεῖ τὴν ἀφήγηση, εἰσχωρεῖ στὴν καρδιὰ τῶν προσώπων, κάτω ἀπὸ τὸ βλέμμα αὐτοῦ τοῦ ὄντος.

Ἀλλὰ, ἄς μὴ γελαστεῖ κανεὶς· δὲν πρόκειται γιὰ κανένα ἄγνωστο πανθεϊσμό. Ὑπάρχει, σ' αὐτὴ τὴ φυλὴ ποὺ μᾶς περιγράφεται, μιὰ πνευματικὴ φλόγα ποὺ τὴ σώζει ἀπὸ κάθε ἀπαίδευτο ὕλισμό: αὐτὴ εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας. Αὐτὴ ἡ λαχτάρα

συγχέεται με τὴ θρησκευτικὴ πίστη. Κ' οἱ δὺὸ συμπλέκουν τὶς εὐκῆς καὶ τὶς προσευκῆς τοὺς κ' ἐνώνουν τὶς θυσίαις τοὺς. Δὲν ξέρει κανεὶς ποιά πηγαίνει πιὸ ψηλά, ποιά φλογίζει περισσότερο τὶς καρδίαις.

Καταπληκτικὴ ἱστορία, καὶ ποὺ ἡ Δύση δὲν τὴ γνωρίζει ἀρκετά, αὐτὴ ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας διὰ τῆς θρησκείας τῆς. Ὁ πόλεμος ἐναντίον τοῦ δυνάστη ξεκίνησε ἀπὸ τὰ μοναστήρια. Πρέπει νᾶχεις σκαρφαλῶσει στὰ Μετέωρα, στὴ Θεσσαλία, γιὰ νὰ καταλάβεις πῶς κάθε κελλὶ στάθηκε, στὸν καιρὸ του, μιὰ μπαρουταποθήκη, καὶ κάθε καντήλι κάτω ἀπὸ τὸ κόνισμα ἕνα φέγγος ἔτοιμο νὰ καθοδηγήσει τὴν ἐξέγερση.

Ἄν ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας μᾶς εἶναι κάπως οἰκείος, λόγῳ τῆς συμμετοχῆς τῆς Εὐρώπης σ' αὐτόν, καὶ συνάμα χάρις στὶς εἰκόνες τῶν ποιητῶν μας, οἱ περιπέτειες τῆς νεώτερης Κρήτης παραμένουν ἄγνωστες γιὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν Γάλλων ἀναγνωστῶν. Δὲ γνωρίζουν καθόλου τὴ βαθιὰ ἀπογοήτευση στάθην γιὰ τοὺς Κρητικούς ἐκεῖνο τὸ Συνέδριο τοῦ Λονδίνου ποὺ, στὰ 1829, ἀπελευθέρωσε τὴν πατρίδα τοὺς χωρὶς ν' ἀλλάξει τίποτα στὴ δική τους μοῖρα.

Γιὰ ἐνάμιση αἰῶνα, ἡ φωτιὰ κουφόκαιε σ' αὐτὰ τὰ χῶματα, καὶ ὁ Πρεβελάκης δὲ χρειάστηκε δίχως ἄλλο παρὰ νὰ μεταγράψει τὰ οἰκογενειακὰ του ἀρχεῖα γιὰ νὰ ἀναπαραστήσει αὐτὴ τὴν τραγικὴ ἱστορικὴ περίοδο. Πράγματι, ἀπὸ τὰ 1833 ἴσαμε τὰ 1896, ἔξι ἐπαναστάσεις ξέσπασαν στὴν Κρήτη.

Ὁφείλω νὰ τὸ ὁμολογήσω στὸ συγγραφέα, δὲν καταχτήθηκα μονάχα, διαβάζοντας τὸ μυθιστόρημά του, ἀπὸ τὴ δύναμη τῶν λογοτεχνικῶν του χαρισμάτων· ζύπνησε μέσα μου τὴν ἀνάμνηση τοῦ «πρώτου πολέμου» μου, ἐκεῖνου ποὺ ἀκούεις νὰ τὸν κουβεντιάζουν πίσω ἀπὸ τὶς πόρτες καὶ ποὺ τὸν κάνουν καρφώνοντας σημαϊοὺλες πάνω στὸ χάρτη.

Στὰ 1896, ἕνα παιδί διπλωμάτη ποὺ κατοικοῦσε στὴν Ἀνατολὴ ἔνωθε ζωηρότατη φρίκη γιὰ τὶς σφαγῆς ποὺ γύρευαν νὰ δαμάσουν τὴν Κρητικὴ ἔθνεγερσία. Δὲν εἶταν λοιπὸν παραμῦθι! Ἕνας λαὸς μπορούσε ἀκόμα νὰ σκοτώνεται ἐπειδὴ ἤθελε νὰ εἶναι ἐλεύθερος!

Στὴν Αἴγυπτο, ὅπου βρισκόμουν τότε, αὐτὲς οἱ σφαγῆς ἀναστάτωναν τὴν Ἑλληνικὴ παροικία: Κατηγοροῦσε τὶς Μεγάλαις Δυνάμεις πῶς δὲν ἔκαναν τίποτα ἀπὸ φόβο μήπως καμμά τους κάμει τίποτα περίσσιο γιὰ δικό της ὄφελος. Πρᾶγμα ποὺ εἶταν ἀληθινό, γιὰτὶ ἡ συνεννόησή τους πῆρε καιρὸ νὰ κατορθωθεῖ, κ' εἶταν γεμάτη δυσπιστία.

Αὐτὸς ὁ πόλεμος τῆς Κρήτης μοῦ φανέρωσε συνάμα τὴν ὑποκρισία ὀρισμένων κυβερνήσεων καὶ τὴν ἐπικίντυνη σοφιστεία τῆς διπλωματίας τους. Σ' ἄλλους κύκλους, πράγματι, δὲν ἐδίσταζαν νὰ λέγουν μὲ ἀμύθητα: «Καταραμένοι Κρητικοί, ποὺ ἤρθαν νὰ χαλάσουν τοὺς ὑπολογισμοὺς μας! Ὁ Ἄρρωστος Ἄνθρωπος! εἶναι καταδικασμένος. Δὲν ἔχουν παρὰ νὰ κάνουν ὑπομονή!» Καθὼς γράφω τὸ κείμενο τοῦτο στὰ 1957 καὶ καθὼς ἕνας παρόμοιος συλλογισμὸς ἔχει ἐπικρατήσει στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο, θὰ ἀναγνωρίσετε ὅτι οἱ πρῶτες μεν σκέψεις γιὰ τὶς ὑποθέσεις τῆς Κρήτης ὑπῆρξαν ἕνα καλὸ δίδαγμα γιὰ τὸ μέλλον.

Ὁ συγγραφέας τοῦ Κρητικοῦ, θὰ τὸ δεῖτε στὶς τελευταῖες σελίδες τοῦ βιβλίου του, δὲ θέλησε ν' ἀποσκεπάσει τὰ ἐλαττώματα τῶν συμπατριωτῶν του. Ἐλαττώματα σύμφυτα μὲ τὴ δύσκολη ζωὴ τους, καὶ ποὺ ὀφείλονται σ' αὐτὸν τὸ βρασμὸ τῶν παθῶν ποὺ τόσο πολὺν καιρὸ καταπιέστηκαν.

Ἐπερήφανοι γι' αὐτὸ ποὺ εἶναι, ξελογιασμένοι ἀπ' τὸ νησί τους, οἱ Κρητικοὶ ἔχουν κύριο γνώρισμα τὴν ἀδιαλλαξία, καὶ λίγο θέλουν, στὴν πρώτη ἀσυμφωνία, νὰ θεωρήσουν τὴν Ἀθήνα σὰν ἀντίπαλο. Συνάμα, ἡ ζωὴ ποὺ ζῆσαν σὰν ἀντάρτες τοὺς κάνει ἀνυπόταχτους ἢ ἄσεβους. Δὲ θὰ βρεῖς βέβαια στὴν Κρήτη τοὺς περισσότερους

1. Ἔτσι ὀνόμαζαν οἱ διπλωμάτες τὴν ἔτοιμόρροπη Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. (Σημ. τοῦ μεταφρ.)

ὁπαδοῦς τῆς μοναρχίας. Αὐτὸ φάνηκε στὰ 1935, ὅταν ὁ Βενιζέλος, ξεσηκωμένος ἐναντίον τῆς νέας κυβέρνησης, ἔγινε δεκτὸς σὰ θριαμβευτὴς στὸ νησί του.

Εἶναι ἓνα θαῦμα πῶς ὁ Πρεβελάκης μπόρεσε, μέσα στὸν Κρητικὸ, νὰ μᾶς δείξει ἔτσι ὅλες τὶς ὄψεις ἐνὸς λαοῦ: συναισθήματα βγαλμένα ἀπὸ τὸν τόπο, μυστικὴ κληρονομία, ἐθνικὴ ψυχὴ, πολιτικὴ μορφή, δραματικὸ ἀνάγλυφο. Τίποτα δὲ λείπει. Φώτισε μάλιστα γιὰ μένα ὀρισμένες ἐπιβιώσεις ποὺ ἡ Δύση δὲν ὑποπτεύεται στὸ σημερινὸν Ἑλλῆνα: τὴ σχεδὸν θρησκευτικὴ νοσταλγία τῆς βυζαντινῆς δύναμης.

Ὅσο γιὰ τὸ μεταφραστικόν, τὸν κ. Λακαρριέρ, ἐκεῖνος ἀρμένισε μέσα σ' αὐτὴ τὴν ὁμορφὴ πεζογραφία ὅπως ὁ Ὀδυσσεύς, ἀποφεύγοντας συγχρόνως τοὺς σκοπέλους μιᾶς κατὰ λέξη μετάφρασης καὶ τὶς ἐπικίντυνες σειρῆνες τῆς διασκευῆς.

JACQUES DE LACRETELLE

τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας

Μετάφρ. Π. Π.

Περιοδ. "Le Figaro Littéraire", Παρίσι, 2 Νοεμ. 1957, σ. 1.

ΤΟ ΙΕΡΟ ΣΦΑΓΙΟ

Τραγωδία

Ἐκδότης « Ἀετός », Ἀθήνα 1952.

Ἐπανεκδόσεις: 1984.

Ξένες ἐκδόσεις: Η.Π.Α. 1969.

*

ΦΟΝΙΚΟ ΣΤΗΝ ΚΑΘΕΔΡΙΚΗ ΤΗΣ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΣ

ΕΝΑ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ

Στὸ Ἐθνικὸ Θέατρο τῆς Ἀθήνας θὰ δοθεῖ στὶς 22 Φεβρουαρίου (1966) ἡ παγκόσμια πρεμιέρα τῆς τραγωδίας τοῦ Παντελῆ Πρεβελάκη «Τὸ ἱερὸ σφάγιο». Ὑστερα ἀπὸ μερικὸς μῆνες θὰ παιχτεῖ στὴν Κρήτη ἄλλο θεατρικὸ ἔργο του, «Τὸ Ἡφαίστειο», γιὰ τὴν ἑκατοστὴ ἐπέτειο τῆς Μεγάλης Κρητικῆς Ἐπανάστασης. Ὁ Πρεβελάκης ἔχει διαπρέψει καὶ ὡς μεταφραστὴς κλασικῶν θεατρικῶν ἔργων ἀπὸ τὰ τέλη Ἰανουαρίου διδάσκεται στὸ Κρατικὸ θέατρο Βορείου Ἑλλάδος ὁ «Ντὸν Ζουὰν» τοῦ Μολιέρου σὲ δική του μετάφραση. Γνωστὲς εἶναι καὶ οἱ ἔμμετρος μεταφράσεις του τῆς «Μήδειας» τοῦ Εὐριπίδη, τοῦ δράματος «Ἡ ζωὴ εἶναι ὄνειρο» τοῦ Καλντερόν κ. ἄ.

Ὁ Πρεβελάκης, πὸν τὸν συνδέει μὲ τὸ Νίκο Καζαντζάκη φιλία παρόμοια μὲ κείνην Γκαῖτε μὲ τὸν Σίλλερ, εἶναι γνωστὸς στὴ Γερμανία ἀπὸ τὰ μυθιστορήματά του «Ὁ ἥλιος τοῦ θανάτου» καὶ «Ἡ κεφαλὴ τῆς Μέδουσας». Μὲ τὸν «Ἄρτο τῶν ἀγγέλων», πὸν θ' ἀκολουθήσει, θὰ συμπληρωθεῖ μιὰ τριλογία πὸν ἔχει ἤδη χαρακτηριθεῖ ὡς ἓνα σύγχρονο παιδευτικὸ μυθιστόρημα. Οἱ ἀναγνώστες αὐτῆς τῆς ἡμερίδας εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσουν τὸν Πρεβελάκη καὶ ὡς λυρικὸ ποιητὴ ἀπὸ τὰ ποιήματά του πὸν κατὰ καιροὺς δημοσιεύτηκαν ἐδῶ μεταφρασμένα.

Φονικὸ στὴν ἐκκλησιά, αὐτὸ τὸ θέμα μὲ τὶς τεράστιες διαστάσεις τὸ εἶχαμε συναντήσει στὸν Τ.Σ. Ἐλιοτ, στὸ ὁμώνυμο δράμα του. Ὁ Ἄγγλος ποιητὴς πραγματεύεται τὴ σύγκρουση πὸν ξέσπασε τὸ ΙΒ' αἰῶνα στὴν Ἀγγλία ἀνάμεσα στὸ Θρόνο καὶ τὴν Ἐκκλησιά, πὸν ἐκπροσωποῦνται ἀντιστοίχως ἀπὸ τὸ βασιλιά Ἐρρίκο τὸ Β' καὶ τὸν Ἐπίσκοπο Θωμᾶ Μπέκετ. Στὴν τραγωδίᾳ τοῦ Πρεβελάκη «Τὸ ἱερὸ σφάγιο», τὸ θέμα εἶναι διαφορετικὸ, μολοντί ἔχουμε κ' ἐδῶ ἓνα φονικὸ μέσα σ' ἐκκλησιά.

Ἡ δρᾶση ἐκτυλίσσεται στὴ Φλωρεντία τοῦ ΙΕ' αἰῶνα, δηλαδὴ στὸ κέντρο τῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης. Στὴν αὐλὴ τῶν Μεδίκων ἔζησαν τότε καλλιτέχνες καὶ λόγιοι πὸν ἔκαμαν ν' ἀναβιώσει ὑπὸ νέες μορφές τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα. Κάτι παραπάνω: ὁ Κόζιμος ὁ Μέδικος ἵδρυσε μιὰν «Πλατωνικὴ Ἀκαδημία» ὅπου τὰ μεγαλύτερα πνεύματα τοῦ καιροῦ του μελετοῦσαν τὴν ἀρχαία πνευματικὴ κληρονομία.

Τὸ οὐμανιστικὸ πνεῦμα ἦταν φυσικὸ ν' ἀμφισβητήσει τὸ χριστιανικὸ δόγμα. Μετὰ τὸ Μεσαίωνα, μιὰ καινούρια ἐποχὴ ἀνατέλλει. Οἱ δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου ἐπεκτείνονται, οἱ ὀρίζοντές του διευρύνονται, τόσο μὲ τις ἐξερευνήσεις τῶν θαλασσοπόρων ὅπως ὁ Κολόμβος, ὅσο καὶ μὲ τις ἀνακαλύψεις τῶν ἐπιστημόνων ὅπως ὁ Γαλιλαῖος. Ἡ Βιβλικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ κόσμου ἀνατρέπεται, καὶ μιὰ νέα εἰκόνα τοῦ σύμπαντος προβάλλεται, ποὺ τὴν ἐμπνέουν οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι. Ὅπου ἢ θρησκεία παύει νὰ ἐρμηνεύει τὸν κόσμον, προκύπτουν τὰ ἔσχατα ἐρωτήματα.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πνευματικὸ κλίμα διαμορφώθηκε τὸ πεπρωμένο τοῦ Ἰουλιανοῦ (Τζουλιάνου) τῶν Μεδίκων, ἐγγονοῦ τοῦ μεγάλου Κόζιμο. Ὁ φόνος του τὸν καθιστᾷ «Ἱερὸ σφάγιο», ποὺ ἦταν θαρρεῖς προορισμένο νὰ συμβολίσει τὴν ἀνθρώπινη ἀδημονία μπρὸς στὸ μυστήριον. Τὸ δράμα τοῦ Πρεβελάκη ἔχει τὴ δύναμη καὶ τὴ δραστηκότητα τοῦ θεάτρου τοῦ Σίλλερ. Ὁ συγγραφέας πρᾶγματεῦται τὸ θέμα του σὰν κλασικός. Ὁ ἥρωας του, ὁ Ἰουλιανὸς, εἶναι ὁ τυπικός ἐκπρόσωπος τῆς Ἀναγέννησης, δηλαδὴ ὁ ἀνθρώπος ποὺ ζεῖ στὸ μεταίχιμον δὴδ πολιτισμῶν: ἀποδεσμευμένος ἀπὸ τὴν παλαιὰ τάξη ποὺ στήριζε τὸν πιστό, κ' ἐκτεθειμένος στὴν ἀγωνία μπρὸς στὸ αἶνιγμα τοῦ κόσμου.

«Τὸ Ἱερὸ σφάγιο» διαδραματίζεται στὴ Φλωρεντία καὶ στὸ Φιέζολε, καὶ ἔχει ὡς θέμα τὸ φόνον τοῦ Ἰουλιανοῦ τῶν Μεδίκων, ἀδελφοῦ τοῦ Λαυρεντίου τοῦ Μεγαλοπρεποῦς. Ὁ Ἰουλιανὸς δολοφονήθηκε ἀπὸ συνωμότες τὸ Πάσχα τοῦ 1478, μέσα στὴν καθεδρική τῆς Φλωρεντίας, κάτω ἀπὸ τὸ θόλον τοῦ Μπρουνελλέσκι, τὴν ὥρα ποὺ γονάτιζε μπρὸς στὰ τίμια δῶρα. Ὁ Λαυρέντιος, ὁ «τύραννος» τῆς πόλης, μπόρεσε νὰ γλιτώσει, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ποιητῆ Ἀγγελου Πολιτσιάνου, φίλου τοῦ γένους τῶν Μεδίκων.

Ὁ Πρεβελάκης διανοίγει καινούριες προοπτικές. Ἡ τέχνη του, εἰσχωρώντας στὸ βάθος τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ἀποκαλύπτει πράγματα ἀθέατα. Οἱ ἰδέες ποὺ ὑποφαίνονται στὴ δράση ἀναφέρονται στὴν ἀναγέννηση διὰ τοῦ θανάτου, στὴ γενετήρια θυσία. Αὐτὴ εἶναι ἡ μεταφυσικὴ τοῦ δράματος, παράλληλα πρὸς τὴν πολιτικὴ ἄποψη ποὺ ἀντιπαραθέτει τὶς ἔννοιες τυραννία-δημοκρατία.

Ὁ Ἰουλιανὸς ἔχει προειδοποιηθεῖ πὼς θὰ τὸν δολοφονήσουν, κι ὅχι μιὰ ἀλλὰ πολλὲς φορές. Ἔρεει ὅτι ὁ θάνατός του ἔχει ἀποφασισθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τῶν Μεδίκων, τοὺς Πάτσι καὶ τὸν Πάπα, καθὼς καὶ ἀπὸ ὀρισμένους δημοκρατικοὺς κύκλους τῆς πόλης. Ὡστόσο, αὐτὸς ποὺ πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια εἶχε ἀποδείξει σ' ἕνα Κονταροχτύπημα, μπρὸς στὰ μάτια τοῦ κόσμου, ὅτι κατεῖχε τὴν τέχνη τῶν ὅπλων καὶ δὲν ἦταν ἀποκλειστικὰ ἀφιερωμένος στὸ στοχασμὸ γιὰ τὴν τέχνη καὶ τὸν ἔρωτα, τὴν ἡμέρα τοῦ φόνου του ἀποβάλλει τὸν προστατευτικὸ του θώρακα καὶ προσέρχεται ἄοπλος στὴν ἐκκλησία, βαδίζοντας θεληματικὰ πρὸς τὴ θυσία, ποὺ ἄλλοι τὴν ἔχουν προετοιμάσει. Ἐνας νέος ἄντρας, μόλις εἰκοσιπέντε χρονῶν, μὲ ἀπεριόριστες δυνατότητες γιὰ τὴ ζωὴ, γίνεται ἐκούσιο σφάγιο. Γιατί;

Στὶς συνομιλίες του μὲ τὴ μητέρα του, μὲ τὸν ἀδελφὸ του τὸ Λαυρέντιο, μ' αὐτοὺς ποὺ τὸν προειδοποιοῦν γιὰ τὴ συνωμοσία, ἀκόμα καὶ μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς συνωμότες καὶ μὲ τὸν ποιητῆ Πολιτσιάνο, ὁ Ἰουλιανὸς ἀποκαλύπτει τὶς σκέψεις ποὺ τὸν ὠθοῦν ν' ἀποδεχθεῖ τὸ προσχεδιασμένο ἔγκλημα. Ἡ κύρια αἰτία εἶναι ὅτι δὲν κατέχει τὴν ἔσχατη ἀλήθεια ποὺ ὡς ἄρχοντας θὰ ὀφείλε νὰ μεταδώσει στοὺς πολίτες. Ὁ Ἰουλιανὸς μιλάει ἐπίσης γιὰ τὴν ἐλευθερία ποὺ ὁ ἀνθρώπος ἀγωνίζεται νὰ κατακτήσει ὑπερβαίνοντας τὸ φόβον τοῦ θανάτου καὶ γιὰ τὴν οὐτοπία του ν' ἀνακαλύψει «τὴν ἀλήθεια τῆς ἀλήθειας» πίσω ἀπὸ τὸ τεῖχος τοῦ θανάτου. «Ὁρμῶ πρὸς τὸ Ἄδυτον, ἀπλώνω τὰ χέρια στὸν πέπλον τοῦ Μυστηρίου. Χτυπῶ τὴν πύλη τοῦ Θανάτου». Ὁ Πολιτσιάνο ἀπαντᾷ στὸν Ἰουλιανὸ μὲ τρόπο συνοπτικὸ ἀλλὰ καίριο: «Τζουλιάνο, τὰ λόγια σου εἶναι ἄθεα». Αὐτὸ συμβαίνει, πράγματι: ὁ ἥρωας τοῦ δράματος ἔχει συντρίψει ἕνα κοσμοεἶδωλον χωρὶς νὰ βάλει τίποτα στὴ θέση του.

“Ένας άντρας λοιπόν, ένας νεαρός άντρας, είναι έτοιμος να πεθάνει, και ο τρόπος που δέχεται το θάνατο μεταβάλλει το φόνο σε συνειδητή θυσία. Ένας αγωνιζόμενος μπρος στα ανεπίλυτα προβλήματα αποχωρεί από τη σκηνή του κόσμου, την ημέρα της Ανάστασης του Κυρίου, με τη σκέψη μαγνητισμένη από την ιδέα μιας γενετήριας θυσίας. Οι δράστες του φόνου ταπεινώνονται, ως όργανα της δικής του θέλησης. Τον τελικό θρίαμβο τον αποσπᾶ εκείνος που θέλησαν να εξοντώσουν. Δεν ενεργούν πᾶ αυτοί, ἀλλὰ τὸ Ἴερό Σφάγιο.

Τὸ δράμα τοῦ Πρεβελάκη ἔχει τὴν πυκνότητα ἀρχαίας τραγωδίας. Ἡ δράση ἐκτυλίσσεται δίχως διακοπὴ σὲ τρεῖς μέρες: Μεγάλη Παρασκευὴ, βράδυ τοῦ Μεγάλου Σαββάτου καὶ Κυριακὴ τοῦ Πάσχα. Ὅμως τὸ δράμα δὲν θὰ εἶχε ἑλληνικὴ μορφή ἂν τοῦ ἔλειπε ὁ χορός. Ὁ Πρεβελάκης περαίνει τὴν τραγωδίαν του μ’ ἓνα χορικὸ πὸ ἀνάγει τὰ δρώμενα σὲ ὑπερχρονικὸ ἐπίπεδο. Ἡ κραυγὴ τῆς πονεμένης μητέρας, ὁ θρήνος τῶν ἀδερφάδων, ἡ ἀποθέωση τοῦ Ἰουλιανοῦ εἶναι διατυπωμένες σὲ ἔμμετρο λόγο. Ἡ τραγωδία κλείνει μ’ ἓνα μακρὸ μονόλογο τοῦ Λαυρέντιου.

Ὁ Πρεβελάκης ἔγραψε ἓνα δράμα πὸ οἱ ιδέες του κινοῦνται στὶς ἐσχατιὲς τῆς δυτικῆς σκέψης. Τὸ ἔργο πραγματεύεται τὸ πρόβλημα τοῦ Εὐρωπαϊοῦ πὸ ἐρευνᾶ μεταφυσικὰς περιοχὰς καὶ κινδυνεύει νὰ βρεθῆ στὴν πιὸ βαθειὰ μοναξιά, χωρὶς στήριγμα ἀπὸ ὁποιαδήποτε πίστη. Μ’ ἄλλα λόγια, ἐδῶ ἔχουμε τὴν τραγωδίαν τοῦ ἀνθρώπου πὸ ὑπερβαίνει τὸ μέτρο κάτω ἀπὸ τὸ ἑσωφορικὸ φῶς. Τὸ μέγεθός του μετριέται μὲ τὸ θάνατό του, πὸ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ θύρα πρὸς τὴν ἐσχατὴ γνώση.

Ὁ Πρεβελάκης ἀνανεώνει τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου τοῦ καιροῦ μας, ἀποδίδοντας του τὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὸ μεγαλεῖο του, ἀκόμα καὶ τὴν ὥρα τοῦ ἀφανισμοῦ του.

INGRID PRIESS

Μετάφρ. Ε. Κ.

Ἔφημ. ‘Hannoversche Allgemeine Zeitung’, 15 Φεβρ. 1966.

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ

Ἐκδοση Βιβλιοπωλείου τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα 1958.

Ἐπανεκδόσεις: 1977.

Ἐνέες ἐκδόσεις: Η.Π.Α. 1961.

*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

(Simon and Schuster, New York 1961.)

Ὄταν τὸν Αὐγουστο τοῦ 1951 πρωτογνώρισα τὸν Νίκο Καζαντζάκη σ' ἓναν φοιτητικὸ ξενώνα στὴ Φλωρεντία, τὸν ἄκουσα ν' ἀναφωνεῖ, ὕστερ' ἀπὸ μιῆς ὥρας συνομιλία, πὼς ὀρισμένως θὰ ἔχω διαβάσει ὅλα του τὰ βιβλία, γιατί ἔμοιαζα νὰ καταλαβαίνω τὴ σκέψη του πέρα γιὰ πέρα. Ἐκεῖνο τὸν καιρὸ εἶχα διαβάσει καὶ μεταφράσει στὸ πεζὸ λίγες σελίδες μονάχα ἀπὸ τὴν Ὀδύσειά του, ἀλλὰ ἡ ἐξάχρονη ἀλληλογραφία ποὺ ἀκολούθησε καὶ ἡ καθημερινή μας συνεργασία, ἕξι μῆνες πάνω κάτω, γύρω στὴν ἔμμετρη μετάφρασή μου τῆς Ὀδύσειας καὶ τὴ μετάφραση τῆς Ἀσκητικῆς, ἐπιβεβαίωσε καὶ γιὰ τοὺς δύο μας μιὰ σχέση ποὺ ἦταν μοναδική, σχέση ἀνάμεσα σὲ πνευματικὸ πατέρα καὶ γιό. Ἐνα μόνον ἄλλο πρόσωπο, μοῦ εἶπε τότε καὶ μοῦ ξαναεἶπε πολλὰς φορές, καταλάβαινε τόσο καλὰ τὴν ἰδιοσυγκρασία καὶ τὴ σκέψη του, καὶ αὐτὸς ἦταν ὁ Παντελῆς Πρεβελάκης, ὁ συντοπίτης του ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὁ ὄνομαστὸς μυθιστοριογράφος, ποιητῆς καὶ κριτικὸς τῆς τέχνης. Ἀλλὰ ἐγὼ μπορῶ μονάχα νὰ καυχηθῶ πὼς γνώρισα καὶ ἀγάπησα ἐκεῖνον τὸν μεγάλο ἄνθρωπο τῶν γραμμάτων τὸ σύντομο διάστημα τῶν ἕξι χρόνων, ἐνῶ ὁ Παντελῆς Πρεβελάκης γνώρισε, ἀγάπησε καὶ παρακολούθησε μὲ πάθος καὶ θαυμασμὸ τοὺς τιτάνειους ἀγῶνες του ἀπὸ τότε ποὺ πρωτοσυναντήθηκαν τὸ Νοέμβρη τοῦ 1926, ὅταν ὁ Πρεβελάκης ἦταν ἓνας ἔφηβος δεκαεφτά χρονῶν ποὺ μόλις εἶχε βγάλει τὸ Γυμνάσιο, κι ὁ Καζαντζάκης ἓνας τυραννισμένος ἄντρας σαράντα τέσσερω σχεδὸν χρονῶν, ποὺ λίγα χρόνια πρωτύτερα εἶχε ξανοιχτεῖ στὶς τρικυμισμένες θάλασσες τῆς Ὀδύσειας—ἓνα ταξίδι ποὺ θὰ τοῦ ἔπαιρνε ἴσαμε δεκατρία χρόνια καὶ θὰ τὸν γύριζε στὸ μισὸ κόσμον πάνω κάτω.

Εἶναι ἐξαιρετικὰ τυχερὸς ὁ συγγραφέας ποὺ ἡ ζωὴ του καὶ τὸ ἔργο του ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατό του ἐξετάζονται σ' ὅλες τους τὶς λεπτομέρειες καὶ μιὰ βαθύτερη, γεμάτη ἀγάπη κατανόηση, ἀλλὰ καὶ χωρὶς τυφλὴ εἰδωλολατρία. Ὡς ἓνα μεγάλο βαθμὸ γίνεται στὸ μέλλον ἀπρόσβλητος ἀπὸ τὶς διεστραμμένες ἐπιθέσεις ἢ τὴ στρεβλωμένη ἡρωολατρία τῶν προκατειλημμένων ἀπολογητῶν. Καὶ στὸ βιβλίον του Νίκος Καζαντζάκης, ὁ ποιητῆς καὶ τὸ ποίημα τῆς Ὀδύσειας, ὁ Πρεβελάκης ἔθεσε τὰ σωστά, γεννημένα ἀπὸ τὴ συμπάθεια καὶ ὅμως ἀμερόληπτα μέτρα κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ Καζαντζάκης θὰ πρέπει νὰ κριθεῖ μὲ ἀκρίβεια ἀπὸ τὶς ἐρχόμενες γενεές.

Ἄρχισε τὸ βιβλίον του δυὸ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατον τοῦ φίλου του καὶ τὸ τελείωσε ἓνα χρόνο μετὰ. «Εἶστε ὁ μόνος ἄνθρωπος στὸν κόσμον, τοῦ ἔγραφε ὁ Καζαντζάκης λίγους μῆνες πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατόν του, ποῦ μπορεῖ νὰ μὲ κρίνει καὶ ποῦ ὁ λόγος του θὰ ἔχει ἀπάνω μου ἀνείπωτη ἀξία. Ὁ Θεὸς νὰ Σᾶς δίνει δύναμιν, νὰ μοῦ δίνει κι ἐμένα ζωὴν, νὰ προφτάσω.» Μεγάλῃ σημασίᾳ γιὰ τὴν κριτικὴν ἔχει τὸ γεγονός, ποῦ ὁ Πρεβελάκης τὸ ἀναφέρει στὸ βιβλίον του, ὅτι γιὰ ἓνα μικρὸ διάστημα ἐκεῖνος καὶ ὁ Καζαντζάκης εἶχαν ἀποξενωθεῖ. Αὐτὴ ἡ περίοδος ἔδωσε χωρὶς ἄλλο στὸν Πρεβελάκη τὴν ἀναγκαίαν ἀπόστασιν καὶ τὴν δύναμιν νὰ ξαναεκτιμήσῃ τὸ δάσκαλόν του μὲ μεγαλύ-τερην σαφήνειαν στὴν κρίσιν του καὶ τὸν ἔκαμε ἀξίον νὰ γράψῃ τὴν μελέτην του ὄχι μόνον μὲ τὴν γεμάτην ἀγάπην ἀφοσίωσιν ποῦ εἶναι ἀναγκαία σὲ κάθε λογιῆς βαθιὰ κατανόησιν, ἀλλὰ καὶ μὲ μιὰ ἀμεροληψίαν ποῦ ἀνατέμνει καὶ φωτίζει ἀλλὰ δὲν ὑποβιβάζει. Ἐπιτέ-λεσε λοιπὸν τὸ πιὸ ἀπαιτητικὸν καὶ τιμητικὸν χρέος τοῦ κριτοῦ: νὰ παρουσιάσῃ τὸ θέμα του στὸ φῶς μιᾶς κατάφασιν, κι ὡστόσο νὰ τὸ ἀπογυμνώσῃ ἀπὸ τὰ εἰδωλολα-τρικὰ στολίδια ποῦ ἀμαυρώνουν, δὲν ἀποκαλύπτουν τὸ ἀληθινὸν ἀνάστημα τοῦ ἄν-θρώπου, γιὰτὶ δὲν κατορθώνουν νὰ τὸν δείξουν στὸ σύνολόν του, σὰν τυρανισμένον ἀνθρώπινον πνεῦμα μὲ τὶς παραμορφώσεις του ὅσο καὶ μὲ τὰ λαμπρὰ του σημεῖα. Κά-ποτε, ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης ἀρμονίας στὶς διαφορὰς ποῦ ὑπῆρξε ἀνάμεσά μας, ὁ Κα-ζαντζάκης μοῦ εἶπε δισταχτικὰ ὅτι περίμενε ἀπὸ μένα νὰ συμπληρώσω μερικὰ σημεῖα τοῦ ἔργου του, ὅταν ὁ ἴδιος θὰ εἶχε φύγει· τοῦ εἶπα: «Πρέπει ὡστόσο νὰ καταλάβεις, Νίκο, ὅτι γιὰ νὰ κατορθώσω τέτοιο πρᾶγμα θὰ χρειαστεῖ ἴσως νὰ κάμω τὸ ἀντίθετον ἀπ' αὐτὸ ποῦ ἔχεις ἐσὺ στὸ νοῦ σου, ἴσως μάλιστα νὰ σοῦ δώσω τὸ προδοτικὸν φιλι-τοῦ Ἰουδα». Τὰ μάτια του ἔλαμψαν, τίναξε τὸ κεφάλιν μὲ περήφανην ἔξαψιν καὶ ἀνα-φώνησε: «Μπράβο! Μπράβο! Μὲ καταλαβαίνεις πέρα γιὰ πέρα! Αὐτὸ θὰ πεῖ ἀξίος μαθητῆς! Γκρέμιζε! Γκρέμιζε! Τέτοιο γκρέμισμα εἶναι καινούριον χτίσιμο». Καὶ στὴν Ὀδύσσειαν ὅταν ὁ Ὀδυσσεὺς ἀποχαιρετᾷ τὸν σύντροφόν του τὸν Πέτρακα, τοῦ δίνει τὴν εὐχὴν του καὶ λέει:

Ἄς εἶναι βλογημένη ἡ νιότη σου κι ἡ γαῦρα ἀποκοτιά σου·
δέσε καλά τὰ γόνα, Πέτρακα, νὰ μὴ σὲ ρίξει ἡ εὐκὴ μου:
Νὰ δώσῃ ὁ λιχνιστὴς θεός, ποῦ ἀρπάει καὶ διασκορπᾷ τοὺς γέροντας,
τὸ δίσκον ἐσὺ τῆς γῆς φουχτώνοντας πιὸ πέρα νὰ τὸν ρίξεις!

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν, συνέπειαν τῆς ἀμεροληψίας τοῦ Πρεβελάκη, ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ βιβλίον του ἀναφέρθησαν ἐξεκομμένα ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα, καὶ διαστρεβλώ-θησαν, προπάντων ἀπὸ τὴν Αἰλιὴν Ζωγράφου στὴν μελέτην της Ν. Καζαντζάκης, ἓνας τραγικός, 1959, ἀλλὰ κι αὐτὸ, μὲ τὸν καιρὸν, θὰ ἐπικυρώσῃ τὶς ἀληθινὰς ἐρ-μηνεῖας τοῦ Πρεβελάκη καὶ θὰ βοηθήσῃ νὰ καθορίσωμε ἓνα σωστὸ μέτρο. Τὸ 1957 ἡ πρώτη γυναίκα τοῦ Καζαντζάκη, ἡ Γαλάτεια, δημοσίευσεν ἓνα μυθιστόρημα «Ἄν-θρωποι καὶ Ὑπεράνθρωποι», ἓνα μισοδιάφανον ἀπολογισμὸν τῆς ζωῆς της μὲ τὸν ἄλλοτε σύζυγόν της, καὶ μιὰ ἐκπληκτικὴν παρερμηνείαν τοῦ ἔργου του καὶ τῶν κινή-τρων του ἀπὸ τὴν ἄποψιν μιᾶς γυναίκας ποῦ ἡ ἐξαιρετικὰ ρεαλιστικὴν τῆς φύσιν τὴν ἔσπρωχνεν νὰ ἐρμηνεύῃ, ὅτιδὴποτε δὲν ἦταν ὕλιστικὸν καὶ ἄπτόν, σὰν χιμαρικὸν καὶ ψεύτικον. Τὸ 1958, μᾶλλον ἀποκάλυψιν παρὰ ἀφιέρωμα, δημοσίευσεν τὶς «Ἐπιστο-λὰς πρὸς τὴν Γαλάτειαν» ποῦ τῆς εἶχε γράψῃ ὁ ἄντρας της ἀνάμεσα στὰ 1920 καὶ 1924. Τὸ 1960 ὁ Γιάννης Ἀναπλιώτης δημοσίευσεν «Ὁ Ἀληθινὸς Ζορμπὰς καὶ ὁ Νίκος Καζαντζάκης», πρώτη ἀπὸ τὶς πολλὰς κατοπινὰς ἀπόπειρας ποῦ ζητοῦσαν νὰ συσχετίσωσαν τὸ ἔργον τῆς φαντασίας τοῦ συγγραφέα μὲ τὶς πραγματικὰς πηγὰς τοῦ ὕλικόν του. Ἀργότερα, ἓνας σημαντικὸς ποιητῆς, ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος, δημοσίευσεν τὴν δικὴν του ἀποψιν, γεμάτην πάθος καὶ ἀντιστασιακὸν πνεῦμα γιὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Καζαντζάκη.

Τὰ φράγματα ἔσπασαν. Τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Νίκου Καζαντζάκη, θὰ τὰ διαμφισβητήσουν καὶ θὰ τὰ διαμελίσουν, ἰδίως στὴν πατρίδα του, ὅσο καὶ τὰ ἔργα καὶ τὴ ζωὴ τοῦ D.H. Lawrence ὅλοι ὅσοι κἀκαν καθὼς πλησίασαν πολὺ κοντὰ σὲ τέτοια φλεγόμενη δύναμη, ἀκόμα κι ἐκεῖνοι ποὺ δὲν τὸν γνώρισαν καθόλου. Ὑπάρχουν παράδοξες ὁμοιότητες ἀνάμεσα στοὺς δυὸ ἄντρες. Κι οἱ δυὸ ἦταν ἄνθρωποι μὴ διονυσιακοὶ ποὺ τοὺς κινούσε τὸ δαιμόνιο· κι οἱ δυὸ τοποθετοῦσαν τὸ ἐνστικτο καὶ τὶς παρορμήσεις τοῦ αἵματος πάνω ἀπὸ τὰ ταξινομημένα συμπεράσματα τοῦ νοῦ· κι οἱ δυὸ ἐξυμνοῦσαν τὴν πρωτόγονη, ἀκόμα καὶ ἀταβιστικὴ καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος· κι οἱ δυὸ ἦταν ἀχόρταγοι ταξιδευτὲς ποὺ ξεχώριζαν μέσα στὸ τοπίο τὰ περιγράμματα τῶν σκοπῶν τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς Φύσης (γιὰ τὸν Καζαντζάκη αὐτὲς οἱ δυὸ λέξεις ἦταν συνώνυμες)· κι οἱ δυὸ στράφηκαν στὸ φυσικὸ κόσμο γιὰ νὰ βροῦν τὶς εἰκόνες τοὺς μακριὰ ἀπὸ τὴ μηχανοκρατία καὶ τὴν ἐκζήτηση τῆς πολιτείας· κι οἱ δυὸ ἐξύμνησαν τὸν ἀγῶνα καὶ τὴ σταύρωση σὰν ἀναπόφευκτο καὶ ἀναγκαῖο νόμο τῆς ζωῆς, ἀκόμα καὶ τοῦ ἔρωτα· κι οἱ δυὸ δὲν εἶχαν ὑπομονὴ γιὰ τὶς λεπτολογίες τῆς τεχνικῆς καὶ ἐμπιστεύονταν τὸν ἑαυτὸ τους στὰ δαιμονιακὰ ζεσπάσματα τῆς δημιουργικῆς ἐμπνευσης· κι οἱ δυὸ ἦταν μαθητὲς τοῦ νιτσεϊκοῦ Ζαρατούστρα καὶ θεωροῦσαν ἀνώτερη ἀπ' ὅλα τὴν ἀποκαλυπτικὴ στιγμὴ τῆς ἐνόρασης ποὺ δίνεται στὸν ὀραματιστῆ· κι οἱ δυὸ τοποθετοῦσαν τὸν προφήτη πάνω ἀπὸ τὸ λόγο· καὶ τοὺς δυὸ τοὺς κυριεῦαν μεσσιανικὲς παρορμήσεις καὶ ὄνειρα. Κι ὁ καθένας τοὺς ἔγινε γρήγορα ἔδαφος γιὰ ξαφνικὲς ἀψιμαχίες ὅπου οἱ φίλοι, τυφλωμένοι ἀπὸ τὴν ἀγάπη, κι οἱ ἐχθροί, τυφλωμένοι ἀπὸ τὸ μῖσος, δὲν ἀντιδικοῦν τόσο γύρω στὰ νοήματα τοῦ ἔργου του παρὰ λογομαχοῦν γιὰ τὴν ἀξία ποὺ εἶχε σὰν ἄνθρωπος καὶ σὰν προφήτης.

Ἀπέναντι σὲ ὅλα αὐτὰ, τὸ βιβλίον τοῦ Πρεβελάκη προσφέρει, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἓνα ἐπανορθωτικὸ πρότυπο, καὶ συμφωνῶ κι ἐγὼ μὲ ὅλα τὰ συμπεράσματά του. Ἐδῶ θὰ βρεῖ, νομίζω, ὁ ἀναγνώστης ἓναν τίμιον ἀπολογισμὸ τῆς στάσης τοῦ Καζαντζάκη ἀπέναντι στὸ καλὸ καὶ στὸ κακὸ, ἀπέναντι στὸν ἔπαινο ἢ στὸν ψόγο, στὶς γυναῖκες καὶ στὴ φιλία, στὶς ἰδέες τοῦ πνεύματος καὶ στὶς ἰδέες τοῦ αἵματος, στὴ Ρωσία καὶ στὴν ὑλιστικὴ θεωρία τῶν κομμουνιστῶν, στὴ βία καὶ στὴν ἀγριότητα, στὴ δημιουργημένη καὶ στὴ δημιουργὸ φύση, στὸ Διόνυσον καὶ στὸν Ἀπόλλωνα, στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ποὺ τὸν ἀπασχολοῦσε ἀδιάκοπα, στὸν ἥρωικὸ πεσιμισμὸ καὶ στὸν διονυσιακὸ μηδενισμὸ, στὸν ἄνθρωπον καὶ στοὺς ἀνθρώπους, στὸ πνεῦμα καὶ στὴν ὕλη, σὲ ὅλα γενικὰ τὰ θεμελιώδη πάθη καὶ τὶς ἰδέες ποὺ στάθηκαν τὸ πεδίο τῆς μάχης ὅπου ὁ Νίκος Καζαντζάκης διαμόρφωσε τὸ χαρακτῆρα του καὶ τὸ ἔργο του. Καὶ προπάντων θὰ βρεῖ ποιὲς πηγές, ποιοὶ ἀγῶνες καὶ ποιὲς ἰδέες ὀδήγησαν τὸν Καζαντζάκη νὰ γράψει ἐκεῖνο ποὺ θεωροῦσε τὸ μοναδικὸ ἔργο μὲ τὸ ὁποῖο τελικὰ θὰ ζήσει ἢ θὰ πεθάνει στὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων: τὴν Ὀδύσειαν· κι ἐκεῖνο τὸ βιβλίον τῶν πνευματικῶν γυμνασμάτων ποὺ τὰ ἐνσαρκώνει προπάντων ἡ Ὀδύσειαν-τὴν Ἀσκητικὴν (Salvatores Dei) τὸ βιβλίον ποὺ ἀποτελεῖ ἐπίσης τὸ ὑπόστρωμα σὲ ὃ, τι ἄλλο ἔχει γράψει ὁ Καζαντζάκης. Ἀνάμεσα στὰ κατάλοιπα τοῦ Καζαντζάκη ὁ Πρεβελάκης βρῆκε τοῦτο τὸ σημεῖωμα: «Πάρεργα: (ἀκολουθεῖ ὁ κατάλογος τῶν ἔργων του). *Obra* (δηλαδή: τὸ Ἔργο): Ἡ Ὀδύσειαν». Ἐνα μέρος ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο τοῦ Νίκου Καζαντζάκη μπορεῖ νὰ κριθεῖ ἀπὸ τὴν ποιότητα καὶ τὴ δύναμη ἐκείνων ποὺ θεωροῦσε πάρεργα: Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ, Ὁ Χριστὸς Ξανασταυρῶνεται, Ὁ Καπετὰν Μιχάλης, Ὁ Τελευταῖος Πειρασμός, Ὁ Φτωχοῦλης τοῦ Θεοῦ καὶ κάπου δεκαοχτῶ ποιητικὰ δράματα, πέντε ταξιδιωτικὰ βιβλία καὶ ἀναρίθμητα ποιήματα, δοκίμια καὶ μεταφράσεις.

Γνώρισα τὸ Νίκο Καζαντζάκη τὰ τελευταῖα μονάχα χρόνια τῆς ζωῆς του, κι αὐτὸ ποὺ μοῦ ἔκανε ἐντύπωση στὸ χαρακτῆρα του καὶ στὸ ἔργο του δὲν ἦταν τόσο ὁ διονυσιακὸς μηδενισμὸς ποὺ φαίνεται ὅτι εἶχε κάνει βαθιὰ ἐντύπωση στοὺς συγχρόνους του ὅταν τὸν ἔκριναν. Εἶχε κοιτάξει στὰ μάτια τὴν ἄβυσσον κι εἶχε δεχτεῖ μὲ ἐγκαρτέρηση τὸν ὀλοκληρωτικὸ ἐκμηδενισμὸ, εἴτε τοῦ ἀτόμου εἴτε τῆς γῆς, μέσα

στον αναβρασμό και στο κόχλασμα τῶν ἐκρήξεων τῆς φύσης πὸ καταλήγουν στὶς ὠδίνες τῆς ἀδιάκοπης δημιουργίας καὶ ἀναδημιουργίας. Ἀλλὰ αὐτὸ πὸ μού ἔκαμε τῇ μεγαλύτερῃ ἐντύπωση, αὐτὸ πὸ βρήκα χαροποῖο καὶ τονωτικό, ἦταν ἡ ἥρωικὴ κατάφαση τῆς ζωῆς, καθὼς ἔσερνε φωνὴ μέσα στὰ ἔγκατα τοῦ χάους πὸ ὅλα τ' ἀφανίζει. Ἐκεῖνο πὸ ξαναφέρνω πῖο πολὺ στὸ νοῦ μου εἶναι τὸ μεγάλο Ναί, παρὰ τὸ μεγάλο Ὅχι. Ὁ Καζαντζάκης δίνει βάρος καὶ ἀξιοπρέπεια στὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου βεβαιώνοντας ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, μὲ μιὰ κατάφαση γεμάτη πάθος, μπορεῖ νὰ δημιουργήσει τὸ οἰκοδόμημα τῆς ζωῆς του καὶ τοῦ ἔργου του πάνω στὴν ἴδια τὴν ἄβυσσο. Αὐτὸ τὸ ἔργο κι αὐτὴ ἡ ζωὴ γίνονται πῖο πολύτιμα καὶ πῖο ἄξια ἀπὸ ὅποιοδήποτε ἄλλο οἰκοδόμημα χτισμένο πάνω στὴν ψευδαίσθηση, στὴν ἐλπίδα καὶ στὸ ὄνειρο εἴτε τῆς οὐράνιας ἀνταμοιβῆς εἴτε τῆς προσωπικῆς ἢ τῆς γήινης ἀθανασίας. Ὅταν πῆγα νὰ ἐκφράσω αὐτές, τὶς μόνες μου ἀντιρρήσεις στὸν Πρεβελάκη, μού θύμισε πὼς ἐγὼ εἶχα γνωρίσει τὸν Καζαντζάκη σὲ καιρὸ πὸ ἡ τυρανισμένη πάλη μὲ τὸν ἑαυτὸ του εἶχε φτάσει σ' ἓνα ὄριμο τέρμα καὶ πὼς ἐκεῖνος εἶχε γνωρίσει τὸν Καζαντζάκη στὸ κορύφωμα τῶν μηδενιστικῶν του ἀγώνων. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Πρεβελάκης ἔχει δίκιο, ἀλλὰ βρίσκω παρηγοριά στὶς διαπιστώσεις του ὅτι ἡ μοναδικὴ θετικὴ ἰδέα πὸ ἀναπτύσσει ἡ Ὀδύσσεια, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ἀπόλυτο μηδενισμό, εἶναι ἡ «κατάφαση τῆς ζωῆς» καὶ πὼς «τὸ μόνο ἐποικοδομητικὸ στοιχεῖο μέσα στὸ ἔπος του εἶναι ἡ αἰσθησιακὴ μέχρι λαγνείας ἔξαρση τῆς ζωῆς». Δὲ θ' ἀμφισβητοῦσα παρὰ τὶς λέξεις «μοναδική» καὶ «μόνο». Αὐτὸ, ὅπως λέγει ὁ Wordsworth, κάνει τὰ πράγματα διαφορετικά, κι εἶμαι βέβαιος ὅτι ἐκεῖνο πὸ τελικὰ ἀποκομίζει ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ τὴν Ὀδύσσεια ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν Ἀσκητικὴ, δὲν εἶναι ἡ μηδενιστικὴ ἀπελπισία παρὰ ἡ ἔξαρση τῆς ζωῆς καὶ τῆς μοίρας τοῦ ἀνθρώπου.

KIMON FRIAR

Μετάφρ. Λίνα Κάσδαγλη.

Ο ΗΛΙΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

Μυθιστόρημα

Ἐκδόση Βιβλιοπωλείου τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα 1959.

Ἐπανεκδόσεις: 1968, 1974, 1979, 1982, 1984.

Ξένες ἐκδόσεις: Γερμανία 1962 καὶ 1963, Ἑλβετία 1962, Αὐστρία 1962, Νορβηγία 1962, Δανία 1962, Ὀλλανδία 1962, Βέλγιο 1962, Φινλανδία 1963, Ἰσπανία 1963, Η.Π.Α. 1964, Σουηδία 1964, Ἰσλανδία 1964, Ἀγγλία 1965, Καναδᾶς 1965, Γαλλία 1966, Γιουγκοσλαβία 1966, Πολωνία 1967, Ρουμανία 1976, Βουλγαρία 1981.

*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

(Simon and Schuster, New York 1964.)

Ἔχω διαβάσει ἄλλο ἓνα βιβλίο τοῦ Πρεβελάκη καὶ ἔχω ἀνταλλάξει μερικά γράμματα μαζί του, κι ὅμως αἰσθάνομαι σὰ νὰ τὸν ἔχω γνωρίσει ὅλη μου τὴ ζωὴ. Εἶναι ἓνας συγγραφέας ποὺ ἡ ψυχὴ του καὶ τὸ πνεῦμα του μὲ διεγείρουν, ποὺ ἡ γλώσσα του ζυπνᾷ ἀπόηχους ἀπὸ ἄλλες συγγενικὲς ψυχὲς τῶν ὁποίων τὸ ἔργο ἐλάτρεψα ἀπὸ τὰ νιάτα μου.

Δὲν μοῦ συμβαίνει συχνὰ νὰ κάνω γνωριμιά μὲ ἓνα συγγραφέα καὶ τὸ ἔργο του μέσα ἀπὸ τὸν ἔπαινο τῆς κριτικῆς ἢ, ὅπως στὴν περίπτωσή αὐτῆ, ἀπὸ τὴ βαθεῖα ἐκτίμησή ποὺ ἔχει προκαλέσει. Θυμᾶμαι πὼς ὅταν διάβασα τὸ *Arthurian Torso* καὶ *C. S. Lewis* εἶπα μέσα μου: Ἴσως ποτὲ δὲ θὰ ξαναδιαβάσω τόσο διεισδυτικὴ μελέτη γιὰ ἓνα συγγραφέα καὶ τὸ ἔργο του. Κοίταξα τώρα - δὴ τὸ βιβλίο γιὰ νὰ δῶ ἂν ἔχω ἐπισημειώσῃ καὶ ὑπογραμμίσῃ περικοπὲς του τόσο πυρετωδῶς ὅσο ἔχω κάμῃ στὸ βιβλίο τοῦ Πρεβελάκη γιὰ τὸν Καζαντζάκη Ὁ Ποιητὴς καὶ τὸ ποίημα τῆς Ὁδύσσειας. Εἶμαι βέβαιος πὼς αὐτὸ τὸ σπουδαῖο βιβλίο τοῦ Πρεβελάκη δὲν ἔχει γνωρίσει τὴν ἐπιτυχία ποὺ τοῦ ἀξίζει.

Στὸν πρόλογο αὐτῆς τῆς πραγματείας, ὁ Κίμων Φράιαρ, ὁ μεταφραστὴς τῆς ἐποποιίας τοῦ Καζαντζάκη, παραθέτει: «Εἶστε ὁ μόνος ἄνθρωπος στὸν κόσμος» - ἔγραφε ὁ Καζαντζάκης στὸν Πρεβελάκη, λίγους μῆνες πρὶν πεθάνῃ - «ποὺ μπορεῖ νὰ μὲ κρίνει καὶ ποὺ ὁ λόγος του ἔχει ἀνείπωτη ἀξία γιὰ μένα. Ὁ Θεὸς νὰ σᾶς δίνει δύναμη καὶ νὰ μοῦ δώσει καὶ μένα ζωὴ γιὰ νὰ μπορέσω νὰ δῶ τί θὰ γράψετε».

Ἡ φιλία ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς δυὸ ἄνδρες ἄρχισε ὅταν ὁ Πρεβελάκης ἦταν δεκαεφτά χρονῶν καὶ μόλις εἶχε τελειώσει τὸ γυμνάσιο, ἐνῶ ὁ Καζαντζάκης ἦταν κιόλας σαράντα τεσσάρων, γεγονὸς κάποιας σημασίας, μοῦ φαίνεται, ὅταν λάβει κανεὶς ὑπ' ὄψιν του τὴν ἐκτίμησή καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη ποὺ ὁ πρεσβύτερος εἶχε γιὰ τὸ νεώτερο. Ὅποιος ἐνδιαφερθεῖ γιὰ τὸν Καζαντζάκη - εὐτυχῶς τιμᾶται τώρα σ' ὅλο τὸν κόσμος - δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοήσει αὐτὴ τὴν ἔγκυρη μελέτη γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ ἔργο του.

“Όσο για τὸ μυθιστόρημα Ὁ Ἥλιος τοῦ Θανάτου, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω πὼς ὅταν μοῦ ἔπεσε τὸ βιβλίον στὰ χέρια, τὸ ἄνοιξα μὲ κάποιον δισταγμὸ. Πὼς μποροῦσε ἓνας κατὰ τὰ φαινόμενα βουκολικὸς μῦθος νὰ προξενήσῃ ποτὲ τὴν ἀνατριχίλα πὸν μοῦ εἶχε προκαλέσει ἡ μελέτη πὸν ὁ Πρεβελάκης ἔχει ἀφιερῶσει στὴν Ὁ δύσσεια; Δὲν ἤξερα τότε ὅτι ὁ Πρεβελάκης ἦταν ἐπίσης συγγραφεὺς θεατρικῶν ἔργων, ποιημάτων, δοκιμίων, ἱστορικῶν καὶ αἰσθητικῶν μελετῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἄλλων μυθιστορημάτων, καὶ ὅτι εἶχε ἀξιοθεῖ ξεχωριστὲς τιμὲς ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ λαὸ τοῦ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ξένες χῶρες. Βλέποντας τὸν κατάλογο τῶν ἐπιτευγμάτων του, τὴν ἐπιστημονικὴ ὑπόδομή του, παρατηρώντας τὶς χῶρες ὅπου ἔζησε καὶ ἐργάστηκε, σημειώνοντας τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν τέχνη καὶ τὶς μεταφράσεις πὸν ἔχει κάμει ἀπὸ διάφορους συγγραφεῖς ὅπως ὁ Καλντερόν, ὁ Μπεναβέντε, ὁ Βαλερῦ, μεμῶς τὸν συσχέτισα στὸ πνεῦμα μου μὲ τὸν ἀγαπημένο μου δάσκαλον Ἐλὶ Φῶρ, ὁ ὁποῖος δὲν μᾶς ἔδωσε μονάχα τὴν Ἱστορία τῆς Τέχνης, ἀλλὰ καὶ τὸν Ναπολέοντα καὶ τὸ Χορὸ πάνω ἀπὸ τὴ Φωτιὰ καὶ τὸ Νερό, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα παραγνωρισμένα ἀριστουργήματα. Οἱ συγγραφεῖς τῶν δυὸ τούτων ἀνδρῶν ἔχουν προφανῶς ἐμψυχωτικὴ ποιότητα: κάθε γραμμὴ τους ἀποπνέει πάθος, εὐφράδεια, γοῦστο, εὐαισθησία, κατανόηση, σοφία, ἀνεκτικότητα. Καὶ μόνον γιὰ παιδιὰ νὰ ἔχανε γράψει, θὰ ἔπρεπε πάλι νὰ τοὺς θεωροῦμε γίγαντες τῆς λογοτεχνίας.

“Όσο γιὰ τὸ μυθιστόρημα Ὁ Ἥλιος τοῦ Θανάτου, θὰ ἔλεγα ὅτι, ἀκόμα καὶ ἂν κανεὶς δὲν εἶχε ἄλλο ὄφελος ἀπ’ αὐτό, ἡ ἀθάνατη προσωπογραφία τῆς θεῆας Ρουσάκης θὰ ἔφθανε μὲ τὸ παραπάνω. Ἀφήνω στοὺς κριτικοὺς τὸ ἔργο νὰ προσδιορίσουν τὴ θέση του μέσα στὸ μυθιστορηματικὸ εἶδος. Γιὰ μένα ὁ μεγαλύτερος ἔπαινος πὸν μπορῶ ν’ ἀπονεύω στὸ βιβλίον εἶναι τὸ νὰ πῶ ὅτι μέσα σ’ αὐτὸ βρήκα τὴ μᾶνα πὸν δὲν κατόρθωσα νὰ βρῶ στὴ ζωῆ. Ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ πῶ – βρήκα τὴ Μᾶνα. Ταυτόχρονα βρήκα ὅ,τι ἐπίσης ποτὲ δὲ βρήκα στὴ ζωῆ – τὸ μεγάλο δάσκαλον. Ἄν σ’ αὐτὸ τὸν κόσμον μποροῦσαμε ὅλοι νὰ βροῦμε τέτοιες μανᾶδες, τέτοιους δάσκαλους ζωῆς σὰν τὴ θεῖα Ρουσάκη, τί ἄλλο θὰ μποροῦσαμε νὰ ζητήσουμε, ποιά μεγαλύτερη εὐλογία; Μέσα ἀπ’ αὐτὴ τὴν ἀθῶα ψυχῆ, ὁ συγγραφεὺς μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ἀληθινὴ φύση τῆς σοφίας, τὴν ἀληθινὴ παιδαγωγικὴ μέθοδο, τὰ ἀληθινὰ μέσα νὰ ἐμπνεύσεις πίστη καὶ ἀγάπη ζωῆς. Φυσικὰ τὸ σκηρικὸ τοῦ μυθιστορήματος εἶναι καὶ αὐτὸ ἀπλὸ – ἡ ἑλληνικὴ ὑπαιθρος σὲ καιρὸ πολέμου. Μ’ ἄλλα λόγια, τόσος τόπος καὶ χρόνος ὅσος χρειάζεται γιὰ νὰ μεταδώσει τὶς ἀξίες τῶν παντοτινῶν ἀληθειῶν.

HENRY MILLER

Μετάφρ. Σόφη Κεφάλαι

H ΘΕΙΤΣΑ ΗΞΕΡΕ Ν’ ΑΠΑΝΤΑ

«Ὁ Ἥλιος τοῦ Θανάτου» μᾶς εἰσάγει σ’ ἓνα βίαιον καὶ ἠλιόλουστο κόσμον. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ γλυκερὰ ἀφηγήματα πὸν στὴ χώρα μας ὀνομάζονται «μυθιστορήματα ἔσθειας», ἡ ἀνάπτυξη τοῦ νεαροῦ ἥρωα δὲν εἶναι ἀξεδιάλυτα δεμένη μὲ τὸ σεξουαλικὸ ζῆννημα. Μῆτε ἔχουμε ἐδῶ νὰ ὑποστοῦμε μὴν ἀκόμα λεπταίσθητη ψυχὴ πὸν οἱ ἀόριστα καλλιτεχνικὲς φιλοδοξίες της μαραίνονται μπροστὰ στὴν ἀπειλὴ μᾶς τραχειᾶς πραγματικότητας. Ὁ Γιωργάκης κατέχει ἓνα πυρῆνα ἐσωτερικῆς δύναμης γιὰ τὸ μέστωμά του, μὲ τρόπον ὥστε τὸ μυθιστόρημα περιγράφει τὴν ἐκπλήρωση τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ παραγγέλματος «γένει’ οἶος ἔσει», δηλαδὴ γίνου αὐτὸς πὸν εἶσαι, γίνου ἄντρας, ζῆσε.

Ὁ Πρεβελάκης ἔχει μὴ δαιμονιακὴ ἰκανότητα ν’ ἀποδίδει τὰ πράγματα μὲ ὅλην τὴν πληρότητα, προικίζοντας ἀκόμα καὶ τὸ ταπεινότερον φυσικὸ στοιχεῖον μὲ ψηλαφητὴ ζωῆ. Αὐτὸ ἀσφαλῶς εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ θέλητρα τοῦ ὕφους του, πὸν θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ὀνομάσουμε μεσογειακό: τὰ πράγματα ἀναπηδοῦν ἀπὸ κάθε σελίδα, ὅλες

μας οί αισθήσεις ικανοποιούνται. Φτάνει ν' ανοίξουμε τὸ βιβλίον γιὰ νὰ ἐμφανισθεῖ μπροστά μας ἕνας ὁλόκληρος κόσμος.

Ἐπῆρξε ἀπόλυτα δικαιολογημένη ἡ ἐκλογή τοῦ ὥραίου τούτου μυθιστορήματος ὡς «Βιβλίον τῆς Εἰρήνης τοῦ 1962» ἀπὸ τῆς Διεθνῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ὁσλο. Τὸ βραβεῖο ἀνῆκε πράγματι σ' ἕνα ἔργο ποὺ «ἐμψυχώνει τὸν ἄνθρωπον ν' ἀκολουθήσει τῆς δικῆς του συνείδηση σὲ καιρὸ κινδύνου». «Ὁ Ἥλιος τοῦ Θανάτου», τὸ τονωτικὸ καὶ θριαμβικὸ τοῦτο βιβλίον ἐπιτελεῖ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ σκοπὸν.

ALEXANDER COLEMAN

Ἐφημ. 'New York Times', 29 Νοεμβρίου 1964.

Ο ΗΛΙΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ἡ προσωπογραφία τῆς θειᾶς Ρουσάκης, ἀγαθοῦ πνεύματος τοῦ χωριοῦ, μητέρας μὲ τὸ νόημα ποὺ ὁ Γκαῖτε ἔδινε στὴ λέξη, μὲ κείνη τὴν πλησμονὴ ζωικῆς δύναμης ποὺ ξεχειλίζει ἀπὸ μέσα της, εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα δημιουργήματα τοῦ Πρεβελάκη, τοῦ ὁποίου γνωρίζαμε ἤδη δυὸ ἄριστα μυθιστορήματα, τὸν «Κρητικὸ» καὶ «Τὸ χρονικὸ μιᾶς πολιτείας». Ἱστορικὸς τῆς τέχνης, δραματογράφος καὶ ποιητής, ὁ συγγραφέας τοῦ «Ἥλιου τοῦ θανάτου» εἶναι προπάντων ἀφηγητής. Στὴ γενέτειρά του, τὴν Κρήτη, γνώρισε ὅσα οἱ αἰῶνες ἄφησαν ἀνέπαφα ἀπὸ τὴν ἀρχαία σοφία. Ἡ θειὰ Ρουσάκη ἐνσαρκώνει αὐτὴ τὴ σοφία. Τὰ πρόσωπα τοῦ «Ἥλιου τοῦ θανάτου» ἐπικοινωνοῦν μὲ τὴ διονυσιακὴ φύση, κυρίως ἡ Ρουσάκη, ποὺ ξέρεи ὅτι τὰ ἄστρα εἶναι ζωντανὰ πνεύματα, στὰ ὁποῖα ἐκείνη δίνει ὀνόματα ποὺ οἱ ἀστρονόμοι τὰ ἀγνοοῦν, ποὺ ἀναγνωρίζει στὸ ὥραϊο λευκὸ ἄλογο τὸ δαιμόνιον τοῦ χωριοῦ, ποὺ μετὰ τὸ θάνατό του οἱ πηγὲς θὰ στερέψουν. Ἐκείνη διδάσκει τὸ ἀνίψι της νὰ μὴ φοβᾶται τὰ σπιτόφιδα, ποὺ κάθε σπιτί ἔχει τὸ δικό του. Ἡ ταύτιση μὲ τὴ φύση ὁλοκληρώνεται μὲ τὴν ἀδελφοσύνη μὲ τοὺς νεκροὺς, καθὼς συμβαίνει στοὺς πρωτόγονους πολιτισμοὺς, ποὺ ἡ Κρήτη τοὺς συνεχίζει ὅταν προσφέρει τὸ βρασμένο στάρι στὶς ψυχές. «Ὅποιος μελετᾷ τὸ θάνατο, αὐτὸς καὶ καταλαβαίνει τὴ ζωὴ», λέει ὁ ἀνθρωπιστῆς Λοῖζος, ποὺ μυσταγωγεῖ τὸ ἀγὸρι μὲ μυστηριώδη παιδευτικὴ στὴ γνώση τῶν ἀνθρώπων, τὴν ὄρα ποὺ ἡ Ρουσάκη τὸ ζυπνᾷ στὴ γνώση τῶν πραγμάτων.

MARCEL BRION

τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας.

Ἐφημ. 'Le Monde', Παρίσι, 20 Αὐγ. 1966.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ὁ Παντελῆς Πρεβελάκης ἀπέφυγε νὰ στρώσει τοὺς δρόμους τῆς Κρήτης μὲ ἀγαθὲς προθέσεις καὶ ὥραϊα αἰσθήματα. Ἐδῶ δὲν προβάλλονται αἰσθήματα, ἀλλὰ αἰώνιες σχέσεις ἀνάμεσα σὲ αἰῶνια πράγματα, ἅς εἶναι φθαρτὰ τὴν κάθε στιγμή. Ὁ τρόπος ποὺ οἱ ἄνθρωποι ἀπολαμβάνουν τοὺς καρποὺς τῆς γῆς, ὁ τρόπος ποὺ πιστεύουν στοὺς θρύλους γιὰ τὰ δέντρα ἢ γιὰ τὶς πηγές, θυμίζουν τὴ λειτουργικὴ στάση ἐνὸς Παπαδιαμάντη. Ὁ μόνος «διανοούμενος» τοῦ μυθιστορήματος, ὁ Λοῖζος, διακηρύσσει κ' ἐκεῖνος: «Ἡ ἀγάπη δὲν ἀφήνει τίποτα ἀνεξήγητο. Ἡ ἀγάπη εἶναι τὸ ἀλάτι ποὺ δὲν ἀφήνει τὸν κόσμο νὰ σαπίσει».

CLAUDE-MICHEL CLUNY

Περιοδ. 'Lettres Francaises', Παρίσι, 13 Ἰουν. 1966.

ΥΜΝΟΣ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟ ΘΑΝΑΤΟ

‘Ο Πρεβελάκης συγχωνεύει σὲ στυφή καὶ σπειρωτὴ γλώσσα τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ τὸ μῦθο, τὸ ὄνειρο καὶ τὸ φόβο, τὴν περιπέτεια καὶ τὴν κατανόηση, ὅλα μαζί, σὲ μιὰ εἰκόνα ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Φωνὲς ποὺ ἔρχονται ἀπὸ χιλιάδες χρόνια πίσω σμίγουν μὲ τὶς φωνὲς τοῦ παρόντος, ὁ ἄνθρωπος εἶναι πανάρχαιος καὶ συνάμα νέος, ὅλα ὅσα ἔκαμε ἦταν μάταια, ἀλλὰ εἶναι στὴ μοῖρα του νὰ τὰ ξανακάμει, καὶ δὲ χρειάζεται παρὰ ἓνα κρητικὸ ὄρεινὸ χωριὸ γιὰ σκηνικὸ καὶ τρεῖς ἢ τέσσερις χωριάτες καὶ χωριάτισσες γιὰ νὰ σκηνοθετηθεῖ ξανά ἢ συγκλονιστικὴ ἀνθρώπινη κωμῶδια – φτάνει νὰ εἶσαι ποιητής.

HARRY NEUMANN

‘Εφημ. ‘Koelnische Rundschau’, Κολωνία, 21 ‘Απρ. 1962.

ΜΙΑ ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ

‘Η συνειδήση τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἡ γειτνίαση τοῦ “Ὀλυμποῦ μὲ τὸν “Ἄδη παραμένουν πάντοτε αἰσθητά. Ζοῦν ἀκόμα οἱ μυθικὲς μορφὲς τῶν Νυμφῶν καὶ τῶν ἄλλων πνευμάτων τῆς φύσης, καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπηρεάζει τὴ ζωὴ ὁ Κάτω κόσμος. ‘Αλλὰ τώρα ζωντανεὺν ἐδῶ μιὰ νέα δύναμη: ὁ χριστιανισμὸς μὲ τὴν ἑλληνορθόδοξη μορφή του. ‘Η Μοῖρα, ποὺ μὲ τὴ σκοτεινὴ, ἀνεξερεύνητη ἐξουσία τῆς ὑπῆρξε ὀλέθρια γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς θεοὺς, παίρνει τώρα ἄλλο νόημα. Τὸ σκοτάδι γίνεταί φῶς... Τὸ μωθιστόρημα εἶναι χυμένο σὲ μιὰ ποιητικὴ καὶ ζουμερὴ γλώσσα, ὁ Πρεβελάκης κατορθώνει νὰ ὑψώνει σὲ σύμβολα τὰ καθημερινὰ πράγματα. Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ξεχάσει τὸ ἐπεισόδι ὅπου ὁ νεαρὸς ταῦρος πουλιέται ζωντανὸς ἀπὸ τὸν χασάπη, κομμάτι-κομμάτι: σύμβολο τοῦ πολέμου ποὺ ἔρχεταί.

INGRID PRIESS

‘Εφημ. ‘Hannoversche Allgemeine Zeitung’, Ἀννόβερο, 29 ‘Απρ. 1962.

ΕΝΑ ΚΑΙΝΟΥΡΙΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

“Αν ἡ πρώτη ὄθηση γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ ἐξέλιξη τοῦ Γιωργάκη (τοῦ νεαροῦ ἥρωα τοῦ μυθιστορήματος) ὑπῆρξε ὁ θάνατος τοῦ πατέρα καὶ τῆς μητέρας του, ἡ δευτέρη ὄθηση προήλθε ἀπὸ τὴ θειά-Ρουσάκη. Αὐτὴ ἢ γυναῖκα ποὺ ἔχει χάσει ἄντρα καὶ παιδί, εἶναι τὸ παράδειγμα, εἶναι ἡ ἐστία τῆς γήινης καὶ τῆς μεταφυσικῆς ὑπαρξῆς, αὐτὴ, ἢ ἀναλφάβητη. Αὐτὴ ποὺ διηγεῖται τὸν πανάρχαιο μῦθο τῆς Δήμητρας σὰν ἓνα γεγονός τῶν νεώτερων χρόνων, εἶναι ἢ ἴδια ἢ Μεγάλῃ Μητέρα, ποὺ ἀγαπάει, ποὺ φυτεύει, ποὺ χαϊδεύει, ποὺ γνωρίζει, πρόθυμη νὰ ὑπηρετήσῃ τοὺς ἀνθρώπους, ἀκόμα καὶ μὲ θυσία τῆς ζωῆς της. Σ’ αὐτὴν βλέπει ὁ Γιωργάκης, βλέπει καθαρὰ κι ὁ ποιητής, τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς. Εἶναι ταυτισμένη μὲ καθετὶ ποὺ ζεῖ, καὶ ὀνομάζει φυτὰ, ζῶα, ἄστρα, ἀκόμα καὶ τοὺς ἄγιους, μὲ ὀνόματα ποὺ βγαίνουν πάντα ἀπὸ τὸ δικό της ἀνθρώπινο περιβάλλον. Εἶναι ἢ ψυχὴ τοῦ λαοῦ ποὺ ὁ Πρεβελάκης ἀντιτάσσει στοὺς ὠχρὸς ἀνθρώπους τῶν μεγαλοπόλεων... Εἶναι ἄραγε ὁ «Ἥλιος τοῦ θανάτου» ἓνα «παιδευτικὸ μωθιστόρημα»; – Ναι, ἂν τὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς ἀτόμου τὴν ἐνοῦμε σὰ μιὰ λειτουργία ποὺ μέσα της ἐλευθερώνεται καὶ τελειοποιεῖται ὁ συστατικὸς πυρῆνας τοῦ ἀνθρώπου... “Ὅλα ἐδῶ εἶναι συγκεκριμένα, προσιτά, χεροπιαστά, τόσο ὑπέροχα πλαστικὰ καὶ ξεκάθαρα ὅπως τὰ ἔχουν οἱ Ἕλληνες στὰ ρητά τους, καὶ συγχρόνως τόσο γραφικὰ ὅσο ἢ γλώσσα τῆς Βίβλου. ‘Ο ὀρισμὸς τῆς ἀνθρωπιᾶς, στὸ στόμα τῆς θειάς Ρουσάκης, εἶναι μιὰ τόσο ἀπλὴ εἰκόνα: «‘Αν σὲ βαροῦν μὲ πέτρα, ἐσὺ βάραι μὲ ψωμί.»

H. OTTO GAERTNER

‘Εφημ. ‘Freie Presse’, Giessen, 12, 13 Μαῖου 1962.

ΚΡΗΤΙΚΗ ΖΩΗ, Η ΚΡΗΤΙΚΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ

Ο Κρητικός ποιητής δεν έχει συσσωρεύσει διδάγματα στο μυθιστόρημά του: με έλαφρό χέρι τὰ σκορπάει πάνω στη ζουμερή βλάστηση τῆς ζωῆς· τόσο έλαφρά, ὥστε πρέπει κανείς προσεχτικά νὰ τὰ ἀλιεύσει. Καί, τοῦτο, ἐπειδή, πρὶν ἀπὸ κάθε δίδαγμα, ἔχει σοδειάσει διπλόφουχτα τῆ ζωῆ. Μὲ πιέζει μιὰ λέξη πὸν μπορεῖ νὰ μὴ δείχνει ἀγάπη, ἀλλὰ πὸν στὰ χεῖλη ἐνὸς κριτικοῦ σημαίνει θαυμασμό: τὸ βιβλίον εἶναι πανέξυπνα χτισμένο. "Ὅ,τι ὁ συγγραφέας θέλει νὰ πεῖ εἶναι τόσο μυστικά δουλεμένο, πὸν ὁ ἀναγνώστης συναρπάζεται ἀπὸ τῆ ζωῆ, ἀπὸ τὴν ὕλη, ἀπὸ τὸ τοπικὸ χρῶμα, πὸν δεν εἶναι παρὰ τὸ περικάλυμμα τῆς οὐσίας... Τὸ διάβασα στὸ τραῖνο, στὴ διαδρόμῃ ἀπὸ τῆ Φραγκφούρτη πρὸς τὴν Κολωνία. Στὸ Κόμπλεντς ἔπρεπε νὰ κοιτάξω ἔξω: ἕνας γνωστός μου ἔμελλε ν' ἀνέβει στὸ τραῖνο. "Ὅταν κοιτάξα, ὁ συρμὸς πλησίαζε τὴν καθεδρικὴ τῆς Κολωνίας. Δὲν εἶχα παρατηρήσει τὸ Κόμπλεντς. Ὁ Κρητικός μὲ τὸ βιβλίον του εἶχε ἐξαφανίσει γιὰ μένα τὸ Κόμπλεντς. Βρίσκω πὸς αὐτὸ λέει πολλὰ.

RUDOLF KRAEMER-BADONI

Ἐφημ. 'Die Welt', Ἀμβούργο, 26 Μαΐου 1962.

Η ΓΟΗΤΕΙΑ ΞΕΝΩΝ ΚΟΣΜΩΝ

Στὸν «Ἡλιο τοῦ θανάτου» ἤχουν τόνοι ἐντελῶς καινούριοι: ἡ τοπογραφία τῆς Κρήτης, οἱ βραχώδεις ἀκτὲς καὶ ἡ θάλασσα, ἡ ὄρεινῃ ἐνδοχώρα, μιλοῦν μὲ ρωμαλέα, ἀνήκουστη γλώσσα... Ὁ Πρεβελάκης διαθέτει ὀλοκάθαρο ὕφος καὶ καταπληκτικὴ δύναμη, πὸν φέρνουν σὲ μαγευτικὴ ἐγγύτητα τὸν κρητικὸ κόσμον μὲ τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος καὶ κάνουν τὸν ἀναγνώστη ὄχι μονάχα νὰ ζεῖ κι αὐτὸς τῆ μοῖρα τῶν προσώπων, ἀλλὰ καί, κατὰ κάποιον τρόπο, νὰ συμπάσχει μαζί τους μὲ ὅλες τὶς αἰσθήσεις του.

FRITZ KOELLING

Ἐφημ. 'Rheinische Post', Ντύσσελτορφ, 6 Ἰουλ. 1962.

Η ΗΛΙΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ἡ τελευταία λέξη τοῦ μυθιστορήματος εἶναι ὄχι ἡ ἐκδίκηση, ἀλλὰ ἡ ἀγάπη. Οἱ Ἐρινύες ἀποσύρονται, ἦρθε ἡ ὥρα νὰ γίνουν Εὐμενίδες. Ὑστερα ἀπὸ τὴν προσβολὴ τῆς μητρότητας (μὲ τὸ φόνο τῆς θεῖας Ρουσάκης), δὲν εἶναι πιὰ νοητὸ νὰ συνεχιστεῖ τὸ κακό. Ὁ κρίκος ἔσπασε. Μιὰ πρόληψη πὸν καιροφυλακτοῦσε στὸ σκοτάδι ἀναγκάζεται νὰ βγεῖ στὸ φῶς. Εἶναι σὰ μιὰ ἐξιλέωση. Ὁ παραλογισμὸς τοῦ θανάτου ὑποχωρεῖ μπρὸς στὸ καινούριο του νόημα... Οἱ σύντομες ἐρωτικὲς σκηνὲς τοῦ βιβλίου ἀνήκουν, μὲ τὴν ἀγνόητά τους, στὶς ὁμορφότερες πὸν δημοσιεύτηκαν τὸν τελευταῖον καιρὸ. Αὐτὸς εἶναι ὁ σωστός, λεπτὸς ἀνδρισμὸς μιᾶς καρδιάς ἱκανῆς γιὰ πολιτισμὸ. Ἡ στιγμὴ ἔχει δίκιο, ἔχει δίκιο τὸ φῶς, πὸν ὅλα τὰ περιβάλλει καὶ πὸν χωρὶς αὐτὸ λείπει κάθε μορφή ἐνθουσιασμοῦ... Πρέπει νὰ ἔχει κανείς γεννηθεῖ στὸ Μεσογειακὸ χῶρον γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ μιλάει γιὰ τὸ θάνατον μὲ τόση θερμότητα. Καὶ πρέπει νὰ ἔχει μέσα του δυὸ χιλιετίες ἑλληνισμοῦ γιὰ νὰ μὴν ξεχνάει, οὔτε στιγμὴ, ὅτι ὁ Ἀπόλλων δὲν ἦταν μονάχα ὁ θεὸς τοῦ φωτός, ἀλλὰ ἔφερε συνάμα στὴ φάρετρα του τὸ βέλος τοῦ θανάτου.

HANS SCHWARZ

Ἐφημ. 'Augsburger Allgemeine', Ἀουγκσμπουργκ, 7 Ἰουλ. 1962.

ΒΕΝΤΕΤΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

‘Ο «Ήλιος τοῦ θανάτου» εἶναι μιὰ μεγαλόπρεπη τοιχογραφία, ὅπου ἐκτυλίσσει-
ται ἓνα πολύχρωμο, ἐκρηκτικό, παλλόμενο ἀπὸ φῶς, πανόραμα... Εἶναι μιὰ γιορτὴ
τῆς ζωῆς καὶ τοῦ φλογισμένου ἀπὸ τὸν ἥλιο μεσημβρινοῦ τοπίου. Τὸ σύνολο ἀνα-
πτύσσεται σὰ μυστικὴ τελετουργία, τὸ ἔδαφος ὅπου διαδραματίζονται τὰ γεγονότα εἶ-
ναι γὰρ τὸ συγγραφεὴ ἱερό, μὲ τὸ αὐστηρότερο νόημα τῆς λέξης. ‘Ο τόπος ὅπου
χύθηκε τόσο αἷμα γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία, γνωρίζει τὸν στενὸ σύνδε-
σμο ζωῆς καὶ θανάτου... ‘Αόρατοι ἴσκιοι, τὰ φτερὰ θανάσιμης ἐκδίκησης βουίζουν
μέσα στὸ φῶς τῆς Κρήτης. Φόβος γιὰ τὸ θάνατο καὶ θεραπεία ἀπὸ τὸ φόβο, φλογερὴ
ζωή, κύκλωμα ἀπὸ τρομεροὺς καὶ ἄφωνους νόμους μιᾶς ἀκέρατης ἀκόμα στὴν ἀγνό-
τητά της ὑπαρξῆς, διατρέχουν τὸ μυθιστόρημα τοῦ Πρεβελάκη.

KARL KROLOW

‘Εφημ. ‘Suddeutsche Zeitung’, Μόναχο, 15 Αὐγ. 1962.

Ο ΗΛΙΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

Σ’ ἓνα κόσμο ποὺ τὸν καταναγάζει λαμπερὸς ἥλιος, ἢ φτώχεια καὶ ἢ ὀλιγάρκεια
ὀρίζουν τὶς ἀνθρώπινες μορφές ποὺ μὲ τὴ γλώσσα τους, μὲ τοὺς μύθους καὶ τὶς δο-
ξασίες τους ἐκφράζουν τὴν τρισαίωνια ἑλληνικὴ ἱστορία. Στοιχεῖα πανάρχαιης ἐπο-
χῆς, συστατικὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, χριστιανικὴ κληρονομία καὶ ὀλοκάθαρος σύγ-
χρονος στοχασμὸς συναντῶνται στὶς συνομιλίες τῶν ἀνθρώπων, στὶς συντροφιῆς ἢ
στὶς ὁδοιπορίες τους... ‘Η ὁμορφιὰ τῶν σκέψεων τοῦ συγγραφεὴ φαίνεται ν’ ἀνθίζει
ἀπὸ μόνη της ἀπὸ τὴ γῆ τῆς πατρίδας του, ἢ περιγραφή τῶν προσώπων καὶ τῶν
ἐπεισοδίων συλλαμβάνει τὸ οὐσιώδες μὲ λίγες χαρακτηριστικὲς γραμμές, ἢ δράση,
χυμένη θαρρεῖς στὸ μέταλλο, δείχνει τὶς προσπάθειες τοῦ πρωταγωνιστῆ νὰ νικήσει
τὸ πεπρωμένο του... ‘Η «Διεθνῆς Βιβλιοθήκη τῆς Εἰρήνης» τοῦ Ὁσλο διάλεξε αὐτὸ
τὸ μυθιστόρημα ὡς «Βιβλίον Εἰρήνης τοῦ 1962», καὶ ἀναντίρρητα αὐτὸ τὸ ὑψηλῆς
ποιητικῆς στάθμης ἐπίτευγμα ἦταν ἄξιο γι’ αὐτὴ τὴ διάκριση.

ERICH BAYER

Περ. ‘Buecherei und Bildung’, Αὐγουστος 1962, σ. 597 - 98.

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΕΝΟΣ ΕΛΛΗΝΑ ΠΟΙΗΤΗ

‘Ο Karl Kerényi, ἓνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους γνώστες τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότη-
τας, χαίρετῆσε αὐτὸ τὸ βιβλίον μὲ ἐνθουσιασμό: διαισθάνθηκε πόσο γνήσιο εἶναι, πόσο
ἀρχέγονο καὶ μυθικό... «‘Η ἀγάπη δὲν ἀφήνει τίποτα ἀνεξήγητο»: αὐτὴ εἶναι, νομίζω,
μιὰ βασικὴ πρόταση τοῦ βιβλίου, ποὺ ἀφορᾷ ὅλους μας. ‘Ο Πρεβελάκης, ὡστόσο,
δὲν κάνει κήρυγμα. Διηγεῖται μιὰν ἱστορία, καὶ ὅλα ἐδῶ ἔχουν μεγαλοσύνη καὶ ἀξία.
‘Ενδυναμώνει τὸν ἄνθρωπο στὸν ἀγῶνα του καὶ στὴν εὐθύνη του πρὸς τὸν πλησίον
καὶ, καθὼς κάνει τὴν ἀγάπη σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς ζωῆς, ὑπηρετεῖ τὴν εἰρήνη. ‘Ενα
ἀριστουργηματικὸ βιβλίον.

FRIEDRICH RASCHE

‘Εφημ. ‘Hannoversche Presse’, Ἀνόβερο 22, 23 Σεπτ. 1962.

Ο ΗΛΙΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ ἔναρθρος λόγος παρουσιάζεται στή γῆ κάτω ἀπό τήν πίεση τοῦ θανάτου, ὅταν αὐτός γίνεται συνειδητός. Τό ἀναπόφευκτο μᾶς μεταβάλλει σέ ἀοιδούς, καί ὑπό τήν ιδιότητα αὐτή ἀναζητοῦμε τὸ θεῖο. Τῆ μετάβαση ἀπό τή ζωὴ στοὺς θάνατο, τὴν ἀτενίζει κανεὶς πρὸ ψύχραιμα ἂν τὴ θεωρήσει ὡς θέληση τοῦ Θεοῦ, ὡς ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀνεξερευνήτους νόμους του. Ἔτσι ὁ θάνατος μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ κυρίως ἐνεργουσα δύναμη γιὰ τὴν ἀνθρώπινη αὐτοπαιδεία. Αὐτὸς εἶναι ὁ Ἥλιος ποὺ μὲ τὴ λάμψη του λάμπουμε κ' ἐμεῖς καὶ τελειοποιούμαστε. Γνώσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους, παρμένες ἀπὸ τὸν μεγάλο χῶρο τῆς Ἀρχαιότητος καὶ βαλμένες ὀλοφάνερα στὴ ζωὴ τῶν σημερινῶν ὀρεσίβιων Κρητικῶν, στοιχειοθετοῦν τὴν ἀξία τοῦ δραματικοῦ ἔπους ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Ὁ ἥλιος τοῦ θανάτου». Ὁ συγγραφέας του γεννήθηκε στὴν Κρήτη, τὸ νησί ποὺ φαίνεται νὰ ζεῖ μ' ἕνα δικό του ρυθμὸ καὶ ποὺ γεννᾷ κατὰ διαστήματα μεγάλες μορφές. Ὁ Πρεβελάκης ἀνήκει στὴν ὑπαρξιακὴ περιοχὴ τοῦ Νίκου Καζαντζάκη. Ἀλλὰ μὲ τίς ἀναζητήσεις του πηγαίνει πολὺ βαθύτερα, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς Κρητικῆς ζωῆς. Στὶς μορφές του ἀποκαλύπτονται πρόσωπα τοῦ πανάρχαιου Πανθέου, ποὺ λαγαρίζουν τὸ προελληνικὸ σὲ ἑλληνικὸ.

WERNER HELWIG

Περ. 'Christ und Welt', 16 Νοεμ. 1962.

ΓΕΛΑΣΤΟΣ ΘΑΝΑΤΟΣ

Μὲ ὄλο τὸ μεγαλεῖο τῆς ἀνοίγεται μπροστά μας ἡ στοιχειακὴ ζωὴ, μὲ τίς ὑψηλές ἔννοιες καὶ τὰ ἔθιμά της, μὲ τοὺς μύθους καὶ τὴ σοφία της, μὲ τὸ πάθος τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀπέχθεια γιὰ τὴν ἐκδίκηση. Μὲ λιτὰ μέσα, συχνὰ μόνο μὲ ὑπαινιγμούς, ἀλλὰ γεμάτους δύναμη καὶ διαύγεια στὴν ἀποκάλυψη τοῦ οὐσιώδους, ὁ Ἑλληνας συγγραφέας τεκμηριώνει τὴν ὁμορφιὰ ἐνὸς ἀρχαίου καὶ συνάμα νέου λαοῦ. Ὅλες οἱ ἰδέες καὶ οἱ μορφές ποὺ τὴ φανερώνουν – ἡ ἀπλὴ χωριότητα, ὁ σωκρατικὸς διδάχος, ἡ πολυμορφὴ ἀγάπη τριῶν κοριτσιῶν – εἶναι λιωμένες στὴ δράση καθὼς τὸ ἀλάτι στοὺς νερὸ τῆς θάλασσας. Ὁ νεαρὸς ἥρωας τοῦ μυθιστορήματος ἀνυψώνεται ἀπὸ τὸ βαθὺ βίωμα τοῦ γενέθλιου τόπου στοὺς μυστήριους τοὺς ποιητικῆς δημιουργίας. Τὸ σπουδαιότερο ὅμως σ' αὐτὸν εἶναι ἡ ὑπερνίκηση τοῦ φόβου τοῦ θανάτου. Ὁ θάνατος δίνει στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ μέτρο καὶ σκοπὸ καὶ γελᾷ ἀπὸ πάνω της σὰν εὐδαίμων ἥλιος.

ERICH KRAFT

Ἐφημ. 'Der Kurier', 17 Νοεμ. 1962.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΤΟΥ 1962. ΕΝΑ ΚΡΗΤΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Ὁ Πρεβελάκης γνωρίζει τὰ ἀπώτατα ἱστορικὰ θεμέλια τοῦ λαοῦ του. Ἐχει μελετήσει τοὺς ἀρχαίους μύθους, καὶ τὰ λαϊκὰ παραμῦθια ποὺ προέρχονται ἀπὸ αὐτοὺς τοῦ εἶναι ἐξ ἴσου γνωστά. Στὶς θρησκευτικὲς δοξασίες τοῦ λαοῦ ἀναγνωρίζει, κάτω ἀπὸ τίς χριστιανικὲς παραλλαγές, τὴν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων γιὰ τὴ Μοίρα, καὶ στοὺν τρόπο ποὺ ζοῦν οἱ Κρητικοὶ χωριάτες βλέπει νὰ ἐνεργοῦν οἱ ἀρχαῖοι θεοί. Κοντολογίς, ἡ Κρήτη εἶναι γι' αὐτὸν γεμάτη ἀναλογίες μὲ τὴν ἀρχαιότητα. Ἀλλὰ ὁ Πρεβελάκης γνωρίζει ἀκόμα περισσότερα. Γνωρίζει τί εἶναι ἡ ποίηση στὴν πρόωμη ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση ποὺ ἀφυπνίζεται. Γνωρίζει γενικῶς τί

είναι ποίηση, γνωρίζει πώς γράφει κανείς ποιήματα, και ξέρεi ποιό χρέος αναλαμβάνει ένας ποιητής με την αφιέρωση στην αποστολή του. Στο μυθιστόρημά του «Ο ήλιος του θανάτου» έχει συμπυκνώσει όλα όσα ξέρεi για την Κρήτη του και για τὸ γίγνεσθαι ἐνὸς ποιητῆ... Ἡ θεὰ Ρουσάκη, μιὰ θαυμαστὴ γυναικεία μορφή, ἐνσαρκώνει τὴ μητρότητα, τὸ πατρικὸ χῶμα, τὸ ἀνεπίγνωστο αἴτιο ἀπ' ὅπου ἀναβλύζει ἡ ποίηση. Ὁ Πρεβελάκης, μετὸ μυθιστόρημά του, ἔστησε ἓνα μνημεῖο σ' αὐτὴ τὴ γυναικὰ καὶ στὸν ἑαυτό του, στὸ κρητικὸ χωριὸ καὶ στοὺς θεοὺς του, στοὺς γιουὺς καὶ στοὺς συζύγους ποὺ βρῆκαν στὸν πόλεμο ἓνα θάνατο χωρὶς νόημα, καὶ στὶς μητέρες καὶ στεφανωτικὲς ποὺ τοὺς ἔκλαψαν. Αὐτὸ ποὺ ἐνθουσιάζει σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο βρίσκεται ἐν τὴν τόλμη του νὰ ἐκφράσει τὸ ἀπείραχτο μεγαλεῖο τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς καὶ τοῦ ὑψηλοῦ στοχασμοῦ. Στὴ δυτικοευρωπαϊκὴ καὶ ἐν τὴν ἀμερικανικὴ λογοτεχνία αὐτὰ τὰ δύο πράγματα ἔγιναν σπάνια: οἱ λογοτεχνίες αὐτὲς ἔχασαν τὴν πίστη τους στὸ μέγεθος καὶ γι' αὐτὸ δὲ γνωρίζουν πὰ τὴν τραγωδία.

PAUL MUELLER

Ἐφημ. 'St. Gallen Tageblatt', St. Gallen, 10 Ἰουν. 1962.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΣΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΕΥΜΑΤΑ

Εἶχα ρωτήσῃ τὸν Πρεβελάκη ἂν ἡ παράξενη μοῖρα τοῦ νεαροῦ Κρητικοῦ Γιωργάκη ἦταν ἡ δική του μοῖρα. «Νομίζω πὺς αὐτὸ δὲν ἔχει σημασία, μοῦ ἀπάντησε, ἤρεμα ἐπιφυλακτικὸς. Ὁ Γιωργάκης εἶναι ἓνας Κρητικὸς τῆς γενεᾶς μου». Στὸ στόμα τοῦ Πρεβελάκη αὐτὸ σημαίνει: Εἶναι ἓνας Ἕλληνας, ἓνας ἀπὸ κείνους τοὺς ἀνεξάρτητους καὶ ἐλεύθερους ἄνδρες ποὺ διατηροῦν βαθιὰ τὴν παράδοση τοῦ τόπου τους, καὶ ποὺ ζητοῦν νὰ ἑναρμονίσουν τὴν ἀκτινοβολία τῆς μετὶς συγκρούσεις τοῦ αἰῶνα μας... Κανείς ἔξω ἀπὸ τὸν Πρεβελάκη δὲν εἶναι σήμερα ἐν τὴν Ἑλλάδα σὲ θέση νὰ ἱκανοποιήσῃ αὐτὸ τὸ αἶτημα χωρὶς νὰ περιπέσει σὲ φιλοσοφίες, χωρὶς νὰ ἐνεργήσῃ μετὶς συνθήματα.

ELISABETH DRYANDER

Ἐφημ. 'Die Weltwoche', 22 Ἰαν. 1965.

ΡΑΨΩΔΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Ὁ Πρεβελάκης κινεῖ τὴν ἀγάπη μέσα στὸ φῶς τοῦ ἑλληνικοῦ ἡλίου. Ἐνὸς ἡλιου ζωοδότη καὶ συνάμα θανατηφόρου, ποὺ ἡ ἀνατολή καὶ ἡ δύση του προσδιορίζουν τὴ ζωὴ, τὴν ἀπλὴ ζωὴ, ποὺ κάποτε γίνεται εὐλογία τῆς γῆς καὶ κάποτε κατάρα. «Ἡ ἀπλὴ ζωὴ», «Εὐλογία τῆς γῆς»: πίσω ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τίτλους ὑποφαίνονται ὁ Ernst Wiechert καὶ ὁ Knut Hamsun. Ἄν κανείς ἤθελε νὰ κατατάξῃ κάπου τὸν Πρεβελάκη, θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν τοποθετήσῃ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς δύο. Ὁ Πρεβελάκης ἔχει φτερεῖ τις ρίζες του ἀκόμη βαθύτερα ἀπὸ τοὺς δύο. Φέρνουν χυμὸς ζωῆς ἐν τὴν ἐπιφάνεια, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἐπικράτεια ἐνὸς Ὀμήρου. Αὐτὸ τὸ βλέπει κανείς στὸ ραψωδικὸ εἶδος τῆς ποίησής του, στὸν πλοῦτο τῶν μύθων καὶ τῶν θρύλων του, καὶ στὸν τρόπο ποὺ ἀφήνει τοὺς ἥρωές του νὰ φτάσουν σὲ κλασικὰ μεγέθη... Ἡ ποίησή του εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ σχέση τῶν πραγμάτων, εἶναι ζωὴ ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὴν ἀνάσα τοῦ Διόνυσου.

HERBERT NEDOMANSKY

Ἐφημ. 'Kurier', Βιέννη, 31 Μαρτ. 1962.

ΜΙΑ ΦΩΝΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Ποικίλες καταστάσεις συνενώνονται σ' ένα είδος εποποιίας τῆς μεσογειακῆς ζωῆς. Μῦθοι καὶ παμπάλαιοι ἄγραφοι νόμοι σχηματίζουν τὸ πλαίσιο... Ὁ τρόπος ποῦ ὁ συγγραφέας συνυφαίνει τὰ ἐπεισόδια μὲ τοὺς μῦθους δείχνουν τὴν ἠθικὴ καὶ ἐπική του δύναμη. Μερικὲς σκηνὲς προξενοῦν τὴν ἐντύπωση ἐθνικῶν ραψωδιῶν, βασισμένων στὴν ἐξαιρετικὴ φωτεινότητα τῆς γλώσσας. Κάθε λεπτομέρεια περιέχει μιὰν ἐκρηκτικὴν δύναμη.

H.F.

Ἐφημ. 'Die Presse', Βιέννη, 28 Ἀπρ. 1962.

ΤΟ ΜΑΤΩΜΕΝΟ ΜΕΤΩΠΟ ΤΟΥ ΨΗΛΟΡΕΙΤΗ

«Ὁ Ἥλιος τοῦ θανάτου» εἶναι ὁ ποιητικὸς ἀπολογισμὸς τῆς ζωῆς ἐνὸς ἐφήβου στὴν Κρήτη κατὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιον Πόλεμον, κατὰ τὸ ἓνα μέρος εἰδύλλιο καὶ κατὰ τὸ ἄλλο μέρος τραγωδία. Ὁ συγγραφέας παρουσιάζει σὰ μορφὲς πάνω σὲ ζωφόρον τὸ ἄσπρο ἄλογο ποῦ ἓνα ἀγόρι τὸ φέρνει μέσα ἀπὸ τὰ λιθόστρατα νὰ τὸ ποτίσει στὴ βρύση τοῦ χωριοῦ, τὶς κοπέλες ποῦ τραγουδοῦν στὸ λιομάζωμα, τὶς μανάδες ἀσάλευτες σὰ βράχους ἀπὸ τὴν ἀγωνία καὶ τὴ θλίψη, περιμένοντας τὰ νέα ἀπὸ τὸ μέτωπο.

'The Times Literary Supplement', Λονδίνο, 8 Ἀπριλ. 1965.

ΤΑΡΑΧΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Ἡ θεὰ Ρουσάκη, ἡ ἡρωίδα τοῦ μυθιστορήματος, εἶναι μιὰ πυργώδης μορφή ἀγιοσύνης ποῦ διαχύνει τὴ λαϊκὴ σοφία ὅπως τὸ τζίτζικι τὸ τραγούδι του... Οἱ βουκολικὲς σκηνὲς εἶναι τόσο δροσερὲς ὅσο τοῦ Λόγγου.

CHRISTOPHER WORDSWORTH

Ἐφημ. 'The Guardian', Λονδίνο, 2 Ἀπρ. 1965.

ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΦΗΒΕΙΑ

Ὁ Πρεβελάκης γράφει μὲ ἀπέραντη τρυφερότητα γιὰ τὸ αὐστηρὸ καὶ ὁμορφονησί του. Ἡ εὐφροσύνη μὲ τὴν ὁποία δημιουργεῖ ἢ ἀναδημιουργεῖ τὸ χωριὸ Πηγὴ ἐνθυμίζει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Γκιουζέππε ντὶ Λαμπεντοῦζα περιγράφει στὸ «Λεόπαρδος» τὴ Σικελία τοῦ 19ου αἰώνα. Στὴ διήγησή του ἀφθονοῦν οἱ εἰκόνες τοῦ ἀγροτικοῦ βίου, πλουτισμένες ἀπὸ ἐπικὸ ποιητικὸ αἶσθημα. Ὁ συγγραφέας συλλαμβάνει τὴν ὄψη, τοὺς ἤχους, τὶς μυρουδιὲς τοῦ χωριοῦ, τοῦ βουνοῦ καὶ τῆς θάλασσας.

Ἐφημ. 'Glasgow Herald', 3 Ἀπρ. 1965

ΕΝΑΣ ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ σφοδρότητα καὶ ἡ βασιλικὴ μεγαλοσύνη τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ὑπῆρξαν γεννήματα τῆς χώρας του. Ὁ νέος ἀφηγητὴς εἶχε νὰ συνεχίσει «σὲ βελτιωμένη ἔκδοση» τὴν ἱστορία τῆς φυλῆς του, καὶ συνάμα νὰ προτείνει μιὰν ἐρμηνεῖα τῆς ζωῆς πάνω

στη γῆ, τοῦ κόσμου καὶ τῶν φαινομένων... Ὁ μῦθος εἶναι τὸ μέσο, ἡ ἀπλότητα τὸ κατάλληλο ὕφος. Ὁ Πρεβελάκης ἔδειξε μὲ τὸν «Ἥλιο τοῦ θανάτου» ὅτι, ἀντίθετα πρὸς κάθε πρόβλεψη, ὑπάρχει ἀκόμα τόπος καὶ καιρὸς γιὰ τέτοιου εἶδους ἔργα. Ὁ Πρεβελάκης εἶναι μυθοποιὸς καὶ ὀραματιστής. Παραλαμβάνει τὴ χαμοζωὴ τοῦ Κρητικοῦ χωριάτη καὶ τὴ μετουσιώνει σὲ ὁμορφιά, σοφία καὶ ἐλπίδα. Τὰ ἀρχαῖα πάθη τοῦ ἀνθρώπου σμίγουν μὲ τὴ χώρα καὶ τοὺς κατοίκους της γιὰ νὰ συνθέσουν ἓνα λαμπρὸ τοιχοτάπητα ποὺ περιλαμβάνει τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο, τὰ ἔμψυχα καὶ τὰ ἄψυχα... Ἐκεῖ ποῦ ἡ Γερτρούδη Στάιν ἀπέτυχε, ὁ Πρεβελάκης ἐπέτυχε. Ἐλευθέρωσε τὸ μυθιστόρημα ἀπὸ τὴν τυραννία τοῦ χρόνου καὶ ἐξέφρασε τὴ ζωὴ μονάχα μὲ ἀξίες. Αὐτὸ τὸ σπουδαῖο τεχνικὸ ἐπίτευγμα ἐδράζεται στὸ πιὸ ἄνετο καὶ ρεοῦμενο ὕφος, ὑπόδειγμα ἀπλότητος καὶ ἀκρίβειας.

MONICA FOOT

Ἐφημ. 'The Scotsman', Ἐδιμβούργο, 8 Μαΐου 1965.

ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Ἡ θειά Ρουσάκη ἀνήκει στοὺς μεγάλους χαρακτήρες τῆς μυθιστοριογραφίας. Εἶναι ἀλησμόνητη. Τὸ μυθιστόρημα στὸ σύνολό του ἔχει τὴν ἐκτός χρόνου ποιότητα τῶν κλασικῶν. Οἱ ἄνθρωποι του ἀνῆκουν σὲ ὅλους τοὺς καιροὺς.

Ἐφημ. 'Pretoria News', 10 Ἰουν. 1965.

ΕΝΑ ΛΥΡΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΠΟΥ ΔΙΑΔΡΑΜΑΤΙΖΕΤΑΙ Σ' ΕΝΑ ΚΡΗΤΙΚΟ ΧΩΡΙΟ

Κλείστε τὰ μάτια σας ἀντίκρυ στὸν ἥλιο καὶ θὰ δεῖτε νὰ φλέγονται μιὰ δωδεκάδα ἥλιοι. Κλείστε τὰ μάτια σας ἀντίκρυ στὸ θάνατο καὶ θὰ δεῖτε μιὰ δωδεκάδα θανάτους νὰ σᾶς προσμένουν. Ὁ φόβος τοῦ θανάτου, ὅπως ὁ φόβος τοῦ ἥλιου, μειώνει καὶ καταστρέφει τὴ ζωὴ, ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα παράδοξο φαινόμενο, ἡ ἀποδοχὴ τοῦ θανάτου δίνει εὖρος καὶ χρῶμα καὶ πλοῦτο στὴ ζωὴ.

Αὐτὴ ἡ ἀποδοχὴ τοῦ θανάτου πάνω στὴν ἀκμὴ τῆς ζωῆς καὶ ἡ λαμπρὴ ὁμορφιὰ τῆς ζωῆς ποὺ ἀνανεώνεται θριαμβεύοντας πάνω στὸ θάνατο δίνουν αἰσθησιακὴ ἔνταση στὸ λυρικὸ καὶ ὠραῖο μυθιστόρημα τοῦ Πρεβελάκη.

Τὸ λουλούδι κι ὁ καρπός, καὶ τὸ ζωντανὸ πλάσμα, ὁ θόλος τῶν ἄστρον στὴν ἡσυχὴ νύχτα, τὰ καθαρὰ τρεχοῦμενα νερά, ἡ ὕψη τοῦ χρώματος καὶ τῆς πέτρας, τραγούδια, γέλια, κουβέντες, τὸ φῶς ποὺ λάμπει πάνω στὴ σάρκα, στὰ μάτια καὶ στὰ μαλλιά – ὅλα αὐτὰ συλλαμβάνονται μέσα σ' ἓνα χρυσὸ δίχτυ ποιήσεως ποὺ λάμπει ἀντίκρυ στὰ σκοτεινὰ σχέδια τῆς Μοίρας. Τίποτα δὲ μένει στατικό. Ἡ ἱστορία κυλάει μέσα στὸ παρὸν σὰν ποτάμι, ἀλλάζοντας ἀνεπαίσθητα τὸ τοπίο. Ἡ ἀνθρώπινη θλίψη καὶ ἡ μωρὴ βία τῶν ἀνθρώπων ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς αἰώνιους ρυθμοὺς τῆς γῆς καὶ τῶν ἐποχῶν.

Ὁ Παντελῆς Πρεβελάκης συνθέτει τὸν παιάνα τῆς ζωῆς ποὺ ἀντιμετωπίζει τὸ θάνατο μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Γιωργάκη, ἐνὸς Κρητικόπουλου ποὺ ἀνδρώνεται κατὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ὁ θάνατος τριγυρίζει τὸν Γιωργάκη. Ὁ πατέρας του χάθηκε σ' ἓνα τορπιλισμένο μεταγωγικὸ πλοῖο, ἡ μάνα του, ἀφανισμένη ἀπὸ τὴν ὀδύνη της, παραδίνεται κι αὐτὴ στὴν ἀδυσώπητη θάλασσα. Κάθε μέρα οἱ μαυροντυμένες γυναῖκες προσμένουν τὰ γράμματα ποὺ φέρνουν τὴ συμφορὰ. Ὁ Γιωργάκης εἶναι παραδομένος στὴν ἀπελπισία ὡς τὴν ὥρα ποὺ ἡ θειά του ἡ Ρουσάκη τὸν παίρνει μαζί

της στο χωριό της, την Πηγή, και με την ύπομονή της, την καλωσύνη και τη χοϊκή σοφία της τὸν ξαναγυρίζει στη ζωή.

Ἐδῶ, ἀπὸ μιὰ ἀλλόκοτη στροφὴ τῆς Μοίρας, ὁ Γιωργάκης προορίζεται νὰ γίνεῖ τὸ θύμα μιᾶς βεντέτας, καὶ ὁ θάνατος τοῦ γίνεται ἀκόμα πρὸ μόνιμος σύντροφος. Ἡ ἐξέλιξή του πρὸς τὴν ὀριμότητα κάτω ἀπὸ τὸ βάρος αὐτῆς τῆς γνώσης καὶ ἡ μάχη τῆς θεῆς Ρουσάκης νὰ τὸν σώσει ἀπὸ τὴν καταδίκη του ἀποτελοῦν τὸ κεντρικὸ θέμα τοῦ μυθιστορήματος, δημιουργώντας ἕνα κλίμα τόσο μεγάλοπρεπο καὶ ἀδυσώπητο ὅσο στὴν ἀρχαία τραγωδία.

Ἡ ἔνταση τῶν βιωμάτων τοῦ ἀγοριοῦ, ἡ ἀκονισμένη του συνείδηση τῶν κοινῶν καθημερινῶν πραγμάτων, ἡ αἴσθησις κάθε στιγμῆς ποὺ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, ἀποδίδονται ἀπὸ τὸν συγγραφέα μὲ λεπτότητα καὶ κατανόηση. Ὁ Γιωργάκης, μισο-παραδεχόμενος καὶ μισο-δυσπιστώντας στὴν παρουσία τοῦ θανάτου στοῦ πλάι του, βλέπει μὲ μιὰ σχεδὸν παραισθησιακὴ διαύγεια καὶ δροσερὴ ματιὰ τὰ θαύματα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ λαοῦ του.

Ἀπλὰ γεγονότα παίρνουν τελετουργικὴ σημασία, καὶ ἀσυνήθιστα περιστατικὰ περιβάλλονται μὲ τὸ μῦθο καὶ τὴ μαγεία. Ὅταν ἡ θεὴ Ρουσάκη μουσκεύει τὸ κριθοκούλουρο στοῦ ρυάκι, τὸ ποτίζει μὲ λάδι καὶ τὸ πασπαλίζει μὲ ζάχαρη, σοῦ φαίνεται σὰν προσφορὰ στοὺς θεοὺς. Καὶ ποιὸς μπορεῖ νὰ ξεχάσει τὸ μεγάλο ἄσπρο ἄλογο ὅταν φτάνει στὴ βρύση; «Ἄγγελος! Ἄγγελος!» μουρμουρίζουν οἱ γέροντες. «Τούτη ἦταν ἡ ἀληθινὴ ὄπτασις! Ἡ ράχη τοῦ ἀλόγου ἔτρεχε σὰν κύμα τῆς θάλασσας πάνω στὸν ὀλόχρυσο οὐρανό, ἡ χαίτη καὶ ἡ οὐρά του ξεespoῦσαν σ' ἕνα κατάλευκο ἀφρό. Δὲν ἄκουες τώρα ἀναφωνήματα ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους; ἡ λαλιά τους εἶχε πιασεῖ. Κρεμοῦσαν τὰ κεφάλια τους μπροστὰ, σκύφτανε καθὼς τώρα-δὰ τὸ ἄλογο, καὶ ξεδι-ψάζαν σὲ μιὰ ἀθάνατη πηγὴ.»

Ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὸ Γιωργάκη, ἀλλὰ ὁ χαρακτήρας τῆς Ρουσάκης κυριαρχεῖ στοῦ βιβλίου. Εἶναι μιὰ μεγάλοπρεπη δημιουργία, μιὰ μορφή σὰν τὴ Δήμητρα, ποὺ βρίσκειται κοντὰ σὲ ὅλα τὰ ζωντανὰ πλάσματα. Γι' αὐτὴν τὸ καθετὶ εἶναι ἱερό: τὸ μερμήγκι κ' ἡ πεταλούδα κ' ἡ σαύρα καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ζῶο. Μιλáει στὰ δέντρα τῆς ὅπως σὲ παλιὸς φίλους καὶ παρατηρεῖ ὅλα τὰ ζωντανὰ στὸν κῆπο τῆς μὲ ἀγάπη καὶ συμπόνηση. «Ὁ γκιώνης ἦτανε δραγάτης... Τὸ σφαλάγγι ἦταν νεκροθάφτης, μὰ κάποτε ἔθαψε ἕναν ζωντανό, κι ὁ Θεὸς τὸν καταράστηκε νὰ τυφλωθεῖ καὶ νὰ σκάψει παντοτινὰ τὸ μνήμα του». Ἡ ἀράχνη εἶναι ἀνυφάντρα, ἡ χελώνα ἡ θεὴ Σβαρνοῦ. Ἀκόμα καὶ τὰ φυτὰ ἔχουν τὴν πνοὴ τοῦ Θεοῦ: τὸ ἀραποσίτι εἶναι μερμηγκοκέφαλο, ἀγριομούστακο τὸ στάρι.

Ὅταν σηκώνει τὰ μάτια τῆς στὸν οὐρανό, ἡ θεὴ Ρουσάκη βλέπει τὰ ἄστρα σὰν ἀνθρώπους ἢ σὰ ζωντανά. Ὑπάρχει μιὰ ὁμορφὴ σκηνὴ ὅπου τὰ δείχνει στοῦ παιδί, τὴ νύχτα πάνω στοῦ ζεστὸ δῶμα. Νά τὰ Ἐφτὰ Ἀδέρφια, ὁ Γιδάρης μὲ τὴν αἶγα, ἕνας βοσκὸς μὲ τοὺς δυὸ σκύλους του ποὺ τρέχει νὰ περάσει τὸν Ἰορδάνη, οἱ Τρεῖς Μάγοι κι ὁ Νυχτοκόπος. «Ἀμάζια, ζευγάδες, βοσκοὶ, καματερά, γίδια, μανάδες διάβαιναν ἀπὸ πάνω μου τυλιμένα στοῦ χρυσάφι. Ἐνα ὄνειρο!»

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ συνεχίσει πάνω σ' αὐτὰ. Ἡ κωμικὴ σκηνὴ ὅπου οἱ καμιναραῖοι κλέβουν τὸν ἅγιο ἀπὸ τὸ γειτονικὸ μοναστήρι, καὶ ἡ Ρουσάκη μὲ τὸ Γιωργάκη τὸν ξανακλέβουν καὶ τὸν πᾶνε πίσω. Τὸ μεγάλο λιομάζωμα. Ἡ ἐπίσκεψη τῆς Ρουσάκης στοὺς Βουλγάρους αἰχμάλωτους γιὰ νὰ τοὺς πάει φαῖ καὶ ὁ σπαραχτικὸς ἀποχαιρετισμὸς τῆς μὲ ἕναν ἀπ' αὐτούς, τὸν «ψυχογιό» τῆς, ὅταν τοῦ ζητᾶ νὰ χύσει ἕνα δάκρυ στοῦ μνήμα τοῦ γιοῦ τῆς. Ἡ τρυφερὴ ὁμορφιὰ τῆς πρώτης ἀγάπης τοῦ Γιωργάκη καθὼς ζυπνᾶ στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Ἀγγελικῆς, τῆς Λαμπιδούσας του.

Πάνω ἀπ' ὅλα ὑπάρχει μιὰ ιδιότητα ἔξω ἀπ' τὸ χρόνο, τὸ παρελθὸν κυλάει μέσα στοῦ παρὸν, οἱ παραδόσεις ἐπιζοῦν μέσα ἀπὸ αἰῶνες ζωῆς σ' ἕνα νησι ποὺ δὲν ἀπομακρύνθηκε ποτὲ ἀπὸ τοὺς θεοὺς. Ὅταν τὸ νεαρὸ ταυρί, προορισμένο γιὰ σφάξι-

μο, στολισμένο με κορδέλες και λουλούδια, οδηγείται μέσα από τους δρόμους του χωριού, ή σκηνή σε πάει πίσω στον καιρό του Μίνωα. Η Ρουσάκη, όταν λέει το μύθο της «Κυρά-Δήμητρας» που αναζητεί την κόρη της, όμολογεί πως είναι «χίλιων χρόνων παραμύθι». Οι μαυροφόρες που περιμένουν τον νεκρό τους ανήκουν σε κάθε εποχή. Οι κοπέλες που λένε το αρχαίο μοιρολόγι για το γιό της Ρουσάκης, που χάθηκε στον πόλεμο, θα μπορούσαν να θρηνοῦν ένα νεαρό πολεμιστή στην εποχή του Θησέα.

Αυτό το μυθιστόρημα διαλέχθηκε για τη Διεθνή Βιβλιοθήκη Ειρήνης στα 1962. Εύκολο είναι να καταλάβουμε το γιατί.

MAURICE VINTNER

Μετάφρ. Σόφη Κεράλα

Έφημ. 'Sydney Morning Herald', 5 'Ιουν. 1965.

Η ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ

Πίσω από την κρυστάλλινή τεχνική του Πρεβελάκη ξεχειλίζει άσυνήθιστος χείμαρρος ζωής, του οποίου ή κριτική αδυνατεί να προσδιορίσει τις διαστάσεις. "Αν όλοι οι ποιητές είχαν την ποιότητα και το μέγεθος του Πρεβελάκη, ή κριτική θα ήταν σχεδόν περιττή. Το ίδιο και ή έρμηνεία, επειδή το έργο του προβάλλει το σύνολο και τις λεπτομέρειες με την καθαρότητα της αρχαίας γλυπτικής. "Όσο ο Πρεβελάκης συνεχίζει να γράφει, οι θεοί της όμορφιάς δεν θα έχουν έγκαταλείψει την Ελλάδα.

Φέτος πήρε το βραβείο Νόμπελ της λογοτεχνίας ένας Έλληνας. "Ας ελπίσουμε πως το άξιζει. "Αν όμως αυτό το βραβείο έχει κάποια σημασία, τότε ο Παντελής Πρεβελάκης είναι ο πρώτος που άξιζει να ληφθεί ύπ' όψη στο μέλλον. Δεν ξέρω σήμερα κανένα μυθιστοριογράφο που εκλεχτό από εκείνον.

IDAR AARHEIM

Μετάφρ. Ε.Κ.

Έφημ. 'Morgenbladet', "Όσλο, 8 Νοεμ. 1963.

Η ΚΕΦΑΛΗ ΤΗΣ ΜΕΔΟΥΣΑΣ

Ένα έτος μάθητείας στὸν αἰῶνα μου.
Μυθιστόρημα

Οἱ Ἐκδόσεις τῶν φίλων, Ἀθήνα 1963.

Ἐπανεκδόσεις: 1971.

Ξένες ἐκδόσεις: Νορβηγία 1963, Γερμανία 1964,

Ἑλβετία 1964, Αὐστρία 1964.

*

Η ΔΙΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΙΩΝΑ ΜΑΣ

Όταν πρὸ διετίας ἐκδόθηκε γερμανικὰ τὸ μυθιστόρημα τοῦ Παντελεῆ Πρεβελάκη « Ὁ ἥλιος τοῦ θανάτου », ἡ φιλολογικὴ κριτικὴ τὸ χαιρέτησε ὡς μιὰ ἀποκάλυψη. Τώρα δημοσιεύτηκε σὲ γερμανικὴ μετάφραση ἕνα ἀκόμα βιβλίο τοῦ ἴδιου συγγραφέα, μὲ τὸν τίτλο « Ἡ κεφαλὴ τῆς Μέδουσας », ποὺ ἀποτελεῖ τὸ δεῦτερο μέρος μιᾶς τριλογίας.

Τὸ μυθιστόρημα τοῦτο ξεχωρίζει φανερὰ ἀπ' ὅλη τὴ σύγχρονη λογοτεχνικὴ παραγωγή, τόσο γιὰ τὴν ποιητικὴν ἀξία ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἀπώτερο σκοπὸ του, κ' ἴσως γι' αὐτὸ θὰ δυσκολευτεῖ νὰ βρεῖ τὸ ἀναγνωστικὸ του κοινό. Ὁ διάσημος μελετητῆς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας καὶ μυθολογίας Karl Kerényi ἔχει συσχετίσει τὸ ἐν λόγῳ ἔργο μὲ τὸν « Βίλχελμ Μάιστερ » τοῦ Γκαίτε, κατατάσσοντάς το ἔτσι στὸν τύπο τοῦ « παιδευτικοῦ (μορφωτικοῦ) μυθιστορήματος ». Ἡ παρατήρησή του εἶναι εὐστοχη, γιὰτὶ ὁ ἥρωας, ὁ Γιωργάκης, ὁ νεαρὸς Κρητικὸς τῆς τριλογίας, εἶναι μιὰ ὑποδειγματικὴ μορφή τοῦ καιροῦ μας. Τὴ βαθματῆ ἀλοκλήρωση τῆς προσωπικότητάς του μέσα στὸν ἐλληνικὸ λαό, τὴν παρακολουθεῖ ὁ ἀναγνώστης σὲ μιὰ σειρά ἐπεισόδια, ποὺ διαδέχονται τὸ ἕνα τ' ἄλλο μὲ αὐστηρὴ ἐσωτερικὴ λογικὴ.

Ὁ πρῶτος τόμος, « Ὁ ἥλιος τοῦ θανάτου », περιγράφει πῶς μεγαλώνει ὁ νεαρὸς στὸ νησί του, μέσα σ' ἕνα συναισθηματικὸ κόσμον γυναικείας θαλπωρῆς, ἀλλὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὴ σκιά τραγικῶν γεγονότων ποὺ μὲ τὴν ἀδυσώπητη δυνάμη τους ἀποκτοῦν ἀρχαϊκὲς διαστάσεις. Ὁ δεῦτερος τόμος παρουσιάζει τὸν νεαρὸ νὰ ταλαιπωρεῖται ἀπὸ ἔντονον πνευματικὸ προβληματισμό, μαζὶ μὲ τὸ δάσκαλό του τὸ Λοῖζο. Στὸ τέλος τὸν ἐπαναφέρει στὴν Κρήτη, στὶς ρίζες τῆς ὑπαρξῆς του. Ἡ περιπλάνησή του τελείωσε, ὁ νέος Ὀδυσσεύς ζαναβρῆκε τὴν Ἰθάκη του. Ἐκεῖ θὰ προκόψει ὡς ἄντρας προορισμένος ἀπὸ τὴν τάξη ποὺ κυβερνᾷ τὸν κόσμον ν' ἀφιερωθεῖ στὴν ποίηση καὶ νὰ στήσει ἕνα ἄγαλμα ποὺ θὰ κρύψει τὴ φιδοπλόκαμη κεφαλὴ τῆς Μέδουσας, ποὺ στὴ θέα τῆς ὁ ἄνθρωπος ἀπολιθώνεται. Τοῦτο σημαίνει ὅτι μὲ τὴν ποιητικὴ δημιουργία του θὰ καλύψει τὴν ἄβυσσο καὶ θὰ ἐναρμονίσει τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸ σύμπαν.

Τὸ μυθιστόρημα ποὺ ἔχει τὸν ὑπότιτλο «Ἐνα ἔτος μαθητείας στὸν αἰῶνα μου», δὲν ἀποτελεῖ «ἔτος μαθητείας» μονάχα γιὰ τὸν νεαρὸ Γιωργάκη, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἀναγνώστη, στὸν ὁποῖο προτείνεται μιὰ διάγνωση τοῦ αἰῶνα του, ποὺ δὲν ἔχει τὸ ταίρι της σὲ διαλεκτικὴ σαφήνεια.

Ὁ Πρεβελάκης, στὴν ἀφήγησή του, μιλάει σὲ πρῶτο πρόσωπο. Ὁ διαλογισμὸς του, ὡστόσο, δὲν περιορίζεται στὸ ὑποκειμενικὸ ἐπίπεδο. Ἡ σπουδαιότητα τῶν λεγομένων του καὶ ἡ αὐστηρὴ σύνθεση τοῦ ἔργου, ὅπου ὑπολανθάνει ἓνα σχέδιο θεραπείας τῆς ἀρρώστιας τοῦ αἰῶνα, ἀφήνουν νὰ φανεῖ ἡ ὑπερατομικὴ του ἀξία. Ὁ συγγραφέας δὲν θὰ ἦταν Ἕλληνας ἂν μέσα στὴν ἀφήγησή του δὲν εἶχε παρεμβάλει μακρὰ διαλογικὰ μέρη, κατὰ τὸν τύπο τῶν πλατωνικῶν διαλόγων: μὲ λόγο καὶ ἀντίλογο προχωροῦν τὰ συμβαίνοντα καὶ ἀνευρίσκεται ἡ ἀλήθεια.

Μιὰ σειρὰ συναντήσεις καὶ γεγονότα εὐτυχῆ ἢ θλιβερά, φλογισμένα ἀπὸ τὸ πάθος ἢ φωτισμένα ἀπὸ τὸ πνεῦμα, ὁδηγοῦν τὸ Γιωργάκη στὴ γνώση, μέσα στὴν ταραγμένη, πολιτικὰ υπερθερμασμένη Ἀθήνα καὶ στὴ φαινομενικὰ ἡσυχὴ καὶ ἐρημικὴ Αἴγινα. Οἱ συζητήσεις γιὰ τὴ σύγχρονη τέχνη, οἱ ἐξ ἴσου σημαντικὲς φιλοσοφικὲς καὶ ψυχολογικὲς ἀναμετρήσεις μὲ τὸν κομμουνισμό, μιὰ πολιτικὴ δολοφονία, μιὰ συνάντηση μὲ τρία ἀρχέτυπα γυναικῶν, τὸ βῦθισμα στὴν ὁμορφιὰ τῆς φύσης – ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν σταθμοὺς στὴν πορεία γιὰ τὴν ὁποία ἦταν προορισμένος ὁ Γιωργάκης. Ὅσο κι ἂν διαφαίνεται ἡ τάση τοῦ συγγραφέα νὰ καταστεῖ παιδευτὴς τοῦ λαοῦ του, ὅσο κι ἂν διατυπώνει γνῶμες μὲ προγραμματικὸ χαρακτήρα, ὁ ἀναγνώστης δὲν ἔχει πουθενὰ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔχει νὰ κάμει μὲ θεωρητικὲς ἀπόψεις, ἐπειδὴ ὁ Πρεβελάκης εἶναι ποιητής. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἀληθινὸς ποιητὴς ξέρεي νὰ παρουσιάξει μὲ πράξεις καὶ νὰ ἐκφράζει μὲ εἰκόνες αὐτὸ ποὺ θέλει νὰ πῆ. Οἱ ἰδέες του ἐνσαρκώνονται. Κάθε κατάσταση ποὺ περιγράφει εἶναι κομμάτι ἀπὸ τὴ σύγχρονη πραγματικότητα, – ἀπὸ τὰ χρόνια κυρίως τοῦ Μεσοπόλεμου – ποὺ τὴν παρατήρησε μὲ ἀκρίβεια καὶ τὴν ἀπέδωσε μὲ βραχύτητα καὶ ἐνάργεια. Εἶναι ὅμως καὶ κάτι παραπάνω: εἶναι ἓνα ἔρησιμα στὴν οἰκονομία τοῦ βιβλίου, μιὰ πολύχρωμη εἰκόνα στὸ πανόραμα ποὺ σχεδίασε ὁ συγγραφέας.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸ γλωσσικὸ ὕλικό του. Μ' ὄλο ποὺ εἶναι σύγχρονο, ἔχει ἀλεπάλληλα στρώματα, καὶ ὁ πλοῦτος τῶν πιθανῶν συσχετισμῶν του πρὸς τὸ παρελθὸν εἶναι ἀνεξάντλητος. Προπάντων ὅμως εἶναι διαποτισμένο ἀπὸ τὴ μυθολογία, ποὺ γιὰ τὸν νεοέλληνα Πρεβελάκη εἶναι ζωντανὴ δύναμη. Κάθε τόσο παρουσιάζονται μορφὲς ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο μῦθο, ἰδίως ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια τοῦ Ὀμήρου. Ἀκόμα κι ὅταν δὲν ἀναφέρονται μὲ τ' ὄνομά τους, οἱ μυθικὲς μορφὲς εἶναι παροῦσες, ὅπως λ.χ. στὶς ἐκφράσεις «Φονικὰ φῶτα πυρπολοῦσαν τὸ πνεῦμα μου», «Ἡ λογικὴ τῆς σάρκας πρέπει νὰ ἔχει κι αὐτὴ τοὺς κανόνες της». Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ θεοὶ ποὺ ὑπονοοῦνται εἶναι ὁ Ἀπόλλωνας καὶ ὁ Διόνυσος. Ἀκριβῶς ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔβλεπαν τὸ σωστὸ ἀνθρώπινος μέτρο ἀνάμεσα στοὺς θεοὺς καὶ τὰ τέρατα, ὁ Πρεβελάκης βλέπει ὡς σκοπὸ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς τὴν ἐξισορρόπηση τῶν δυνάμεων ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὶς δύο θεότητες: «Ἡ ἄρτια ζωὴ ταλαντεύεται σὰν τὴ βελόνα τῆς ζυγαριᾶς ἀνάμεσα στὸ Διόνυσο καὶ τὸν Ἀπόλλωνα».

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐγγύτητα τοῦ συγγραφέα πρὸς τὸ φυσικὸ κόσμον εἶναι ἀρχαία κληρονομιά. Γιὰ κείνον, ὅλη ἡ πλάση ἔχει ψυχὴ, ποὺ ἡ γλώσσα μεταδίδει τὸν παλμό της. Γιὰ παράδειγμα, ἓνα πεύκο «σουρώνει τὸν ἄνεμο», καὶ ἓνα κοπάδι ἀρνιά κάνει ἓνα μουγκρὸ σάλαγο, ὅταν βόσκει, «σὰ νὰ ξεπετσώνει τὴ γῆς». Σὲ ἄλλο μέρος ὁ συγγραφέας λέει: «Στὴν κάθε πτυχὴ αὐτῆς τῆς γῆς εἶχε κατοικήσει ἓνα ἐράσμιον καὶ φιλόνομον πνεῦμα».

Ὅποιος θελήσει νὰ συνδέσει αὐτὸ τὸ μυθιστόρημα, – ὅπου ἓνας ἄνθρωπος ἀναζητᾷ πείνασμένον χῶμα γιὰ νὰ ριζώσει – μὲ τὴν ξεπερασμένη πατριωτικὴ ποίηση, πλανᾶται πολὺ. Παραβλέπει τελείως τὴν ἰδιότυπὴ πολιτικο-ιστορικὴ κατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ ὠροδείκτης τῆς ἱστορίας δὲν ἔχει προχωρήσει ὅσο

στη δυτική Ευρώπη. Η σύγχρονη Ελλάδα είναι ακόμα νέα. Η εποχή της ασφάλειας και της ένότητας του έθνους δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί, όπως το δείχνει η διαμάχη γύρω από την Κύπρο. Ο Πρεβελάκης θέλει να συμβάλει με το έργο του στην αυτοσυνειδησία του λαού του, ελευθερώνοντας πηγές που είχαν θαφτεί και προβάλλοντας σταθερές αξίες που διαμορφώνουν τον άνθρωπο κάθε εποχής. Αυτός είναι ο λόγος που ο Μάξ Τάου επέλεξε την «Κεφαλή της Μέδουσας» ως το «Βιβλίο της Ειρήνης του 1964» και την περιέλαβε στη «Βιβλιοθήκη της Ειρήνης» του "Όσλο.

RUDOLF LANGE

Μετάφρ. Έλενη Κοντιάδη

Έφημ. 'Hannoversche Allgemeine Zeitung', 1 Αύγ. 1964.

Ο ΑΡΤΟΣ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ

Περιπέτεια στην Ίθάκη. Μυθιστόρημα.

Οί Έκδόσεις τῶν φίλων, Ἀθήνα 1966.

Ἐπανεκδόσεις: 1977, 1983.

Ξένες Ἐκδόσεις: Νορβηγία 1968.

*

Ο ΑΡΤΟΣ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ

Μετὰ τὸν Ἕλιο τοῦ θανάτου (1959) καὶ τὴν Κεφαλὴ τῆς Μέδουσας (1963), αὐτὸ τὸ μυθιστόρημα ἔρχεται νὰ συμπληρώσει τὴν τριλογία στὴν ὁποία ὁ συγγραφέας ἔδωσε τὸ γενικὸ τίτλο «Οἱ δρόμοι τῆς δημιουργίας». Τὸ θέμα τῆς τριλογίας εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ σναισθηματικὴ πορεία ἐνὸς ποιητῆ-μυθιστοριογράφου ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία καὶ τὰ νιάτα του, ἕως τὴν αὐτοεξορία, τὴν ἀλλοτρίωση, καὶ ξανά πίσω στὶς ρίζες. Εἶναι, μ' ἄλλα λόγια, μιὰ ἀφήγηση τοῦ ἀγῶνα γιὰ αὐτολοκλήρωση καὶ λύτρωση.

Τὰ μυθιστορικὰ ἔργα τοῦ Πρεβελάκη ἀνήκουν περισσότερο ἢ λιγότερο στὸ χρονικό, τὸ φιλολογικὸ εἶδος ὅπου ἔχει ἀποδειχθεῖ ξεχωριστὸς τεχνίτης. Τὸ Χρονικὸ μιᾶς πολιτείας (1938), Ἡ Παντέρμη Κρήτη (1945) ἀκόμη κ' ἡ τριλογία τοῦ Ὁ Κρητικὸς (1948 - 50) εἶναι χρονικά, δηλαδὴ «μαρτυρίες» τύπου καὶ χρόνου μέσα στὴν Κρητικὴ Ἱστορία. Στὴν παροῦσα τριλογία, ὁ κανόνας αὐτὸς παρουσιάζει μιὰ μόνο ἐξαίρεση: αὐτὴ ἡ «μαρτυρία τοῦ καιροῦ μου» εἶναι πολὺ πρὸ προσωπικὴ. Οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ γεγονότα ἀξιολογοῦνται μέσα ἀπὸ τὸν κατοπτρισμὸ τους στὶς ἐμπειρίες τοῦ ἥρωα-συγγραφέα. Αὐτὸς εἶναι ἡ λυδία λίθος στὴν προσπάθειά του νὰ παραστήσει τὸν κόσμον πρὸ τὸν περιβάλλει καὶ τὴν ἐποχὴ του.

Αὐτὴ τὴν αὐτογνωσία (στὴ δημιουργικότητα, στὴν τέχνη καὶ στὴ λογοτεχνία) χρειάζεται, ὡστόσο, νὰ τὴν κατανοήσουμε μὲ τοὺς ὅρους τοῦ Πρεβελάκη. Ὅντας βαθιὰ Κρητικὸς, σὰν τὸν μεγάλο φίλο του τὸν Καζαντζάκη, καὶ βαθιὰ ἀφοσιωμένος στὴν παράδοσή του καὶ στὶς ἠθικὲς, ἡρωϊκὲς καὶ δημοκρατικὲς τῆς ἀξίες, ἀντιλαμβάνεται τὴν αὐτοτελείωση μόνο μέσα στὸ πλαίσιο τῆς παράδοσης.

Τὸ πρῶτον μυθιστόρημα Ὁ Ἕλιος τοῦ θανάτου μᾶς ἔδωσε τὴν παιδικὴ ἡλικία τοῦ Γιωργάκη στὴ γενέθλια πόλη, τὸ Ρέθυμνο, τὴν τραγικὴ ἀπώλεια τῶν γονιῶν του, τὴν ἀνατροφή του σ' ἓνα χωριὸ ἀπὸ μιὰ εὐλαβικὴ καὶ ἐξυπνὴ θειά, - τὴν ἐνσάρκωση ὄλων τῶν Κρητικῶν ἀρετῶν, - πρὸ τοῦ δίδαξε τὴ λαϊκὴ παράδοση. Μετά, ἓνας ἄντρας αὐτοδίδακτος, ὁ Αὐῆζος, ἔγινε ὁ ἀγαπημένος ὁδηγὸς πρὸ τοῦ ἀνοίξε τὰ μάτια στὸν κόσμον τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλοσοφίας. Στὴ σχέση τους, κατὰ τὸν τύπον Σωκράτη-Φαίδωνα, ὁ δάσκαλος δίδαξε τὸ μαθητὴ νὰ κάμει σκοπὸ τῆς ζωῆς του νὰ ἐκφράσει «τὴν ψυχὴ τῆς ρωμοσύνης».

Τὸ δεῦτερον μυθιστόρημα, Ἡ κεφαλὴ τῆς Μέδουσας, μὲ τὸν ὑπότιτλον «Ἐνα ἔτος μαθητείας στὸν αἰῶνα μου», ἔφερε τὸν Γιωργάκη στὴν Ἀθήνα ὅπου βρέ-

θηκε έκτεθειμένος στis ιδεολογικές άγωνίες, δοξασίες και τάσεις του Μεσοπολέμου. Αύτη ή περιπέτεια όπλισε τόν νεαρό άνδρα με τή δύναμη ν' αναζητήσει τή συνείδηση του έαυτου του και νά αντιμετώπισει τή Μέδουσα, δηλαδή τή χαοτική παραφροσύνη τών μεταβαλλόμενων σύγχρονων καιρών. Τελικά άποφάσισε νά επιστρέψει στο δίδαγμα του όδηγου του, βέβαιος τώρα πώς άνήκε στο λαό του και στην παράδοσή του, στη γή, τή γλώσσα και τή φυλή.

Στόν "Αρτο τών άγγέλων, επιστρέφει με έλπίδα στην 'Ιθάκη του, μετά από είκοσι χρόνια, για νά τής προσφέρει τήν πνευματική του πείρα. 'Ωστόσο, σάν τόν 'Οδυσσεά, δέν αναγνωρίζει τή χώρα και τó λαό του, ούτε κι αυτοί τόν αναγνωρίζουν σ' αυτό πού προσπαθεί νά είναι: ό σωτήρας τους. Τόσο πολú ό Παγκόσμιος Πόλεμος, ό έπακόλουθος εμφύλιος πόλεμος και ή έποχή τής άτομικής βόμβας έχουν αλλάξει τó καθετί, πού στο τέλος ό ήρωάς μας βρίσκεται ξένος ανάμεσα στους διεφθαρμένους και πικραμένους ανθρώπους πού έχουν χάσει τήν ταυτότητά τους, τήν παράδοσή τους, τήν άρμονία και τó νόημα τής ζωής. Με δυσκολία ανακαλύπτει και αναγνωρίζει τόν παλιό του δάσκαλο - τώρα μιá διχασμένη προσωπικότητα πού φορεί τó κοινοτικό προσωπείο για εύκολία και αυτοπροστασία - για νά τόν ξαναχάσει σύντομα σε ένα συνταρακτικό θάνατο. 'Αντίθετα πρós τó Δοίξο (τό δάσκαλο), πού ως διανοούμενος είχε κάμει παραχωρήσεις στην πραγματικότητα και στο πρακτικό πνεύμα πού τελικά τόν υποτάσσουν, ό Γιωργάκης παραμένει πέρα για πέρα ιδεαλιστής.

'Από τήν άκρα άπελπισία του για τó χαμό του παλιού όδηγου του, σώζεται προσώρας από τήν παρηγορία μιás ψευδαίσθησης. 'Η 'Αριάδνη, ή ένσάρκωση τής ιδανικής όμορφιάς και άγνότητας, του φαίνεται σά μιá υπόσχεση αγάπης. 'Η τρομερή ανακάλυψη ακολουθεί. Τά ιδανικά είναι μόνο από μιá άπόσταση ιδανικά. 'Η 'Αριάδνη είναι μισοπαράλυτη, άνάπηρη, και συνάμα άποκαλύπτεται ως έτεροθαλής άδερφή του. 'Ο ήρωας ξαναφεύγει.

'Ο άπλός μύθος τής τριλογίας δέν είναι παρά ένα σημόνι. Πάνω του, με τó μοναδικό του ύφος, ό Πρεβελάκης υφαίνει υπέροχα τόν άγώνα ανάμεσα στον έξωτερικό και τόν έσωτερικό κόσμο, τή διαλεκτική του έαυτου του, τó συμβολισμό του, τούς έσωτερικούς μονολόγους, τούς γλαφυρούς διαλόγους και πάνω άπ' όλα μιá πιστή, είλικρινή και έμπνευσμένη εικόνα τής άγωνίας και άποξένωσης του καιρού μας.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΔΕΚΑΒΑΛΛΕΣ

Μετάφρ. Σόφη Κεφάλα

Περιοδ. 'Books Abroad, University of Oklahoma, 'Ιούλ. 1968.

Ο ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΤΟ ΠΗΓΑΔΙ

Μιά Μεγαλοβδομάδα. Μυθιστόρημα.

Οί Έκδόσεις τῶν φίλων, Ἀθήνα 1970.

Ἐπανεκδόσεις: 1984.

Ξένες ἐκδόσεις: Νορβηγία 1972, Γερμανία 1974,

Ἑλβετία 1974, Αὐστρία 1974, Η.Π.Α. 1974, Γαλλία, 1978.

*

Ο ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΤΟ ΠΗΓΑΔΙ ΚΑΙ ΤΟ ΒΑΡΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

Ἀπὸ τὴν ὥρα ποὺ ὁ Πρεβελάκης πρωτοπαρουσιάστηκε στὰ ἑλληνικὰ γράμματα, στάθηκε ἓνας μάλιστα στὴ γλώσσα καὶ στὸ ὕφος. Ἐπειτα ἀπὸ τὶς δυὸ τριλογίες του γιὰ τοὺς Κρητικούς ἀπελευθερωτικούς ἀγῶνες καὶ γιὰ τὴν περιπέτεια τῆς νεότη-
τας μέσα στὸ σύγχρονο κόσμο, ὁ Πρεβελάκης, μὲ τὸν «Ἄγγελο στὸ Πηγάδι», ἐπι-
στρέφει στὴ μορφή ποὺ ἔχουν οἱ δυὸ πρῶτες μυθιστορίες του, «Τὸ Χρονικὸ μιᾶς πο-
λιτείας» (1938) καὶ «Ὁ Θάνατος τοῦ Μεδίκου» (1939): στὴ σύντομη ἀλλὰ πυκνὴ
ἀφήγησι, δίχως καθατὸ μυθιστορηματικούς χαρακτήρες, ποὺ μέσα ἀπὸ τὴ δύναμη
τοῦ μύθου ἀποβλέπει σ' ἓνα οἰκουμενικὸ νῆμα. Ὁ «Ἄγγελος στὸ πηγάδι», ἂν καὶ
παρουσιάζεται σὰ μυθιστόρημα, εἶναι μᾶλλον νουβέλα, τόσο γιὰ τὴ συντομία του ὅσο
καὶ γιὰ τὴν ἀπέριττη πλοκὴ του.

Ἡ πλοκὴ στὸν «Ἄγγελο στὸ Πηγάδι» εἶναι στοιχειώδης, καὶ γιὰ τοῦτο ἰσχυρό-
τερη. Ἕνας δόκιμος μοναχός, ποὺ βρίσκεται στὴν τελευταία φάση τῆς δοκιμασίας
του, ἀλλὰ ποὺ τυραννιέται ἀκόμα ἀπὸ ἀμφιβολίες γιὰ τὴ μεταθανάτια ζωὴ, ἀποτραβιέ-
ται μὴ Μεγαλοβδομάδα σ' ἓνα ἐρημικὸ καλύβι, στὸ βάθος ἑνὸς φαραγγιοῦ, μὲ σκο-
πὸ νὰ ἐντείνει τὸ διαλογισμὸ του. Ψηλά, στὸ χεῖλος τοῦ φαραγγιοῦ, μιὰ ἐτοιμόγεννη
φοράδα ἀπὸ τὸ κοπάδι τοῦ μοναστηριοῦ σκοτώνεται ἀπὸ τὴν κακὴ ὥρα: ὁ δόκιμος
σκαρφαλώνει ἐκεῖ - πάνω, ἀποσπᾷ τὸ πουλαράκι ἀπὸ τὴν κοιλιὰ τῆς φοράδας, τὸ
κουβαλάει στοὺς ὤμους του κάτω στὸ φαράγγι, καὶ παίρνει νὰ τὸ ἀνατρέφει. Τὸ ἐπει-
σόδιό αὐτὸ τὸν κάνει ν' ἀγαπήσει τὰ πλάσματα τοῦ Θεοῦ κ' ἔτσι νὰ προσεγγίσει τὸν
Πλάστη τους. Ἀλλὰ σὲ λίγο ὁ Στρατὸς κάνει ἀπογραφή τῶν ἀλόγων, γιὰ νὰ τὰ ἐπιτά-
ξει σὲ καιρὸ πολέμου: τὸ πουλαράκι πρέπει νὰ γυρίσει πίσω στὸ κοπάδι, γιὰτὶ ἂν τὸ
ἀφήσουν ἐκεῖ κάτω στὸ φαράγγι, δὲ θὰ μπορούν νὰ τὸ ἀνεβάσουν ὅταν θὰ ἔχει μεγα-
λώσει. Τὸ παίρνουν λοιπὸν καὶ τὸ τραβοῦν ἀπάνω μὲ τὸ σκοινί, μέσα σ' ἓνα δίχτυ,
ἀλλὰ τὸ ζωντανὸ ψοφᾷ ἀπὸ τὴν τρομάρα, κι ὁ δόκιμος ἀποστερημένος τὸ πλάσμα
ποὺ τὸν ἔκαμε νὰ προσεγγίσει τὸ Θεό, παραμένει μὲ τὸ παλιὸ του δίλημμα: μᾶς καρ-
τερεῖ ἄραγε ἡ αἰώνια ζωὴ, ἢ μᾶς ἀπειλεῖ ὁ τελειωτικὸς θάνατος, ὅποταν κι ὁ ἐπίγειος
βίος μας ἀποβαίνει τόσο παράλογος ποὺ εἶτε σήμερα κοπεῖ τὸ νῆμα του εἶτε αὔριο, τὸ
ἴδιο κάνει.

Ἡ ἀφήγηση ἐγκαταλείπει τὸ δόκιμο μ' αὐτὸ τὸ δίλημμα. Στὴ βάση τοῦ μύθου βρίσκεται ἐκεῖνο ποῦ ὁ Πρεβελάκης θεωρεῖ ὡς τὸ σπουδαιότερο πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς Ἀναγέννησης κ' ἐδῶ, καὶ ὡς τὴν ἀφορμὴν τοῦ συγχρονου ἄγχους: *μπορεῖς νὰ πιστέψεις στὴ μεταθανάτια ζωὴ ἢ ὄχι; Ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς ὅταν ξέρεεις πὼς θὰ φτάσεις στὸ ἀπὸτομο τέρμα ποῦ ἀχρηστεύει ὅλα τ' ἀνθρώπινα κατορθώματα;* Ἡ ζωὴ γιὰ τὸν Πρεβελάκη δὲν ἔχει γόημα ἐκτὸς ἀν ὁ ἄνθρωπος ὑπερβῆι τὸν ἑαυτό του, καὶ στὰ προηγούμενα βιβλία του ἔχει πολλὰ φορὰς τονίσει τὴ σημασίαν τῆς πνευματικῆς δημιουργίας ὡς τῆς ὑπέρτατης ἀνθρώπινης δραστηριότητος. Ἐδῶ ὁ δόκιμος λαχταρεῖ ἕνα ἄλλο εἶδος ὑπέρβασης (εἶναι σημαντικὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων πεζογράφων ποῦ ἔχουν στραφεῖ πρὸς τὴ θρησκείαν στὰ τελευταῖα τοὺς χρόνια), καὶ ἡ ματαίωσις τοῦ ἀγῶνα του ἀπὸ τὴν ἀπονίαν καὶ τὴν ἀκατανοησίαν θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Πρεβελάκη ὡς ἡ κοινὴ μοῖρα τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων. Ὁ δόκιμος ἀποκόβεται θεληματικὰ ἀπὸ τὸν κόσμον, καὶ βρῖσκει τὴν ἀγάπην στὴ φύσιν, ἀλλὰ ὁ κόσμος δὲν παύει νὰ τὸν πολιορκεῖ στὴ μοναξιά του καὶ σιγά - σιγά, μὲ τὸν τρόπο συνωμοτικὸν θὰ ἔλεγες, τοῦ στερεῖ τὸ μόνον πλάσμα ποῦ τοῦ δεῖχνη τὸ δρόμον τῆς λύτρωσις. Ἀλήθεια, γιὰ κείνον, «Ἡ κόλασις εἶναι οἱ ἄλλοι», κατὰ τὴ γνωστὴ φράσιν τοῦ Σάρτρ.

Ὅπως ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Πρεβελάκη, ὁ «Ἄγγελος στὸ Πηγάδι» εἶναι ἕνα ἐξαιρετικὰ καλοκαμωμένον βιβλίον. Μ' ὅλο ποῦ, κατὰ τὴν ἴδιαν τοῦ τῆς δῆλωσιν, ὁ Πρεβελάκης γράφει γρήγορα - ὕστερα ἀπὸ μακριὰ κυφορία, δίχως ἄλλο, - τὰ βιβλία του βγαίνουν σὰν καλοδουλεμένα πετράδια, καὶ τὸ καθένα τοὺς πολυεδρικὸν κ' ἐνιαῖον. Τὸ βιβλίον συνέχεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν πλοκὴν τοῦ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς σταθερῆς ἐσωτερικῆς συσχετίσεως: τὰ περισσότερα γεγονότα προεικονίζονται θαρρεῖς ἀπὸ τὴν προφητεῖαν καὶ τοὺς οἰωνοὺς. Τὸ καθεὶ ποῦ συμβαίνει προοικονομεῖται ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ἔτσι ποῦ ἡ πλοκὴ μοιάζει νὰ προωθεῖται ἀπὸ τὸ πεπωμένον «ἵνα πληρωθῇ ἡ προφητεῖα».

Τὰ ἔσχατα προβλήματα ἐδῶ εἶναι ταυτόσημα μὲ κείνα τοῦ νεανικοῦ «Θάνατος τοῦ Μένδικου», καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ὁ Πρεβελάκης χρησιμοποιεῖ τὴν ἴδιαν τεχνικὴν: λόγον χάρη, οἱ ἐσωτερικοὶ μόνολογοὶ τοῦ Τζουλιάνου καὶ τοῦ δόκιμου συγγενεῶν μεταξὺ τοὺς ὀλοφάνερα κατὰ τὸν τόνον καὶ τὸ ὕφος. Ἀλλὰ μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ βρῖσκεται στὸ ὅτι στὸν «Ἄγγελο στὸ Πηγάδι» ὀλόκληρῃ ἡ παράδοσις τῆς Ὀρθοδοξίας στέκεται πίσω ἀπὸ τὸ μῦθον καὶ τὸν στηρίζει, καθὼς αὐτὸς ζετυλίγεται. Ὁ Πρεβελάκης μᾶς δίνει ἕνα κλειδί τῆς μεθόδου του ὅταν περιγράφει τὸν ἐρχομὸν τῶν μοναχῶν στὴν κηδεῖαν τοῦ προκατόχου τοῦ δόκιμου.

«Ὁ δόκιμος ἄκουσε τὴν ποδοβολὴν καὶ τὸ ψαλμουδιὸν τοὺς καὶ πῆγε νὰ τοὺς ἀποδεχθῆι κάτω ἀπὸ τὸ κλημάτοσκαλον. Τοὺς εἶδε νὰ κατεβαίνουν μετὰ φόβου Θεοῦ, πρῶτον - πρῶτον τὸ γούμενον, κ' ὕστερα τὸν Ἡλία καὶ τὸν Ἡσαΐαν, τὸ Ματθαῖον καὶ τὸν Ἰωάννην, τὸν Κάλλιστον καὶ τὸν Ἰσίδωρον - ποῦ νὰ τοὺς περιγράψω ἕναν - ἕνα, ἀγκαλὰ κείνα τὰ περιλάλητα ὀνόματα θὰ σ' ἔκαναν νὰ θυμηθεῖς τοὺς Προφῆτας καὶ τοὺς Ἐθαγγελιστὰς, τοὺς Μεγάλους Ἱεράρχας καὶ τοὺς Πατριάρχους».

Γοητευμένος ἀπὸ τὴν ἀσύνειδην μνήμην τῶν μοναχῶν γιὰ τῆς ρίζες τῆς χριστιανωσύνης καὶ ἀπὸ τὴν αἴγλην τῆς παράδοσις ποῦ τόσο ἀπροσπάθητα ἐνσαρκώνουν, ὁ Πρεβελάκης βλέπει στὴν ἱστορίαν τοῦ χριστιανισμοῦ μιὰ συνέχειαν ποῦ, σὰν τὴν ἀνθρώπινην δημιουργίαν, δίνει κάποιαν ἐλπίδαν πὼς ὁ θάνατος δὲν εἶναι τὸ τέλος τῶν πάντων. Ὑπάρχει αὐτὸς, ὡστόσον, ἄσχετα μὲ τὴν ἀνάστασιν ἢ τὴν μὴ - ἀνάστασιν.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀρκετὸν γιὰ τὸν Πρεβελάκη νὰ διαπιστώσει ἀπλῶς ὅτι ἡ ἱστορία τῆς Ὀρθοδοξίας ὑπολανθάνει στὰ ἔργα τῶν καλογῆρων του: διευρύνει τὴν πλοκὴν τοῦ μύθου μὲ ἀλλεπάλληλες ἀναφορὰς στὸ χριστιανισμὸν, τὴν παράδοσιν καὶ τὴν τελετουργίαν του. Πρῶτον ἀπ' ὅλα, τὸ βιβλίον ἔχει τὸν ὑπότιτλον «Μιὰ Μεγαλοβδομάδα», καὶ ἡ δράσις ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὸ πρῶτον τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου (παραμονὴ τῆς Κυρια-

κῆς τῶν Βαΐων) ἕως τὸ βράδυ τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς. Οἱ μέρες εἶναι πολὺ σημαντικές: ὁ δόκιμος ξαναγυρίζει στὴ ζωὴ χάρις στὸ πουλάρι, καὶ κατόπι αὐτὸς καὶ τὸ πουλάρι ζοῦν τὰ δικά τους Πάθη, ποὺ καταλήγουν στὸ θάνατο τοῦ ζώου καὶ στὸ δίλημμα τοῦ δόκιμου. Χώρια ἀπὸ τοὺς παραλληλισμοὺς ἀνάμεσα στὸ σύγχρονο μῦθο καὶ τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ, ὑπάρχουν ἀναφορὲς πρὸς τὶς ἱερὲς ἀκολουθίες, τὰ τροπάρια καὶ τὶς προσευχές, ποὺ ὁ δόκιμος διαβάζει ἀπὸ μέρα σὲ μέρα στὴν Ἱερὰ Σύνοψη, καὶ συνάμα πλῆθος συσχετίσεις ἀνάμεσα στὴν περιπέτεια τοῦ δόκιμου καὶ τὶς ἱστορίες τῆς Βίβλου. Δὲν πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ ἕναν παραλληλισμὸ – γιὰ μιὰ ἀκριβῆ «Μίμηση τοῦ Χριστοῦ» – ἀλλὰ γιὰ ἕνα πολὺπλοκο ἐστὶν συμβολισμὸ ποὺ δὲν ἀφήνει τὸ ἕνα πράγμα νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ ἄλλο. Μεγάλο μέρος τοῦ συμβολισμοῦ εἶναι ξεκάθαρο (ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται μάλιστα σὲ ὀρισμένα χωρία τῆς Βίβλου), ἀλλὰ ἀξίζει νὰ ἐρευνήσῃ κανεὶς καὶ νὰ δεῖ μὲ ποῖο τρόπο κάθε ἀναφορὰ κάνει τὸ νόημα τοῦ μύθου νὰ ἐξακοντίζει ἀχτίνες πρὸς διάφορες κατευθύνσεις.

Εἶπα πρὸ πάνων ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἐπεισόδια τοῦ βιβλίου προεικονίζονται καὶ ὅτι ἡ πλοκὴ δίνει μιὰν ἐντύπωση ἀναπόφευκτου. Ἡ ἐντύπωση αὕτη ἐνισχύεται ἀπὸ τὴ διασταύρωση τῶν βιβλικῶν ἀναφορῶν, ποὺ κάνουν θαρρεῖς τὸν ἄνθρωπο νὰ ξαναζήσει τοὺς πολυάριθμους μύθους ποὺ συμπυκνώνονται μέσα σὲ μιὰ βδομάδα. Αὕτῃ ἡ τεχνικὴ χαρίζει ἕνα μυθικὸ ὑπόστρωμα στὴ διήγηση ποὺ (καθὼς συμβαίνει μὲ τὴν ἀνάλογη μέθοδο τοῦ Ἑλιοτ καὶ τοῦ Καβάφη) μεγαθύνει τὸ κάθε ἀπλὸ περιστατικὸ καὶ τὴν κάθε κατάσταση σὲ μιὰν ἀπεριόριστα πλατεῖα ἰδέα, συναίσθημα ἢ ἔννοια. Λόγου χάρις, ὅταν ὁ στρατιώτης σχεδιάζει ν' ἀνεβάσει τὸ πουλάρι ἀπὸ τὸ φαράγγι, σὰν ἕνα νέον «Ἐλκόμενον ἐπὶ τὸν σταυρὸν» (τοῦτο συμβαίνει κατὰ τὴ Μεγάλῃ Παρασκευῇ), ὁ δόκιμος ἀμέσως στοχάζεται τὴ Σφαγὴ τῶν Ἀθῶων, ποὺ κι αὕτῃ προεικονίζεται στὰ ἀναγνώσματα τῆς Μεγάλῃς Δευτέρας καὶ τῆς Μεγάλῃς Τρίτης, ποὺ ἀναφέρουν πὼς ὁ Φαραὼ πρόσταξε νὰ «ἀποκτείνωνται τὰ ἄρρνα» τῶν Ἑβραίων τὴν ὥρα τοῦ τοκετοῦ καὶ πὼς ὁ Μωϋσῆς γλίτωσε ἀπὸ θάῤμα. Μέσα ἀπὸ τὶς διπλῆς ἀναφορὲς αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ἡ πλοκὴ δίνει τὴν ἐντύπωση πὼς ἡ πράξις προϋπήρξε καὶ πὼς περίμενε τὸν Πρεβελάκη νὰ ἔρθει νὰ τὴν περιγράψῃ: τόσο εἶναι ἀρχέτυπη. Ἐνῶ ὁ δόκιμος περιμένει τὸ στρατιώτῃ νὰ στήσῃ τὸ μαγγάνι ποὺ θ' ἀνεβάσει πάνω τὸ πουλάρι, βλέπει πόσο ἦταν ἀληθινὸ ἐκεῖνο ποὺ εἶχε πεῖ πρωτύτερα ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηριοῦ: πὼς αὕτῃ τῇ βδομάδα ὁ δόκιμος ζοῦσε τὰ δικά του Πάθη:

«...τὸ βλέπει τώρα καθαρὰ γιὰ τὴ βδομάδα ποὺ πέρασε τὴν εἶπε βδομάδα τῶν παθῶν του: τὸ πουλάρι κι ὁ ἄνθρωπος, ἐκεῖνο μὲ τὴν ἀθωότη του, ἐτοῦτος μὲ τὴ συνειδήσή του, περπατήσαν ἕξι μέρες στὰ χνάρια τοῦ Χριστοῦ... Τὰ Ἅγια Πάθη του ξεσηκώνουν τὶς ψυχές! Ὅπου ὑπάρχει σκλαβιά, ἡ ἀνταρσία του ἀνασταίνεται. Ὅπου ἄμαρτία, ἡ θυσία του δευτερώνεται. Αὐτὸ θὰ πεῖ θεῖκὸ ἀρχέτυπο: ἕνα παραδειγμα γιὰ ὅσους ἀγωνίζονται στὰ σύνορα μονάχοι. Λέω «στὰ σύνορα», δηλαδὴ σὲ ἀγῶνες ὅπου κρίνεται ἂν θὰ ζήσεις ἢ θὰ πεθάνεις. Καὶ λέω «μονάχοι», ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς δὲ φανερώνεται παρὰ τὴ μοναξιά, ἐκεῖ ὅπου τοῦ ἄρεσε νὰ πράξει: στὴν ἄκρῃ τῆς λίμνης, στὸ ρίζωμα, στὸ κορφοβούνι, στὴ βάρκα ποὺ τὴ δέρνουν τὰ κύματα... Καὶ τέλος, ἀπάνω στὸ σταυρὸ, τὸ μόνον βῆμα ποὺ ἔχει τὴ δύναμη ν' ἀκούγεται».

Ἔτσι κ' οἱ δύο τους – ὁ δόκιμος καὶ τὸ πουλάρι – ζοῦνε τὰ Πάθη τους. Ἀκολουθοῦν τὸ θεῖο ἀρχέτυπο στὴ μοναξιά, καὶ ὁ δόκιμος γίνεται μάρτυρας τῆς Σταύρωσης, τῆς δικῆς του καὶ τοῦ ἀθῶου πουλαριοῦ. Μὴν ξεχνοῦμε πὼς ὁ Χριστὸς ἦταν ὁ Ἄμνός.

Μέσα στὸ βιβλίον θὰ συναντήσεις πολλοὺς παραλληλισμοὺς πρὸς τὰ Ἅγια Πάθη. Λόγου χάρις, ἡ στρατιωτικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς ἐπίταξης συγκρίνεται μὲ τὸ Συνέδριο τῶν Ἰουδαίων ποὺ μηχανεύεται τὴ σταύρωση τοῦ Χριστοῦ· καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Στρατὸς καὶ ὁ ἡγούμενος (ἕνας πρακτικὸς ἄνθρωπος ποὺ δὲν καταλαβαίνει τὸν ψυχικὸ καὶ πνευματικὸ πόθο τοῦ δόκιμου) δείχνουν σὰ νὰ συναμοτοῦν γιὰ ν' ἀρπάξουν

το πουλάρι, ισοδυναμεί με τη σύμπραξη τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους (τῶν Ἀρχιερέων καὶ τοῦ Ἡρώδη) γιὰ νὰ σταυρώσουν τὸ Χριστό. Τότε, πρὶν ἀπὸ τὴν τελικὴ κάθαρση, ὁ δόκιμος ἐξανίσταται κατὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ ἡγουμένου καὶ προσπαθεῖ νὰ τὶς ἀνατρέψει – συγκρίνετε τὴν Ἀγωνία στὸ "Ὅρος τῶν Ἐλαιῶν καὶ τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ: «Παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο». (Ἰδίως ἐπειδὴ τὸ βάθος τοῦ φαραγγιοῦ ἀναφέρεται συχνὰ σὰν ἕνας πυκνοφύτευτος τόπος.) Ὁ δόκιμος καταλήγει νὰ δεῖ τὸν ἡγούμενο σὰν Ἰούδα, ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι ποὺ παραδίδει τὸ πουλάρι στὰ ἀνελέητα χέρια τῶν στρατιωτικῶν: μιὰ ἀπὸ τὶς ἀφορμὲς ποὺ εἶχανε φέρει τὸ δόκιμο στὸ μοναστήρι ἦταν ἡ φριχτὴ ἐμπειρία του ἀπὸ τὸν πόλεμο. Τελικῶς, τὸ πουλάρι πεθαίνει, καθὼς τὸ ἀνεβάζουν στὸ χεῖλος τοῦ φαραγγιοῦ, μπροστὰ σ' ἕνα πλῆθος θεατῆς, καὶ ὁ δόκιμος μεταφέρει τὸ κουφάρι κάτω στὸ φαράγγι σὰ νὰ τὸ κατεβάξει στὸν Ἄδη. Θ' ἀναστηθεῖ ἄραγε τὴν τρίτη μέρα;

Ἀπὸ αὐτὰ τὰ παραδείγματα (κ' ἔχει κι ἄλλα ἀκόμα) γίνεται φανερὸ ὅτι ὁ «Ἄγγελος στὸ Πηγάδι», μολονότι μπορεῖ νὰ κάμει τὸν ἀναγνώστη νὰ σκεφτεῖ γιὰ μιὰ στιγμή τὸ «Χριστὸ Ἰησοῦ ἀνασταυρώνεται», ἔχει μονάχα ἐπιφανειακὴ σχέση μ' αὐτόν. Στὸ μωθιστόρημα τοῦ Καζαντζάκη, οἱ χαρακτήρες ἀνταποκρίνονται ἀκριβῶς μὲ τὰ πρόσωπα τοῦ θεοῦ δράματος: ὁ Μανολιός, λόγου χάρη, «ἰσοδυναμεῖ» μὲ τὸ Χριστό, ἡ Κατερίνα «ἰσοδυναμεῖ» μὲ τὴ Μαρία τῆ Μαγδαληνῆ κ.ο.κ. Ἀλλὰ στὸ βιβλίο τοῦ Πρεβελάκη τὰ πράματα δὲν εἶναι τόσο ἀπλά. Ἀπὸ ὅσα ἐκθέσαμε παραπάνω μπορεῖ κανεὶς νὰ διαβλέψει τὸ κινούμενο σύστημα τῶν ἀναφορῶν ποὺ ἐφαρμόζει ὁ συγγραφέας. Τόσο ὁ δόκιμος ὅσο καὶ τὸ πουλάρι προσομοιάζουν μὲ τὸ Χριστό, ἀλλὰ χωρὶς ποτὲ νὰ γίνονται ἰσοδύναμα μὲ τὴ χάρη του. Πιὸ πέρα, πρῶτα ὁ Στρατὸς συγκρίνεται μὲ τοὺς Ἀρχιερεῖς, κ' ὕστερα ὁ ἡγούμενος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ τοὺς ἐκπροσωπεῖ, ἐνῶ συγχρόνως ὑποδέχεται γιὰ μιὰ στιγμή τὸ ρόλο τοῦ Ἰούδα. Αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅτι ὁ Πρεβελάκης εἶναι ἀσυνεπής, ἀλλὰ ὅτι ἀποφεύγοντας μιὰν ἀκαμπτη ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὸ μῦθο του καὶ τὸ θεῖο δράμα δίνει στὸ ἔργο του πλατύτερη σημασία καὶ τὸ κάνει ἱκανὸ νὰ ἐρμηνευεῖται κατὰ διάφορους τρόπους, μὴν ἀφήνοντας ἐξ ἄλλου τὸν ἑαυτό του νὰ προσδεθεῖ ἀποκλειστικὰ σ' ἕνα μῦθο. Καθὼς εἶδαμε ἀπὸ τὸ χωρίο ποὺ παραθέσαμε, ὁ Πρεβελάκης θέλει νὰ δείξει πῶς τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ μπορεῖ νὰ τὰ ζαναζήσει κανεὶς ὑπὸ διάφορες συνθήκες.

Οἱ ἀναφορὲς δὲν περιορίζονται στὴν ἱστορία τῶν Παθῶν, ἀφοῦ ὁ δόκιμος εἶναι καὶ ὁ Λάζαρος: ἡ ἱστορία τῆς ἀνάστασής του μνημονεύεται ἀρκετὲς φορές. Τὰ δυὸ πρῶτα κεφάλαια, ὅπου ὁ δόκιμος ἀποφασίζει νὰ πάει νὰ ζήσει στὸ φαράγγι, τοποθετοῦνται στὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου, καὶ στὸ τέλος τοῦ δευτέρου κεφάλαιου ὁ δόκιμος διαβλέπει τὶς δυνατότητες ποὺ τοῦ προσφέρει ἡ νέα του κατοικία: μπορεῖ νὰ καλλιεργήσει τὸ περβόλι καὶ νὰ μάθει ν' ἀγαπᾶει τὰ πλάσματα τοῦ Θεοῦ ὅταν αὐτὴ ἡ ἀσκηση συμπληρωθεῖ, θὰ ζαναγεννηθεῖ εἰς Χριστόν. Καὶ καθὼς οἱ Ἑβραῖοι ἱερεῖς μελέτησαν νὰ σκοτώσουν τὸ Λάζαρο, ἐπειδὴ ἡ ἀνάστασή του προσηλύτιζε τὸ λαὸ στὴ νέα θρησκεία, κ' ἐπειδὴ εἶχαν ἀναγαχθεῖ ποὺ ἕνα τέτοιο θαῦμα εἶχε συμβεῖ παρὰ τὴ δική τους διδασκαλία, τὸ ἴδιο κ' ἐδῶ ὁ ἡγούμενος δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβει τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἀφοσίωση τοῦ δόκιμου στὸ πουλάρι καὶ προσπαθεῖ νὰ τοῦ τὸ πάρει γιὰ πρακτικὸς σκοπὸς. Οἱ ραββῖνοι γυρεύουν ν' ἀφαιρέσουν ἀπὸ τὸ Λάζαρο τὴν ἀνάστασή του, τὸ ἴδιο καθὼς ὁ ἡγούμενος, ἀνεπίγνωστα ἐτοῦτος, προσπαθεῖ νὰ στερηθεῖ τὸ δόκιμο ἀπὸ τὴ δική του.

Μιὰ ἄλλη σημαντικὴ ομάδα ἀπὸ ἀναφορὲς ἔχει σχέση μὲ τὸν κῆπο τῆς Ἐδέμ. Ὁ τόπος ὅπου ὁ δόκιμος πηγαίνει νὰ κατοικήσει εἶναι ἕνα περβόλι ποὺ οἱ προκάτοχοί του ἔφτιαξαν κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Παράδεισου. Ὁ νέος ἐγκάτοικος παράγει φρούτα καὶ κηπικά, ἔχει μελίσσια, καὶ περιβάλλεται ἀπὸ κάθε λογῆς δέντρα, λουλούδια, πουλιὰ καὶ ἔντομα, ποὺ ὁ Πρεβελάκης τὰ περιγράφει μὲ ἔρωτα, ὄχι μονάχα ὀνομάζοντας τὸ καθένα τους, ἀλλὰ καὶ κάνοντάς τα νὰ ζωντανέψουν μὲ τὴ δικιά του, τὴν ἐντελῶς προσωπικὴ χρῆση τῆς γλώσσας. Τὸ τέταρτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου ἔχει

τὸν τίτλο «Ἡ Ἐδὲμ κι ὁ Πονηρός». Ὁ Πονηρός ἐμφανίζεται μεταμφιεσμένος σὲ ὁδηγὸ ἐνὸς ὁδοστρωτήρα πού χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴν κατασκευὴ ἐνὸς δρόμου κοντὰ στὸ φαράγγι. Ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ τοῦ δρόμου εἶναι ἓνα δείγμα τῆς ἀπονιᾶς τοῦ ἀνθρώπου: ἡ φύση καταφρονιέται καὶ καταστρέφεται, καὶ τὸ τοπίο σπαράζεται ἀπ' ἄκρῃ σ' ἄκρῃ. Ἀπὸ ἓνα σκιζολίθι πού τὸ πετάει ἓνα φουρνέλο σκοτώνεται ἡ μάνα τοῦ πουλαριοῦ. Τὸ φαράγγι εἶναι κομμένο ἀπὸ τὸν ἀπάνω κόσμος, καὶ τὸ μόνο μέσο νὰ κατεβεῖς ἐκεῖ κάτω εἶναι μιὰ κρεμαστὴ σκάλα ἀπὸ κληματόβεργες. Σ' αὐτὸ τὸ καταφύγιο πού μοιάζει μὲ πηγάδι, οἱ ἤχοι τοῦ κόσμου εἶναι μακρινοὶ καὶ τὰ βόσανά του ξεχασμένα. Ἡ εἰρήνη τοῦ τόπου ταράσσεται μονάχα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ ὁδηγὸς τοῦ ὁδοστρωτήρα κατεβαίνει νὰ γυρέψει ἀπὸ τὸ δόκιμο νὰ τοῦ πουλήσει τὸ πουλάρι γιὰ νὰ τὸ μαγειρέψει τῇ λαμπρῇ καὶ νὰ πασκάσει κι ἀτός του, ὕστερα ἀπὸ τὴ νηστεία πού εἶχε κρατήσει θεοσεβούμενα ὅλη τῇ Σαρακοστή. Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, ὁ Πονηρός ἐμφανίζεται μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ στρατιώτη πού θέλει νὰ πάρει τὸ πουλάρι γιὰ τὸ Στρατό. Στὸ τέλος, αὐτοὶ οἱ δυὸ ἄντρες συνεργάζονται γιὰ νὰ στήσουν τὸ μαγάρι πού θὰ σύρει τὸ πουλάρι στὸ θάνατο. Εἶναι κ' οἱ δυὸ τους σκληροὶ καὶ ἀναίσθητοι, καὶ δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν τὴν ἀγωνία τοῦ δόκιμου. Εἶναι σὰ νὰ συνωμοτοῦν γιὰ νὰ τοῦ στερήσουν τὸ ζῶο, καὶ ὁ ἠγούμενος δείχνει νὰ εἶναι μὲ τὸ μέρος τους: ἐνῶ ὅλοι τους ἀποβλέπουν στὴν πρακτικὴ χρῆση τοῦ πουλαριοῦ, μονάχα ὁ δόκιμος τὸ θέλει γιὰ τὴν ὁμορφιά του. Ὑπάρχουν ἐπίσης ἀναφορὲς στὸν Ἀδάμ: ὁ δόκιμος συνειδητοποιεῖ, ὅταν πρωτοφτάνει στὸν πάτο τοῦ φαραγγιοῦ, πὼς ὀφείλει νὰ ξαναβρεῖ τὴν ἀθωότητα τοῦ πρωτοπλάστου προτοῦ ἀξιώθει τῇ συγγνώμῃ καὶ τὴν ἀγάπη, δηλαδὴ τοὺς ὅρους τῆς λύτρωσής του. Ἔτσι ἀναζητᾷ τὴ χάρη πού θὰ εἶχε γνωρίσει ἂν οἱ ἄνθρωποι δὲν τὸν εἶχαν παραπλανήσει. Ὅπως ὁ Ἀδάμ, εἶχε προδοθεῖ κι αὐτὸς ἀπὸ μιὰ γυναῖκα: ἡ ἀρραβωνιαστικιά του τὸν εἶχε ἀπατήσει μὲ τὸν ἴδιο τὸν πατέρα του, κ' ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ συχωρέσει τὸν πατέρα του, μῆδε νὰ ξεχάσει τὴ φρίκη τοῦ πολέμου πού εἶχε συμμετάσχει ἄθελά του, εἶχε ἀποφασίσει νὰ καλογερέψει.

Ἀνάφερα τὸν παραλληλισμὸ ἀνάμεσα στὰ ὠμὰ σχέδια γιὰ τὸ πουλάρι καὶ τὴ Σφαγὴ τῶν Ἀθῶων, καὶ συνάμα τὸ γεγονός ὅτι ὁ δόκιμος τρέφει ἓνα πλάσμα πού διαφορετικὰ θὰ εἶχε πεθάνει. Τοῦτο θυμίζει πὼς ὁ Μωϋσῆς βρέθηκε στὰ θάμνα τῆς ἀκροποταμῆς κι ἀνατράφηκε στὰ κρυφὰ ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ μάνα, παρὰ τὴ φοινικὴ διαταγὴ τοῦ Φαραῶ. Ὑπάρχουν κι ἄλλοι πολλοὶ ὑπαινιγμοὶ πού φέρνουν στὸ νοῦ ἄλλες ἱστορίες. Στὸ φαράγγι ὑπάρχει μιὰ πηγὴ πού, ἐπειδὴ ἀναβρῦζει ἀπὸ τὸ βράχο, τὴν ἔχουν γιὰ ἀγίασμα, καὶ στὴν κουφάλα μιᾶς ξερολιᾶς παρέκει βρίσκεται ἓνα εἰκόνισμα τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου: αὐτὸ μπορεῖ νὰ ὑποβάλλει ἓναν παραλληλισμὸ ἀνάμεσα στὴν ἀσκήση τοῦ δόκιμου μέσα στὸ φαράγγι καὶ τοὺς πειρασμοὺς τοῦ ἁγίου, ὅταν ἐτοῦτος ζοῦσε σὰν ἀναχωρητὴς στὴν ἔρημο. Ἐπειτα, στὴν κηδεῖα τοῦ γέρο ἀσκητῆ πού εἶχει ζήσει στὸ φαράγγι πρὶν ἀπὸ τὸ δόκιμο, ὅλη ἡ φύση μοιάζει νὰ συνοδεύει τὸ σκῆνωμά του στὸν τόπο τῆς τελευταίας του ἀνάπαυσης, καὶ ἡ σκηνὴ προσομοιάζει μὲ τὴν ἱστορία τῶν ζώων πού ἀκολουθοῦν τὸ Νῶε στὴν Κιβωτό. Ἡ Κιβωτὸς τοῦ καλόγερου θὰ τὸν φέρει ἀπὸ τὸν ἐπίγειο στὸν οὐράνιο παράδεισο. Πιὸ πέρα, μετὰ ἀπὸ μιὰ καταγίδα, ὁπότεν τὰ δέντρα χτυποῦνται ἀπὸ τ' ἀστροπελέκια κ' οἱ φωτιὲς πού φουντώνουν σβήνονται ἀπὸ τὴ νεροποντὴ, ὁ δόκιμος κοιτάζει ἔξω ἀπὸ τὴν καλύβα του, ὅπως ὁ Νῶε πρέπει νὰ κοιτάζε ἀπὸ τὴν Κιβωτό, τὰ ὕδατα νὰ ἀποσύρονται. Ὁ δόκιμος εἶχε γνωρίσει κι ἄλλες καταγίδες στὴ ζωὴ του κ' εἶχε διαβεῖ ἀπὸ φωτιὰ καὶ φουρτούνα, ἀλλὰ τούτῃ ἡ καταγίδα πού συμβαίνει τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ δείχνει τὸ θυμὸ καὶ τὴν ἀγανάχτηση τῆς Πλάσης γιὰ τὴν ἐπικείμενῃ Σταύρωση. Τὰ ἀναγνώσματα κατὰ τὴν ἱερὴ ἀκολουθία τῆς ἴδιας μέρας μαθαίνουν στὸ δόκιμο πὼς ὁ Θεὸς ἔδειξε τὴν ὀργὴν καὶ τὴν παντοδυναμία του στὸ Μωϋσῆ καὶ στὸν Ἰωβ ἐξαπολύοντας θύελλες καὶ θεομηνίες.

Μὲ ὅσα ἐξέθεσα δὲν ἰσχυρίζομαι ὅτι ἔδειξα τὸ πλάτος τοῦ συμβολισμοῦ, μῆδε ὅτι κατέγραφα ὅλες τῆς ἀναφορὲς στοὺς χριστιανικοὺς μύθους αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Ἡ

πλοκή του είναι εὐθύγραμμη, λιτή καὶ δραματική, καὶ λέγεται ἀπλὰ καὶ ἄμεσα, χωρὶς περιττὴ ἀνάλυση τῶν χαρακτήρων - τὰ πρόσωπα ποὺ ἐμφανίζονται εἶναι μᾶλλον σύμβολα καὶ τύποι. Τὸ βιβλίον ἀντλεῖ τὴ δύναμή του ἀπὸ τὴν ἀρχέτυπη φύση του, ἀπὸ τὴν πυκνὴν χρῆσιν τῶν ἐσωτερικῶν συσχετίσεων (ποὺ μόλις τὶς μνημόνευσα σ' αὐτὸ τὸ δοκίμιον) καὶ ἀπὸ τὶς πολυάριθμες ἀναφορὰς εἰς τὴν Ἁγία Γραφή καὶ εἰς τὰς τελετουργίας τῆς Ἐκκλησίας (ποὺ γὰρ νὰ τὶς ἀπαριθμήσω καὶ νὰ τὶς σχολιάσω θὰ ἔπρεπε νὰ γράψω ὀλόκληρον βιβλίον). Αὐτὲς οἱ ἀναφορὰς τοῦ δύνουν τὸ βάθος του, ἓνα βάθος ποὺ « Ὁ γέροντας καὶ ἡ θάλασσα » τοῦ Χέμινγκγουαϊ, λόγου χάρι, δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἔχει, ἐπειδὴ, μολονότι καὶ κείνος εἶναι ἐξ ἴσου ἀρχέτυπος, κρέμεται στὸν ἄερα, χωρὶς δεσμοὺς μὲ τὴν παράδοση καὶ τὴν ἱστορία. Οἱ βιβλικὲς ἀναφορὰς προικίζουν τὴν κάθε λεπτομέρεια μὲ μιὰ σημασίαν ποὺ βαθμιαῖα ἀπλώνεται στὸ ἄπειρον.

Θὰ ἦταν λάθος νὰ πάρει κανεὶς αὐτὸν τὸν πλοῦτον τῶν ἀναφορῶν ὡς ἀποτέλεσμα διανοητικῆς διαδικασίας. Οἱ ἰδέες ποὺ ἐμφανίζονται στὸ βιβλίον βρίσκονται μέσα στὸ αἶμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ· οἱ παραλληλισμοὶ καὶ οἱ συσχετίσεις προϋπάρχουν ἐκεῖ. Στὶς τελετὰς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀνήκει, λόγου χάρι, ἡ περιφορὰ τοῦ Ἐπιτάφιου, ἡ μεταφορὰ τοῦ Χριστοῦ στὸν τάφον. Στὸ βιβλίον (καθὼς συμβαίνει σὲ μερικὰ μοναστήρια) ὑπάρχει μιὰ ἀναπαράσταση τῆς σκηνῆς τοῦ Νιπτήρα, ὅταν ὁ Χριστὸς νίβει τὰ πόδια τῶν Ἀποστόλων. Ὁ Πρεβελάκης δὲν ἐπινόησε τὶς συσχετίσεις αὐτὲς γὰρ νὰ προβάλει τὴ δική του προσωπικότητα· τὶς ἔβαλε σὲ τάξιν γὰρ νὰ εἰκονογραφήσῃ οἰκουμενικὰ προβλήματα. Ἔτσι τὸ βάρος τῆς Ὁρθόδοξης παράδοσης ἀκουμπᾷ τόσο φυσικὰ στοὺς ὤμους του ὅσο καὶ στοὺς ἀπαίδευτους χωριᾶτες -καλογέροντες.

PETER A. MACKRIDGE

Μετάφρ. Π. Π.

Περιοδ. 'Balkan Studies', τόμ. 11 (1970), ἀριθ. 2, σ. 305 - 11

Η ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ ΜΕΤΡΗΣΗ

Μυθιστόρημα

Έκδοση του συγγραφέα εκτός έμπορίου, Αθήνα 1974.

Έπανεκδόσεις: 1982.

Ξένες εκδόσεις: Νορβηγία 1976, Γαλλία 1983.

*

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ

Το μυθιστόρημα του Πρεβελάκη *Η αντίστροφη μέτρηση* δίνει μιαν εικόνα της αθηναϊκής ζωής την ημέρα του Πραξικοπήματος του 1967 και στα μετέπειτα χρόνια υπό τη στρατιωτική δικτατορία. Ο πρωταγωνιστής του μυθιστορήματος με τ' όνομα Αλέξανδρος, Κρητικός όπως κι ο συγγραφέας και τόσοι άλλοι από τους ήρωές του, είναι ένας πενήνταπεντάρης, καθηγητής της αρχαίας ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και διάσημος συγγραφέας, που με τα τριάντα βιβλία του και το φιλελεύθερο πνεύμα του έχει κερδίσει το σεβασμό των φοιτητών του.

Η δικτατορία τον τιμωρεί με εξάμηνη διαθεσιμότητα για τις ιδέες που τολμά να διακηρύσσει από την έδρα του. Τότε εκείνος κάνει τάμα να τερματίσει τη ζωή του ύστερα από ένα έτος, αν μέσα στο τακτό αυτό χρονικό διάστημα δεν αποκατασταθεί ή δημοκρατία. Στο μεταξύ, προσπαθεί να συγκεντρώσει τριάντα υπογραφές από ισάριθμες προσωπικότητες, «από το Πάνθεον της σύγχρονης Ελλάδας», κάτω από μια διακήρυξη διαμαρτυρίας κατά της απολυταρχίας των συνταγματαρχών. Αλλά οι διανοούμενοι που τολμούν να υπογράψουν δεν υπερβαίνουν τους τρείς.

Τότε μιά από τις φοιτήτριές του, η Άννα, του φανερώνει την αγάπη της και παρά τη διαφορά ηλικίας, γίνεται έρωμένη του. Το μυθιστόρημα λαμβάνει μορφή δράματος, επειδή ο Αλέξανδρος διχάζεται ανάμεσα στον έρωτά του και το τάμα του, που γίνεται ακόμα πιο επιτακτικό από τη στιγμή που ένας φοιτητής του αυτοπυρπολείται για να διαμαρτυρηθεί κατά της τυραννίας. Τελικώς ο έρωτάς του τον έμψυχώνει στο καθήκον του, επειδή γνωρίζει ότι θ' άτιμαζόταν στα μάτια της Άννας αν πατούσε τον όρκο του. Στο τέρμα του χρόνου που έχει τάξει για τη θυσία του (έξ ου ό τίτλος του μυθιστορήματος «Αντίστροφη μέτρηση») αυτοκτονεί μ' ένα προσχεδιασμένο αυτοκινητικό δυστύχημα, μολοντί έχει συνειδητοποιήσει ότι η πράξη του θα παραμείνει ατελέσφορη.

Ο Πρεβελάκης αφηγείται αυτό το δράμα με ύφος ένιαιο, λιτό, τάχα ουδέτερο, αλλά μυστικά δονούμενο. Το βιβλίο γράφτηκε τα χρόνια της δικτατορίας, και κυκλοφορήθηκε στην αρχή κρυφά σε πολυγραφημένη έκδοση, αλλά στα 1974 εμφανίστηκε εκτός έμπορίου σε κανονική τυπογραφία, προτού πέσουν οι συνταγματάρχες.

JACQUES DE RICAUMONT

Έφημ. *Le Figaro*, Παρίσι, 29 Μαρτ. 1984.

Μετάφρ. Π.Π.

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ

Συνολική θεώρηση του έργου του

Έκδόσεις: Κέδρος, Αθήνα 1981.

Έπανεκδόσεις: 1983.

*

Ο ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΕΙ ΤΟ ΡΙΤΣΟ

Έκπληκτικός είναι ο όγκος και η ποικιλία της ποιητικής παραγωγής του Γιάννη Ρίτσου. Η μεγάλη δημοτικότητα και η αναγνώριση της ποιήσής του του έχουν αποφέρει πολυάριθμα ελληνικά και ξένα βραβεία και διακρίσεις, που περιλαμβάνουν το Βραβείο Ειρήνης του 1977. Τα περισσότερα από 80 ποιητικά βιβλία που έχει εκδώσει μαρτυρούν ότι ούτε μια ώρα από τα τελευταία εξήντα χρόνια της όδυνηρά πολυτάραχης και βασανισμένης ζωής του δεν έχει μείνει χωρίς ν' αποτυπωθεί στα γραπτά του.

Πολυάριθμες υπήρξαν επίσης οι απόπειρες των αναγνωστών του και των κριτικών να αποκρυπτογραφήσουν και να αποτιμήσουν την πολυσύνθετη ένότητα του ποιητικού του «κυκεώνα». Αυτός ο όρος είναι εδώ διπλά ταιριαστός, επειδή αναφέρεται στο αρχαίο τελετουργικό ποτό που έπιναν οι μύστες των Έλευσινίων, – ένα ποτό από κόκκους κριθαριού, τυρί, μέλι, κρεμύδι και κρασί, κοντολογής από τη νέα σοδειά τη γής σ' όλη της τη γονιμότητα, – καθώς και στην ανάμιξη ετερόκλητων πραγμάτων που εξυπακούει ο όρος στη νεοελληνική του χρήση.

Η ποίηση του Ρίτσου μοιάζει με κέρας της Αμαλθείας: είναι τόσο πολύπλοκη όσο κ' η πείρα της ζωής, ιδίως σε καιρούς μεγάλων μεταβολών και ταραχών, καθώς έχει διαφυλαχθεί στο μυαλό και την ψυχή του ποιητή. Έχουμε να κάνουμε με μία περίπλοκη Οδύσεια, την Οδύσεια του ποιητή και της χώρας του, καθώς και του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο. Ο Λαβύρινθος σε καλεί να διανοίξεις ένα πέρασμα. Αν ο Ρίτσος έχει πέσει θύμα της πολιτικής ή κάποιας άλλης δοξασίας των δεξιών και των άριστερών του αναγνωστών και κριτικών, αυτό έγινε επειδή το έργο του είναι τόσο πολυσύνθετο.

Χρειάστηκαν τελικά η δημιουργική και κριτική ιδιοφυΐα, τα εξαιρετικά πνευματικά εφόδια, η πλατειά παιδεία και η πείρα του συγχρόνου και φίλου του, του καθ' όλα ισοτίμου του Παντελή Πρεβελάκη για να διεισδύσουν στην ψυχή του ποιητή, να φτά-

σουν τὸ βαθύτερο πυρήνα της, νὰ τὸν φωτίσουν μὲ τὸ πιὸ ἀποκαλυπτικὸ φῶς, νὰ ἐντοπίσουν καὶ ν' ἀναγνωρίσουν τοὺς δαίμονες, τὰ θαύματα καὶ τὰ τέρατα ποὺ τὴν κατοικοῦν, καὶ νὰ μᾶς δώσουν τὰ μέσα νὰ συλλάβουμε καὶ νὰ κατανοήσουμε τὸν κόσμον τοῦ Ρίτσου.

Ἡ ἀπόφαση τοῦ Πρεβελάκη ν' ἀφιερῶσει τὴν πλήρη ὠριμότητα τοῦ πνεύματός του γιὰ νὰ ἐξετάσει καὶ ν' ἀποκρυπτογραφήσει τὸ μῆνυμα τοῦ Ρίτσου στὸ σύνολό του εἶναι τουλάχιστον παράξενη. Κανένας δὲν περίμενε πῶς ὁ περίφημος λογοτεχνικὸς δημιουργὸς, ὁ φλογερὸς δημοκράτης, ὁ ἀκλόνητος λάτρης τῶν παραδόσεων, θ' ἀφιέρωνε τὰ ἐξαιρετικὰ του ἐφόδια, στὰ ἐβδομήντα του χρόνια, γιὰ νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ δικαιώσῃ τὸν κομμουνιστὴ σύγχρονό του. Εἶναι ἐπίσης παράξενο ὅτι οἱ 615 πυκνὲς σελίδες τοῦ βιβλίου του «Ὁ ποιητὴς Γιάννης Ρίτσος», ποὺ ὁ ἴδιος ἀποκάλεσε σεμνὰ «κριτικὴ ἀνάγνωση», γράφτηκαν ἀπὸ τὶς 27 Ἰουλίου ὡς τὶς 10 Ὀκτωβρίου 1979 καὶ ἀπὸ τὴν 1η ὡς τὶς 23 Αὐγούστου 1980, δηλαδὴ σὲ τρεῖς περίπου μῆνες. Ἡ ἐκπληξὴ μᾶς δὲν μειώνεται ἀπὸ τὴν πληροφορία ποὺ μᾶς δίνει ὁ συγγραφέας ὅτι ἦταν ἤδη «γεμάτος ἀπὸ τὸ θέμα του» καὶ ὅτι ὁ Ρίτσος εἶναι ἕνας ποιητὴς ποὺ τὸν «ἀγαπᾷ καὶ θαυμάζει ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια». Ὅπως λέει ὁ ἴδιος, «ἐπὶ μισὸν αἰῶνα περίπου, δυὸ συγγραφεῖς ποὺ τοὺς ἔχει συνδέσει ἀδιατάρακτη φιλία, παρὰ τὶς διαφορετικὲς πολιτικὲς πεποιθήσεις τους, δὲν ἔπαυαν ν' ἀνταλλάσσουν τὰ βιβλία τους καὶ τὶς παρεπόμενες ἐπιστολιμαῖες κρίσεις». Ἡ βραχύτητα τοῦ χρόνου ποὺ ἀπαιτήθηκε γιὰ τὴν συγγραφή ὀφείλεται, μ' ἄλλα λόγια, σὲ μιὰ μακρόχρονη κύση.

Δυὸ στοιχεῖα, μᾶς λέει ὁ Πρεβελάκης, τὸν τράβηξαν σ' αὐτὸ τὸ λαμπρὸ τόλμημα: «ἡ ἐντελέχεια τοῦ ποιητῆ, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ τὸ συναίσθημα μιᾶς ὀφειλῆς πρὸς ἕνα δημιουργὸ φιλόπονο μέχρις αὐτοθυσίας, ἀπὸ τὴν ἄλλη», σ' ἕναν ποιητὴ ποὺ οἱ δεξιὸι κ' οἱ ἀριστεροὶ τὸν ἔχουν περιχαρακῶσει στὴν πολιτικὴ, σ' ἕναν ποιητὴ «ποὺ στοχάστηκε τὰ πρὸ καὶ τὰ ἐπέκεινα τοῦ θανάτου σὰ γνήσιος μεταφυσικός». Ὁ Πρεβελάκης πιστεύει πῶς τὰ μὴ στρατευμένα ποιήματα τοῦ Ρίτσου εἶναι ἐκεῖνα ποὺ κυρίως «μᾶς ἀποκάλυψαν τὸ πρόσωπο καὶ τὴν ψυχὴ τῆς Ἑλλάδας. Χωρὶς τὴν εὐγλωττία τοῦ Ρίτσου, οἱ Ἑλληνες θὰ ἔχαν ζεμάθει νὰ ὀνομάζουν μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ ἔχουν μπρὸς στὰ μάτια τους» (σ. 13).

Πρὶν ἀπὸ εἰκοσιπέντε κάπου χρόνια, ἡ προσωπικότητα ἑνὸς γίγαντα τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας εἶχε ἐπίσης προκαλέσει τὸν Πρεβελάκη σὲ μιὰ ὀλοκληρωμένη κριτικὴ ἀνταπόκριση· εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπιμνημόσυνη ἀξιολόγηση τοῦ Νίκου Καζαντζάκη, ποὺ ἄφησε ἐποχὴ. Ὁ Καζαντζάκης ἦταν ὁ δάσκαλός του, κ' ἐκεῖνος στάθηκε ὁ πιὸ ἀξίος, πιστὸς καὶ συνάμα πρωτότυπος μαθητὴς, ὁ πιὸ στενὸς του φίλος καὶ συνεργάτης. Ἡ στιγμὴ εἶχε φτάσει νὰ μιλήσῃ ὁ μαθητὴς γιὰ τὴ μεγαλοφυΐα τοῦ δασκάλου του, νὰ πεῖ σὲ ποιά σημεῖα πέτυχε καὶ σὲ ποιά δὲν κατόρθωσε νὰ φτάσει ἐκεῖ ποὺ τὸν προόριζαν τὰ μεγάλα του χαρίσματα. Κρίνοντας τὸ ἔργο τοῦ Καζαντζάκη, ὁ Πρεβελάκης χρησιμοποίησε τὰ κριτήρια ποὺ ἔχει ἐφαρμόσει καὶ στὸ δικό του ἔργο – ἔργο ἀφιερωμένῃ στὴ δημιουργικὴ ἀποτίμηση τῆς πολύτιμης κληρονομίας ποὺ τοῦ ἔχει ἀφήσει ἡ ἔθνικη παράδοση. Συχνὰ ἀνακαλύπτουμε καὶ προσδιορίζουμε καλύτερα τὴν ταυτότητά μας, τὸ χρέος καὶ τὸν προορισμὸ μας μέσα ἀπὸ τὶς ὁμοιότητες καὶ τὶς ἀντιθέσεις μας μὲ τοὺς ἄλλους. Ὅπως εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ παρατηρήσουμε ἄλλοῦ, ἡ ἀξιολόγηση τοῦ Καζαντζάκη ἀπὸ τὸν Πρεβελάκη ἔχει διπλὴ ἀξία: ἀποκαλύπτει πλήρως τὴν προσωπικότητα καὶ τὸν αἰσθητικὸ, ἰδεολογικὸ, ἠθικὸ καὶ μεταφυσικὸ κώδικα τοῦ κριτικοῦ ὅσο καὶ τοῦ συγγραφέα ποὺ ὑποβάλλεται στὴν κριτικὴ.

Τὸ πρίσμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶχε γίνει ἡ κριτικὴ θεώρηση τοῦ ἔργου τοῦ Καζαντζάκη στρέφεται τώρα μὲ παρόμοιο κατ' οὐσίαν τρόπο στὸν κόσμον τοῦ Ρίτσου, ποὺ εἶναι σύγχρονος τοῦ κριτικοῦ. Κατὰ κάποιον τρόπο, ὁ Πρεβελάκης καὶ ὁ Ρίτσος ἔχουν ζήσει καὶ οἱ δυὸ τὶς ἴδιες εὐρύτερες ἐμπειρίες τῆς γενιᾶς τους, κι ἂν οἱ κυριότερες πολιτικοἰδεολογικὲς θέσεις τους διαφέρουν, ὑπάρχουν συγχρόνως ἐξ ἴσου σημαντικὲς κοινὲς ἀντιλήψεις, ποὺ τὶς ἔχουν κληρονομήσει ἀπὸ τὴν ἑλληνικότητά τους.

Ἄν ἡ ἀγάπη, ὁ θαυμασμός καὶ ὁ μέγας σεβασμός στάθηκαν ἡ ἔμπνευση γὰρ τὴν ἀξιολόγηση τοῦ Καζαντζάκη, τὰ ἴδια συναισθήματα ἐνέπνευσαν καὶ τὴν ἀξιολόγηση τοῦ Ρίτσου, κι ὥστόσο, οὔτε στὴ μιὰ οὔτε στὴν ἄλλη περίπτωση ὁδήγησαν σὲ ἄκριτο ἔπαινο χωρὶς ἰσχυρὲς ἐπιφυλάξεις. Αὐτὸ ποῦ ἐπαίνεσε καὶ τὸ μεγαλεῖο τους. Αὐτὸ ποῦ κίνησε τὶς ἐπιφυλάξεις του εἶναι ἡ ἀπομάκρυνση καὶ τῶν δυὸ ἀπὸ τὴν πολὺτιμη παράδοση ποῦ περιέχει τὴν ψυχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τὶς αἰώνιες ἀξίες του.

Εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὁ Πρεβελάκης, μιλώντας γὰρ τὸ Ρίτσο, ἀναγνωρίζει τέσσερα στοιχεῖα ποῦ ἔχουν διαμορφώσει ἀποφασιστικὰ τὴν ψυχὴ του καὶ τὴν ἐνστικτώδη, βαθύτερη κοσμοθεωρία του. Αὐτὰ εἶναι: ἡ ὀρθοδοξία, ἡ ἑλληνικὴ φύση, ἡ γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἡ δική του ἐντελέχεια. «Ἡ χλιδὴ τῶν εἰκόνων στὴν ποίηση τοῦ Ρίτσου δείχνει τὸ θάμβος τοῦ πνεύματός του ἀπὸ τὴν ἀνεξάντλητη ποικιλία τῶν αἰσθητῶν» (σ. 21). Ὁ ποιητὴς εἶχε γεννηθεῖ καὶ μεγαλώσει μέσα στὴ συντηρητικὴ παράδοση καὶ στὴν τυποποιημένη ζωὴ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας, κι αὐτὸ ποῦ σαγήνευσε τὴν ψυχὴ του στὰ παιδικὰ του χρόνια ἔμελλε νὰ τοῦ δώσει τὸ συναισθηματικὸ του βῆθος, τὴ γλῶσσα του καὶ πλούσια ἀποθέματα σημείων ἀναφορᾶς.

Ἦρθε ἡ ὥρα ποῦ, ἀρκετὰ νέος ἀκόμα, ἀλλὰ ἤδη βαθιὰ πληγωμένος ἀπὸ προσωπικὲς καὶ οἰκογενειακὲς συμφορὲς, ὁ Ρίτσος ἔφυγε πικραμένος καὶ μόνος ἀπὸ τὴν ἐπαρχία ὅπου γεννήθηκε, τὴ Μονεμβασία, καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα. Ἐκεῖ τὸν ἀγκάλιασε ὁ μαρξισμὸς σὰν ἕνας σύντροφος, μὰ παρηγοριά, μὰ ὑπόσχεση πὼς θὰ γιάτρευε τὰ βάσανά του καὶ τὰ βάσανα τοῦ κόσμου. Ἀπὸ τότε, ὁ Χριστὸς ποῦ κληρονόμησε καὶ ὁ Μάρξ ποῦ διάλεξε ἔμελλαν νὰ κατασταθοῦν, στὰ ἐπόμενα στάδια τῆς ἐξέλιξής του οἱ δυὸ σταθεροὶ πόλοι ἑλλξεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ μυαλοῦ του, συχνὰ σὲ ἰσορροπία καὶ ἀνταλλαγὴ, καὶ ὅμως ἐξ ἴσου συχνὰ σὲ ἀσυμφωνία καὶ σύγκρουση. Ὁ Πρεβελάκης ἀναφέρεται στὸν Roland Barthes, μιλώντας γὰρ κάποιον «χριστομορφισμό» στὴν κομμουνιστικὴ Ἐπανάσταση. Μιὰ τέτοια ἀντίληψη ἐνθάρρυνε τὸ Ρίτσο νὰ κάμει τὸ Χριστὸ «ἐνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς του δομῆς. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ δὲ θὰ πάψει νὰ ἐμφανίζεται καθ' ὅλη σχεδὸν τὴ σταδιοδρομία του» (σ. 44).

Ἐπῆρξαν στιγμὲς ποῦ ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ ταυτισθεῖ ὁ ἴδιος μὲ τὸ Χριστό, γὰρ πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποῦ ἀντιπροσωπεύει ὁ Χριστὸς στὴν ὀρθοδοξία καὶ τὴ ζωὴ, ὡς ἀρχὴ ποῦ ἔχει διαμορφώσει τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὶς ἀξίες του. Ὡστόσο, ἀρκετὰ γρήγορα ὁ ποιητὴς ἔμελλε νὰ βρεθεῖ τραγικὰ διχασμένος ἀνάμεσα σ' ὅ,τι ἀντιπροσώπευε ἡ χριστιανικὴ του κληρονομία καὶ σ' ὅ,τι τὸν ἐπέβαλλε ἡ δογματικὴ στράτευση τῆς Ἐπανάστασης. Οἱ δύσκολοι καιροὶ καὶ οἱ συνεχεῖς προκλήσεις τους κάθε ἄλλο παρὰ ἐνθάρρυναν μιὰν ἀρμονικὴ ἀταραξία. Ἡ στράτευση τοῦ ποιητῆ, ποῦ εἶχε ἀρχίσει ὅταν ἦταν 24 χρονῶν, τὸν ἔκαμε συχνὰ νὰ θυσιάσει τὴν αὐτονομία τῆς τέχνης του, γιὰτὶ «ἡ ἠθικὴ συνείδηση κ' ἡ ἐθελουσία τοῦ ἐπαναστάτη δὲν ἀναπληρώνουν δυστυχῶς τὴν αἰσθητικὴ οὐσία» (σ. 42). Ἡ συμμετοχὴ του στὴν Ἐπανάσταση ἔμελλε νὰ τὸν προστατέψει ἀπὸ τὴ μοναξιά, ἀλλὰ καὶ νὰ βλάψει τὴν τέχνη του. Τελικὰ, ὅπως λέει ὁ Πρεβελάκης, «ὁ Ρίτσος διακυβεύει τὴ δημιουργικὴ του ἀποστολὴ ὅταν ἀπαρνιέται τὸ Χριστό, δηλαδὴ τὸν ἀρμονικὸν κόσμον ποῦ ἔχει εἰσχωρήσει στὸ αἷμα του. Αὐτὴ ἡ ἀπερισκεψία θὰ ἀποβεῖ ἡ ἀπαρχὴ τῆς πνευματικῆς του Ὀδύσειας καὶ τοῦ μακροῦ ἀγώνα του – συνειδητοῦ καὶ ὑποσυνειδητοῦ – ν' ἀνακτήσει τὸν ἑαυτό του. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ ἄξονας ποῦ γύρω του ἔχουν σωματοθεῖ οἱ ψυχικὲς ἐμπειρίες τοῦ ὀρθόδοξου λαοῦ» (σ. 54). Ὁ Ρίτσος δὲν ἀρνιέται τὸ Χριστό, χωρὶς ὥστόσο νὰ ὁμολογεῖ πίστη σ' αὐτόν. «Ἀμφισβητεῖ τὴ θεϊκὴ ὑπόστασι τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὄχι τὴν ἠθικὴν του φυσιογνωμία» (σ. 54). Σ' αὐτὸ καὶ σ' ἄλλα σημεία δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὴ μοίρα τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του. «Μόνον ὅταν ταυτίζεται μὲ τὸ χριστιανικὸν λαόν, ξαναβρίσκει τὴν ἰσορροπία του καὶ γίνεται μονομιᾶς ὁ εὐγλωττος ἐρμηνευτὴς τῆς ὀμαδικῆς ψυχῆς. Ὁ ποιητὴς ὑγιαίνει ὅταν ὑποβαστάζεται ἀπὸ ἕνα σύστημα δοκιμασμένων ἀξιών. Ἡ ἐπικοινωνία του μὲ τὴ φύση εἶναι τότε ἀπρόσκο-

πη. Ἡ ψυχὴ του διαστέλλεται ἀπὸ τὸ ὠκεάνειο συναίσθημα, κατὰ τὸν ὄρο τοῦ Φρόνυτ, δηλαδή ἀπὸ τὴν αἴσθησι τῆς ἱερότητος τοῦ κόσμου» (σ. 55).

Εἶναι λοιπὸν σαφὴς ἡ θέσι τοῦ Πρεβελάκη, μιὰ και ἐπικρατεῖ σ' ὀλόκληρη τὴ θεώρησι τοῦ ἔργου τοῦ Ρίτσου. Γι' αὐτὸν ὁ Ρίτσος βρίσκειται σὲ «δραματικὸ μελισμὸ» (σ. 60). Ἀντιμετωπίζει μιὰ ὄλο και ἐντεινόμενη «διπολικότητα», καθὼς προχωρεῖ ἀπὸ μιὰν ἀρχικὴ ἐπαναστατικὴ εὐφορία σὲ μιὰν ὀδυνηρὰ ἐντεινόμενη συναίσθησι τῆς προσωπικῆς του πραγματικότητος και τῆς εὐρύτερης πραγματικότητος ποῦ τὸν περιβάλλει. Ἡ πνευματικὴ του ἀνασφάλεια φτάνει τελικὰ στὸ σημεῖο τῆς ἀγωνίας, ὅταν οἱ ἀπαντήσεις τῆς ὕλιστικῆς φιλοσοφίας δὲν ἱκανοποιοῦν τὶς ὕπαρξιακές του ἀναζητήσεις. Τότε ἦταν μοιραῖο νὰ στραφεῖ μὲ νοσταλγία, γιὰ παρηγοριά, στὸν παραδοσιακὸ κόσμο ποῦ τὸν ἀνάστησε και ἀκόμα τὸν ἐμπνέει στὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὴν καλύτερη του ποίησι. Ἐκεῖ καταφεύγει γιὰ νὰ δώσει στὴν πραγματικὴ ὀραματικὴς προεκτάσεις. Αὐτὸς ὁ κόσμος τοῦ δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἰσχυρότερη και σταθερότερη προτίμησή του γιὰ τὰ καθημερινά, τὰ οἰκεῖα, ταπεινά πράγματα, τὰ ἀντικείμενα ποῦ ἀντιλαμβάνονται οἱ αἰσθήσεις: «ἐδῶ ἡ ἄμεση ἐμπειρία τοῦ κόσμου μεταφέρεται σὲ μιὰ γλώσσα ποῦ ὀλο τὴν ἐννοοῦν και τὴ συμμερίζονται» (σ. 97).

Ἡ σκέψι τοῦ Πρεβελάκη, στὴν «κριτικὴ ἀνάγνωσή» του, πηγαίνει ἀπὸ τὸ ἕνα βιβλίο και ἀπὸ τὸ ἕνα ποίημα τοῦ Ρίτσου στὸ ἄλλο, μὲ τὴ χρονολογικὴ τους σειρὰ, γιὰ νὰ ἀποκαλύψει τὴ μοναδικότητά τους, μὲ ἐκτεταμένη μέλεσι τῆς ἐποχῆς και τῶν συνθηκῶν ποῦ τὰ ἔχουν ἐμπνεῦσει, τῆς πείρας, τῶν ἀντιλήψεων και τῶν συναισθημάτων ποῦ ἔχουν συμβάλει στὴ σύνθεσή τους. Παρακολουθεῖ συνάμα τὶς μεταβολὲς στὰ ἐκφραστικὰ μέσα τοῦ ποιητῆ, ὅπως αὐτὰ ἀντανακλοῦν τὴν κατάστασι τοῦ πνεύματός του, τὴν καλλιτεχνικὴ του συνείδησι, τοὺς πειραματισμούς του, τὶς λογοτεχνικὲς και ἄλλες ἐπιδράσεις ἐπάνω του. Ἐνας πλοῦτος γνώσεων γιὰ τὶς πνευματικὲς, τὶς λογοτεχνικὲς και τὶς αἰσθητικὲς περιπέτειες τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος προσφέρει εὐρὸ φάσμα ἰδεολογικῶν και αἰσθηματικῶν κωδίκων μέσα ἀπὸ τοὺς ὀποιους θεωρεῖται και κρίνεται τὸ ἐπίτευγμα τοῦ Ρίτσου. Οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου σημαδεῦουν τὰ κυριότερα στάδια ἀπὸ τὰ ὀποῖα ἔχει περάσει ἡ ποίησι του καθὼς ἐξελισσόταν: «Ἡ πλεκτάνη τῆς Ἱστορίας» κατὰ τὸν πόλεμο 1940 - 41 και τὴν Κατοχή, «Ἡ ἦττα τῆς Ἀριστερᾶς» τὸ 1944, «Ἡ ἀναπροσανατολισμὸς τοῦ ποιητῆ» τὸ 1952 - 53, «Ἡ ἐπικαιρότητα τῶν μύθων», ἀπὸ τὸ 1959, «Ἡ ζοφερὴ ἐπταετία» τῆς δικτατορίας τῶν συνταγματαρχῶν, «Ἡ ἀλλαγὴ στὸ ὕφος τοῦ ποιητῆ», μὲ παραχωρήσεις στὸ «παράλογο», στὸν «ἐκλαϊκευμένο σουρρεαλισμὸ» και τὸν ἐξπρεσιονισμό, τὸ 1967, «Ἡ ὀψιμη παραγωγή», ποῦ ἄρχισε στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1970, και τελικὰ «Ἡ ἀνασκόπησι μιᾶς ζωῆς» στὸ αὐτοβιογραφικὸ Τερατῶδες ἀριστοῦργημα τοῦ 1977.

Ἀρρώστιες και θάνατοι στὴν οἰκογένια, ἡ δικὴ του ὕποτροπιάζουσα φυματίωσι, διάφορες φυλακίσεις και ἐξορίες σὲ στρατόπεδα συγκεντρώσεως, οἱ θλιβερὲς περιπέτειες τοῦ Κ.Κ.Ε., τὰ δεινὰ ὀλόκληρου τοῦ Ἐθνους κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ πολέμου και κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δικτατορίας, παρουσιάστηκαν σὲ ὀλη τους τὴν ἔκτασι μὲ εὐγλωττο τρόπο στὸ ἔργο τοῦ Ρίτσου, ποῦ, κατὰ τὸν Πρεβελάκη, εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ αὐτοβιογραφικὸ. Πέρα ἀπ' αὐτά, δὲ θὰ ἔπρεπε ν' ἀγνοήσει κανεὶς τὴν ἐπίδρασι ποῦ εἶχε πάνω στὸν ἴδιο και τὴν τέχνη του ἡ κρίσι τοῦ παρακμάζοντος Δυτικοῦ κόσμου, στοιχεῖο ποῦ ὀπογραμμίζει ὁ κριτικὸς μας. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπιφυλακτικὴ στάσι τοῦ Πρεβελάκη ἀπέναντι στοὺς συρμούς ποῦ προῆλθαν ἀπὸ τὴ Δύσι γιὰ νὰ θέσουν σὲ κίνδυνο τὴν παραδοσιακὴ εὐκρίνεια τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος και τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς και τὴν ἐκφρασι τους στὴν τέχνη, ἰδίως στὴ χρῆσι τῆς γλώσσας. «Οἱ συγγραφεῖς τοῦ παρελθόντος», γράφει, «δέχτηκαν πάντα ὀς ἐξυπακουόμενη σύμβασι τὴν ὀμαλὴ χρῆσι τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου. Ἀκόμα και ἐπαναστάτες ἡ δαιμονογράφοι (ὁ Μπρέχτ, ὁ Τόμας Μάνν και ἄλλοι) σεβάστηκαν τὴ γλώσσα... Ἡ διαστροφή τῆς γλώσσας, ὅταν τὸ περιεχόμενο εἶναι ἐκρηκτικὸ, ἀποτελεῖ φαινόμενο τῶν νεωτέρων

χρόνων. Στὸ ἐξωτερικό, τὰ παραδείγματα μετροῦνται κατὰ δεκάδες. Ἄλλὰ στὸν τόπο μας τὰ πράγματα πρέπει νὰ σταθμίζονται διαφορετικά, ἂν οἱ ὄροι ἀνθρωπισμὸς καὶ μέτρο ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν κάποιο νόημα. Ὁ Ἑλληνας συγγραφέας ὀφείλει νὰ λογαριάζει προσθέτως α) ὅτι ὁ λαὸς ἔχει δικαίωμα νὰ καταλαβαίνει τὰ ποιητικὰ κείμενα καὶ β) ὅτι τὴν καταστροφή τῆς γλώσσας τὴν ἀναλαμβάνει ἐκάστοτε ἢ τυραννία» (σ. 506 - 507).

Δυὸ στοιχεῖα στὸ ἔργο τοῦ Ρίτσου συναντοῦν σταθερὰ τὴν ἐπιφυλακτικότητα τοῦ κριτικοῦ, ἐνῶ κατὰ τὰ ἄλλα ἡ γνώμη του γιὰ τὴν παραγωγή τοῦ ποιητῆ εἶναι ἐνθουσιώδης: ἡ κομματικὴ στράτευση, ὅταν εἶναι εἰς βάρος τῆς ποίησης, καὶ ὁ μοντερνισμὸς, ὡς λοξοδρόμηση ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση τῆς ποιητικῆς τέχνης νὰ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ κοινό. Ὁ κριτικὸς καταλογίζει στὸ Ρίτσο καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ σφάλματα, ἂν καὶ συχνὰ αἰσθάνεται ὑποχρεωμένος νὰ τὸν δικαιολογήσει, ὡς θύμα τῶν περιστάσεων καὶ τῆς ἀνάγκης. Αὐτὰ εἶναι κυρίως τὰ κριτήρια ποὺ τὸν κάνουν νὰ ἐπαινεῖ τὸν Ἐπιτάφιο (σ. 70), ὁποῦ ὁ ποιητῆς ἀξιώθηκε νὰ «ὑπερασπίσει τὴν ἔθνικὴ καὶ φυλετικὴ ταυτότητα στῆ λαϊκὴ γλώσσα καὶ στὸ δημοτικὸ μέτρο». Τὸ τραγουδι τῆς ἀδελφῆς μου (1937), τὴν Ἑαρινὴ συμφωνία, γιὰ τὴν ἐπαφὴ τῆς μὲ τὸ χῶμα τῆς πατρίδας καὶ τὰ ἀπλὰ πράγματα τῆς ζωῆς, καὶ τὴ Ρωμιοσύνη (ὡστόσο μὲ κάποιες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸ μανιερισμὸ τῆς). Πολλοὺς ἐπαίνους ἀπονέμει στὴν Κυρὰ τῶν ἀμπελιῶν, ὡς ἓνα «ἐξιδανικευμένο πορτραῖτο τῆς χώρας του», μὲ βιώματα ὀλόκληρης ζωῆς ὅπου, ὡστόσο, ὀρισμένες παρομοιώσεις καὶ μεταφορὲς ἀποτελοῦν παραφωνίες στὴν ἀπλότητα τοῦ ποιήματος. Μετὰ τὴ Σονάτα τοῦ σεληνόφωτος (1956), οἱ Γερόντισσες κ' ἡ θάλασσα τοῦ 1958 εἶναι τὸ πρῶτο ποίημα τοῦ Ρίτσου ποῦ, ὅπως λέει ὁ Πρεβελάκης, «ἄγγιξε τὴν καρδιά τῆς καρδιάς μου» καὶ «κατέκτησε τὴ συνείδησή μου». Βρῆκα τὴν ἐντελέχεια τοῦ ποιητῆ σ' αὐτὸ τὸ ποίημα ἱκανὴ νὰ ἐρμηνεύσει τὸ αἰωνόβιο πνεῦμα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, ποῦ εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐκφράζει «τὸ νοητὸ μὲ τὸ αἰσθητό». Σ' αὐτὸ τὸ ποίημα, ὁ Πρεβελάκης αἰσθάνθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὴ «βαθειὰ του ὁμοφωνία ὡς πρὸς τὴν ἐνότητα τῶν πλασμάτων καὶ τὴ οὐσία τῆς ποίησης» κι ἀναγνώρισε τὸ Ρίτσο «ὡς ποιητῆ ἱκανὸ νὰ κρούσει τὴν πύλη τῆς ἀθανασίας».

Παράλληλα μ' αὐτὰ τὰ ἐπιτεύγματα ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα σύγχρονα ποιήματα ποῦ ἀποκάλυπταν ἤδη τὴν ἐντεινόμενη ἐσωτερικὴ σύγκρουση τοῦ ποιητῆ καὶ τὴν ὑπαρξιακὴ του ἀγωνία, ἰδίως στὴν ἐνατένιση τοῦ θανάτου ποῦ δὲ βρίσκει ἀπάντηση. Τὸ ποίημά του «Ἄνοιξη» τοῦ 1959, γραμμένο τὸν ἴδιο χρόνο μὲ τὶς Γερόντισσες κ' ἡ θάλασσα εἶναι ἡ πρώτη «διστακτικὴ ἀπόδοση τιμῆς» στὸν ὑπαρξισμὸ-βιταλισμὸ, ὅπως βγαίνει ἐδῶ ἀπὸ τὰ χεῖλη μιᾶς ἀπραγῆς κοπέλας.

Ἡ ἀνάγκη ἔσπρωξε τὸ Ρίτσο στὰ 1959 νὰ βρεῖ νέα διέξοδο στὴ δημιουργικότητά του, μὲ τὴν πρωτότυπη χρῆση ἀρχαίων μύθων. Τὸ Νεκρὸ σπίτι τοῦτου τοῦ χρόνου ἦταν τὸ πρῶτο μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ 13 σημαντικὰ «μυθολογικὰ» ποιήματα, ποῦ ἀποτελοῦν «ἐκτόνωση ἀπὸ ὑποσυνείδητες πιέσεις, ἀπαρχὴ νέας δημιουργίας, ἀνακούφιση ἀπὸ τύψεις γιὰ κάποιο προπατορικὸ ἀμάρτημα» (σ. 267). Μεγάλο μέρος τῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ ποιητῆ ἔμελλε τώρα ν' ἀνασυρθεῖ ἀπὸ τὸ ὑποσυνείδητό του. Χρειαζόταν τὸ «ἄλλοθι» ποῦ θὰ τοῦ ἐπέτρεπε «νὰ ἐκμυστηρευθεῖ ἐμμέσως τὰ παθήματά του ὡς ἐπαναστάτη - τὰ ἀθέατα παθήματά του ἀπὸ τοὺς κλυδωνισμοὺς τοῦ Κόσμου καὶ ἄλλες ἀφορμές, «ποῦ τὰ εἶχε ἀποσιωπήσει, πότε γιὰ λόγους κομματικῆς πειθαρχίας, πότε γιὰ νὰ τηρήσει τὸ ἦθος τοῦ ἐπαναστάτη» (σ.269). Τοῦτο τὸ ἄλλοθι θὰ τοῦ τὸ ἐξασφάλιζαν οἱ μυθικὲς ὑποκαταστάσεις. Ἐκμυστηρευόμενος τὰ παθήματά του, «θ' ἀφήσει νὰ φανοῦν οἱ ἐπιφυλάξεις του ἀπέναντι στὶς ἐρωταποκρίσεις τῆς βεβαιότητας τῶν συντρόφων, καὶ θὰ παραδοθεῖ ὡς ἄνθρωπος τοῦ καιροῦ του στὴν ὑπαρξιακὴ ἀγωνία» (σ. 269).

Μόνο οἱ μυθικοὶ του χαρακτήρες, ἡ Ἡλέκτρα, ὁ Φιλοκτήτης, ὁ Ὀρέστης, ὁ Αἴας, ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ἄλλοι, παρμένοι ἀπὸ τοὺς τραγικοὺς κύκλους, «μποροῦν νὰ

σηκώσουν το βάρος από τ' αναπάντητα έρωτήματα πού βασανίζουν το σύγχρονο άνθρωπο» (σ. 286). 'Ο Πρεβελάκης θέτει υπό άμφισβήτηση σ' αυτό το σημείο τή χρησιμοποίηση τής μυθολογίας από τόν 'Ελιοτ, τόν Τζός και άλλους, ώς τεχνικό μέσο και όχι ώς έκφραση δέους, ταπεινοφροσύνης και σεβασμού γιά τò «έσχατο μυστήριο πού υπερβαίνει τὰ όνόματα και τες μορφές - τò μυστήριο πού, κατά τήν ίνδική σοφία τών Ούπανισάδ, σοϋ γυρίζει πίσω τες λέξεις» (σ. 287). «'Ο Ρίτσος, όταν χρησιμοποιεί τούς άρχαίους μύθους, άποφεύγει τήν πεζότητα τού σύγχρονου άνεκδότου. 'Ο ποιητής τοποθετείται στη θέση ενός θεού πού ξέρει τή μοίρα τών θνητών. 'Ο μύθος τού έχει δοσμένο τò στημόνι γιά νά φαδιάσει όσα γεννάει τò πνεϋμα του, αποδίδοντας στους νεκρούς ό, τι έχει άποκομίσει από τούς ζωντανούς, και άντιστρόφως... Μεταφέρει στα μυθικά πρόσωπα τήν πατρότητα τών λεγομένων του, χωρίς νά πάει νά είναι ό όμιλητής» (σ. 287-81).

Στήν αύτοεξομολόγησή του, σίγουρα δέν ενδιαφέρεται γιά τήν άντικειμενικότητα. 'Η λυρικότητα τής συνηθισμένης του στωμυλίας φανερώνει άσταμάτητα τήν ψυχή του, πού δέν έλέγχεται από τή λογική κι από πρακτικούς σκοπούς. «'Εκφράζει τήν τραγικότητά του μέ ένα ύπαρξιακό ιετρο, πού τού επιτρέπει συνειρμούς, παρεκβάσεις, διασταυρώσεις τού παρελθόντος μέ τò παρόν, άναχρονισμούς, άκόμα και άντιφάσεις. 'Η τέχνη του έχει ένα βαθύ χαμόγελο παρανοίας» (σ. 289).

'Ετσι, τò Χορικό τών σφουγγαράδων τού 1960 είναι άφιερωμένο από τò Ρίτσο στόν Πρεβελάκη, επειδή παρουσιάζει τή «γνωριμά του μέ τò βυθό», τò βυθό τής θάλασσας, πού τόν ταυτίζει μέ τò θάνατο. 'Εκεί γίνεται μιá ίερογαμία, μιá υπερβαση, μιá πνευματική άνάσταση έμπνευσμένη από τήν 'Ανάσταση τού Χριστού, πού μετατρέπει τò θρήνο τών γυναικών γιά τò χαμένο βουτηχτή σ' ένα τελικό ξεφάντωμα. "Όπως τò περιμέναμε, ό κριτικός έπαινει στò έπακρο τò ποιήμα, όταν γράφει ότι ό πρόλογος κι ό επίλογος του «είναι δυò κείμενα άξια νά σταθούν δίπλα στις 'Μεσολογγίτισσες' τού Σολωμού» (σ. 290), κι όλόκληρο τò ποιήμα τò θεωρεί ως ένα «άπό τὰ μεγάλα ποιήματα τού Ρίτσου» ως πρòς τήν έκταση και τήν έμπνευση, προσθέτοντας ώστόσο σάν επιπλέον σχόλιο ότι «ή άνάσταση τών νεκρών είναι τò θέμα-σκάνδαλο πού ό Ρίτσος δέν τò άντιμετώπισε ποτέ άπ' εϋθείας, αλλά δια μέσου τής λαϊκής νοοτροπίας. Κρατούμε τò φαινόμενο ως άπόδειξη τού άρχικού ίσχυρισμού μας, ότι ό Ρίτσος είναι ό έρμηνευτής τής ψυχής τού λαού μας, επειδή τόσο τόν ποιητή όσο και τò λαό μας τούς έχει παιδεύσει ή 'Ορθοδοξία, ως κύρια διαμορφωτική άρχή» (σ. 306).

Ποιητής πού από ιδιοσυγκρασία έχει κλίση στα μεγάλα συνθετικά ποιήματα, ό Ρίτσος έμελλε νά έγκαινιάσει μέ τες Παρενθέσεις τού 1946-47 μιá συνομιλία μέ τὰ πράγματα καθ' έαυτά, όπως καθρεφτίζουν τήν ανθρώπινη μοίρα και ψυχή. Κατ' αύτή τή συνομιλία, έμφανίστηκε μιá λακωνική συντομία σέ άρκετες ομάδες μικρών, έλλειπτικών, επιγραμματικών ποιημάτων. Αυτό έγινε πιδ συγκεκριμένα μετά τò 1963, μέ τήν έκδοση τού τόμου Μαρτυρίες, Σειρά πρώτη. Λόγοι πιδ ούσιαστικοί από άπλή «παροδική κόπωση» ήταν ή αίτία τής όψιμης αλλά συχνής στροφής του στα πράγματα καθ' έαυτά και στη βραχυλογία. "Όπως γράφει ό Πρεβελάκης, «οί Μαρτυρίες αναφέρονται στò μεταφυσικό προβληματισμό τού ανθρώπου, στήν κοινωνική άποστολή του και στα προβλήματα τής ποιητικής τέχνης. 'Ο ποιητής πιστεύει πώς δικαιούται νά λάβει προκαταβολικώς 'συνώμη, έν όνόματι τής συνείδησης τού άόριστου, πολύπλοκου, άκατανόητου, άνεξήγητου και άνεύθυνου τής ζωής', και όμολογεί τήν ίκανοποίησή του από τήν 'αποκάλυψη ενός βάθους', πού τήν όφείλει στήν άσκηση τής τέχνης του. Στα ποιήματά του τολμά νά υπερβαίνει τήν άμέριμη γοητεία τής τέχνης, νά έρευνά τες αίτίες τών φαινομένων, άκόμα και νά γίνεται διδακτικός ή γνωμικός, κατά τò βαθμό πού τò επιτρέπει ή άνιδιοτέλεια τής ποίησης. "Όσο γιά τò ύφος τών Μαρτυριών, αυτό 'είναι (πηγαία και εμπρόθετα) άπρόσωπο, σχεδόν σάν άδιάφορο, διόλου ρητορικό, άποκρύβοντας τò όποιο τραγικό στοιχείο... Μέσα στη

σεμνή αυτή έκφραστική εισάγεται ή ζωή τών πραγμάτων, 'τών άπλών, άπτών, άδιανοήτων και κατευναστικών άντικειμένων [...] πού συμμετέχουν άθελά τους σ' ένα δράμα πού δέν τ άφορά' (σ.323)».

Αυτό πού συμβαίνει στις Μαρτυρίες ισχύει και για τὰ περισσότερα σύντομα ποιήματα του Ρίτσου πού καταγίνονται με τὰ πράγματα και τις πολλαπλές τους έννοιες, πού εκφράζουν τή ζωή, τή δράση, τή σκέψη, τήν τέχνη. 'Ο Πρεβελάκης αναφέρει τόν Sartre, πού δηλώνει ότι «ό ποιητής δέν παρατηρεί τó βότσαλο, αλλά έγκαθίσταται μέσα στην καρδιά του και βλέπει τόν κόσμο με τὰ δικά του μάτια (του βότσαλου)» (σ. 325). Τό μέσο του ποιητή νά επικοινωνεί με τ' άψυχα είναι ή «άδελφόςύνη», κι αυτό επιτρέπει στην «τρυφερή του οικειότητα με τὰ άψυχα» νά φτάνει στη «μυστική τους νόηση», μολονότι βλέπει με μάτια ρεαλιστή τó φώς πού πέφτει στα πράγματα. 'Ο Ρίτσος δέν άποκαλύπτει τó άόρατο, αλλά περιγράφει τó φώς σαν «μια έστία πού εκπυρώνει και μεταφορφώνει τὰ πράγματα» (σ. 345).

Όπως ήδη αναφέραμε, ό Πρεβελάκης έν όνόματι του κλασικισμού, του ούμανισμού και της παράδοσης, δέν διστάζει ν' αντιδράσει στην τέχνη του Ρίτσου όταν αυτή θυσιάζει την υψηλή της ποιότητα κάνοντας παραχωρήσεις στην κομματική στράτευση και σε περιστασιακές ανάγκες, από τή μια μεριά, και στο μοντερνισμό από τήν άλλη. Και στις δυό περιπτώσεις, ή ποίηση του Ρίτσου δέν είναι πιστή στον καλύτερο έναντό του και στην ιδιοφυΐα του. Άρκετες σελίδες από τή μελέτη του κριτικού είναι αφιερωμένες σε εύρύτερη θεώρηση του ίδιου του μοντερνισμού, στα αίτια, στην παρακμή του και στις επιπτώσεις του - κυρίως στη μείωση της επικοινωνίας ανάμεσα στον ποιητή και στο κοινό. «'Ο σουρεαλισμός», υποστηρίζει, «βγήκε από τόν υπέρωριμο Δυτικό πολιτισμό πού φθίνει ανεπανόρθωτα, και έπομένως έχει παραιτηθεί από τήν αναμόρφωση του κόσμου» (σ. 243). 'Η πρώτη υιοθέτησή του από τó Ρίτσο, στα μέσα της δεκαετίας του '50, ήταν θέμα έσωτερικής ανάγκης. 'Όπως έξηγει ό Πρεβελάκης, «ό σουρεαλισμός υπήρξε μια ποιητική σχολή και συνάμα μια μέθοδος εκτόνωσης του φορτισμένου υποσυνείδητου. 'Ο Ρίτσος, άνθρωπος με κληρονομικές πιέσεις πάνω στην ψυχική του ίσορροπία, δέν μπορούσε νά τόν άγνοήσει. 'Αλλά τó κριτικό του πνεύμα και τó κοινωνικό του καθήκον τόν έκαμαν νά καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ό σουρεαλισμός, με τόν τρόπο γραφής πού εφαρμόζει, οδηγεί στην άπομόνωση. 'Εξ άλλου, ό διαμελισμός του ένιαίου προσώπου σε διάφορες ψυχοπνευματικές ιδιότητες, και άκολουθως ή ενεργοποίηση της καθεμιάς χωριστά, μπορεί νά οδηγήσει σε έντυπωσιακά επιτεύγματα, καθώς έχουν άποδείξει οι ποικίλες σχολές της μοντέρνας ζωγραφικής (ίμπρεσιονισμός-όραση, κυβισμός-λογική, φωβισμός-ένστικτο, σουρεαλισμός-υποσυνείδητο, άνεικονισμός-άφρημένη σκέψη), αλλά προκειμένου για τή λογοτεχνία, ό διαμελισμός αυτός καταλήγει στη μερικότητα, άν όχι στο μηδέν... 'Ο Ρίτσος δέν προσχώρησε ποτέ άνεπιφύλακτα και άποκλειστικά στο σουρεαλισμό. Τούτο όφείλεται βέβαια στην καλαισθησία του και σ' ένα αίσθημα εϋθύνης άπέναντι στο κοινό του, πού υπήρξε πάντα ένας από τούς καθοριστικούς παράγοντες της δημιουργίας του» (σ. 429-430).

Στην περίοδο από τó 1967 ως τó 1971, κατά τή διάρκεια του καθεστώς της Χούντας στην Ελλάδα, ή χρήση «παράλογων» στοιχείων, με τή μορφή του «έκλαικευμένου σουρεαλισμού», έμελλε νά δώσει στο Ρίτσο τήν εύκαιρία νά άπελευθερώσει τó καταπιεσμένο του υποσυνείδητο, μολονότι δέν υιοθέτησε ποτέ τήν αυτόματη γραφή. Μόνο τó 1972, πέμπτο χρόνο της στρατιωτικής δικτατορίας, όπως παρατηρεί ό Πρεβελάκης, αξιήθηκαν τὰ παράλογα στοιχεία στους στίχους του, σ' ένα συνδυασμό του σουρεαλισμού με τόν έξπρεσιονισμό. 'Ο τελευταίος είναι προΐον του Βόρειου πνεύματος, κυρίως στη Γερμανία, κατά τήν κρίση πού άκολουθήσε τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν οι άβάσταχτες πιέσεις της ψυχής βρήκαν διεξοδο στις «παραμορφώσεις του φυσικού κόσμου, σε ειδεχθείς μορφασμούς, άμφισβήτηση τών παροδομένων αξιών, σαρκασμό, τριγμό τών οδόντων» (σ. 496), πού τράνταξαν τὰ ίδια τὰ

θεμέλια της γλώσσας. Στην περίπτωση του Ρίτσου, η λεπτή του εσωτερική ισορροπία διαταράχτηκε έντονα από οικογενειακά δυστυχήματα, όπως ο θάνατος της αδελφής του το 1970, τα φοβερὰ βάσανα δλόκληρου του Έθνους και τις προσωπικές του ταλαιπωρίες σε εξορίες και στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Η γλώσσα του υποφέρει και στη μορφή και στον εϊρμό και στη σαφήνεια τών νοημάτων καθ' όλη τη διάρκεια της επταετίας, κάπως λιγότερο στα μυθικά του ποιήματα, και περισσότερο σε όρισμένα από τα έκτενη ποιήματα που συγκεντρώθηκαν και τυπώθηκαν το 1972 με το γενικό τίτλο Γίγνεσθαι. 'Ανάμεσα σ' αυτά περιλαμβάνονται το Κωδωνοστάσιο (1972), η Γκραγκάντα (1972), ο Βολιδοσκόπος (1973), Η Πύλη (1973-74), ο Τοιχοκολλητής (1974) και ο Τροχονόμος (1975). Συχνά ο Πρεβελάκης όμολογεί την άμχανία του στην προσπάθειά του να κατανοήσει το μήνυμα τούτων τών ποιημάτων με την παράξενη άτομικότητα. Ποιό είναι το περιεχόμενο και η σημασία που κρύβεται κάτω από τούς φανερά συμβολικούς τίτλους, που υποδηλώνουν φάσεις και στάδια μιάς όδουνης διαδικασίας που αιώρείται ανάμεσα στην έλπίδα και την άπελπισία; Πολλά άπ' αυτά τα ποιήματα είναι χείμαρρος λέξεων και εϊκότων, ποτάμα από γεγονότα και συνειρμούς, που έναλλάσσον με το άφρηματικό με το δραματικό, το λυρικό με το πεζολογικό, το ιστορικό με το άνεκδοτολογικό, το πραγματικό με το φανταστικό, το γενικό με το εϊδικό, το λογικό με το παράλογο, τη σκέψη με το συναίσθημα, χωρίς φανερή τάξη και σειρά, έκτος από το συνταρακτικό γνήσιο βίωμα που έμπνέει τα μέρη τους.

Μιά πάσχουσα άθρωπότητα περνάει μέσα από πανοράματα συσσωρευμένης ποικιλίας, έκπληκτικής έφρηματικότητας, υπέρμετρου πλούτου. Τα ποιήματα άποτελούν καταγραφή έξωτερικών και έσωτερικών έρεθισμάτων, όπως τα βίωσε, τα σκέφτηκε, τα θυμήθηκε ή τα φαντάστηκε ο ποιητής στην ταραγμένη του κατάσταση και στην άναρχία του κόσμου που τόν περιέβαλλε. Είναι οι καταρακτώδεις, άπελπισμένες έκρήξεις ένδς βαθιά άναστατωμένου ύποσυνείδητου. Το πλησιέστερο γνωστό παράδειγμα είναι ίσως τα Κάντα της Πίζας του Έζρα Πάουντ, που δημοιργήθηκαν και αυτά υπό έφρηματικές συνθήκες· οι άδυναμίες στη δομή, την ένότητα, την άλληλουχία, την οικονομία της έκφρασης, τη σαφήνεια τών άναφορών και τών έννοιών που άποτελούν το έλάττωμά τους, είναι, κατά τόν Άριστοτελικό όρισμό, η υπέρβαση τών άρετών τους. 'Υπάρχει άναμφισβήτητα σπατάλη, υπάρχει τρέλα, υπάρχει άσάφεια που θέτει σε δοκιμασία την κατανόσή μας. 'Υπάρχουν ανάμεσά τους, ώστόσο, οι υπέροχες στιγμές της ίδιας της ποίησης και η μαστοριά στην έκφρασή τους. 'Υπάρχουν κομμάτια που συγκαταλέγονται ανάμεσα στα καλύτερα του ποιητή, που μαρτυρούν την έξοικείωσή του με την ουσία της ζωής και την άξιομνημόνευτη έκφρασή της. Συναισθηματική μάλλον παρά διανοητική, η μορφή και η διάταξη αυτών τών ποιημάτων άποτελεί τμήμα ένδς ευρύτερου, τολμηρού σχεδίου, αυθόρμητου μάλλον παρά προσχεδιασμένου, που περιέχει πολλή φύρα μαζί με τόν πολύτιμο καρπό, όπως είχαμε την ευκαιρία να σημειώσουμε άλλοθ. («Τό Γίγνεσθαι του Γίαννη Ρίτσου», στο Άφιέρωμα στο Γίαννη Ρίτσο, με έπιμέλεια της Αϊκατερίνης Μακρυνικόλα, Άθήνα, Κέδρος 1981).

Οι άντιρρήσεις και οι έπιφυλάξεις του Πρεβελάκη γι' αυτά τα ποιήματα είναι άπόλυτα κατανοητές, έπειδή προέρχονται άπ' αυτό που θεωρεί «άποκλίσεις από τούς σεπτούς κανόνες» της τέχνης που μäs κληροδότησε η κλασική παράδοση. 'Ο κριτικός μας, ώστόσο, στη βαθιά ευσυνείδητη μελέτη του, δέν παραλείπει να ξεπεράσει τις έπιφυλάξεις του και να ρίξει το τρυφερό και άποκαλυπτικό φώς της διαίσησής του σ' αυτά τα ποιήματα, βοηθούμενος από την οικειότητά του με το πνεύμα του ποιητή και τις περιστάσεις τών όποιων τα ποιήματα άποτελούν μαρτυρία. Το μέτρο και η σωφροσύνη ίσως δέν ήταν οι όδηγοί του ποιητή· η τάξη και η σαφήνεια δέν υπήρξαν το άποτέλεσμα. Όμως τούτα τα ποιήματα άποτελούν πιστούς καθρέφτες της έποχής τους, άποκαλύπτοντας μ' άπόκρυφο τρόπο αυτό που δέ θα μπορούσαν ν'

ἀποκαλύψουν ἀλλιῶς. Ὅποιαδήποτε «τρέλα» καὶ νὰ βρῆσθεταί μέσα τους, εἶναι ἡ τρέλλα τῶν ἐπτά χρόνων τῆς στρατιωτικῆς δικτατορίας, πού ἔφερε τὴν ἀνοχὴ τοῦ ποιητῆ καὶ τὸν ἐσωτερικὸ του διχασμὸ στὰ ἄκρα. Τὸ ἐκπληκτικὸ εἶναι ὅτι ἐπέζησε τῆς φοβερῆς ἐμπειρίας του καὶ ὅτι ἄφησε μιὰν εὐγλωττὴ μαρτυρία τοῦ ἀγῶνα του νὰ τὴν ξεπεράσει μέσῳ τῆς ποιήσεώς του, συχνὰ μὲ ἰδιοφυῆ τρόπο.

Ἡ νοσταλγικὴ ἀνάμνηση τοῦ παραδοσιακοῦ κόσμου ὅπου ἔζησε ὁ Ρίτσος τὰ παιδικὰ του χρόνια εἶχε κι αὐτὴ τὶς τρυφερὲς τῆς ἀναβιώσεως σὲ τούτῃ τῇ σκοτεινῇ περιόδῳ, ἀλλὰ ἀκόμα περισσότερο στὶς μέρες τῆς ἀνάρρωσης, κ' ἔδωσε τὴν ἔμπνευση καὶ τὸ ὑλικὸ γιὰ τὶς Μονεμβασιώτισσες τοῦ 1975. Σ' αὐτὸ τὸ ποίημα ὁ Ρίτσος ἀναπολεῖ μὲ λυρισμὸ «τὰ ἔργα καὶ τὶς ἡμέρες» τῶν γυναικῶν τῆς πατρίδας του, καὶ μέσῳ αὐτῶν ἐνὸς «πολὺ ἀρχαίου λαϊκοῦ πολιτισμοῦ» μέσα στὴν ἀρμονικὴ πειθαρχία καὶ τὴν ὁμορφιά του. Τίποτα δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἐλκύσει περισσότερο τὸν Πρεβελάκη ἀπὸ αὐτὸν τὸν «αἰῶνιο γυρισμὸ». Ὅπως ἀναφέρει, «τὸ ποίημα τὸ ὑποβαστάζουν ἠθικὴ ὑγεία καὶ τὸ κύμα τῆς ἀγάπης πού ἡ ἀναπόληση σηκώνει μέσα στὴν καρδιά τοῦ ποιητῆ... [Τὸ ποίημα] μᾶς ὀδηγεῖ στὰ κοιτάσματα τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητῆ. Ὑστερα ἀπὸ μακριὰ καὶ περιώδυνη περιπλάνηση, ὁ Ρίτσος ἀναζήτησε ἐδῶ τὸ μητρικὸ βάθος τοῦ εἶναι του. Τὸ ἀποτέλεσμα ἐπιβεβαιώνει τὸν ἀρχικὸ μας ἰσχυρισμὸ ὡς πρὸς τοὺς παράγοντες πού τὸν διέπλασαν: φύση, λαὸς καὶ ὀρθοδοξία» (σ. 564).

Τὸ ποίημα φέρνει στὸ νοῦ τοῦ Πρεβελάκη τὸ δικό του ἀνάλογο δημιούργημα, τὴ θειά Ρουσάκη, – στὸ μυθιστόρημά του Ὁ ἥλιος τοῦ θανάτου. – πού «καταφάσκει καὶ ὑπερασπίζεται τὴ ζωὴ στὸ σύνολό της, ἀποδέχεται τὸν ἄνθρωπο μὲ τὰ θεάρεστα ἔργα του καὶ τ' ἀμαρτήματά του, πιστεύει στὴ σωτηρία διὰ τῆς ἀγάπης καὶ νιώθει μιὰ ἄγνη ἐορτῆς» μέσα στὴν καθημερινότητα, συναρμυμένη ἀπὸ τὴν ὁμορφιά καὶ τὴν ἱερότητα τοῦ χριστοῦ κόσμου» (σ. 565).

Ὁ Πρεβελάκης κλείνει τὴ θεώρηση τοῦ ἔργου τοῦ Ρίτσου μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ τελευταίου ποιήματος τοῦ Γίγνεσθαι. Ἄν τὸ ἔργο τοῦ Ρίτσου εἶναι στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ αὐτοβιογραφικό, τὸ Τερατώδες ἀριστούργημα τοῦ 1977 εἶναι τὸ πιὸ αὐτοβιογραφικὸ ἀπὸ τὰ ποιήματά του, ἢ πιὸ τεκμηριωμένη καὶ κατατοπιστικὴ ἀνασκόπηση ὁλόκληρης τῆς ζωῆς του. Κατὰ εἰρωνικὸ τρόπο, ἔχει τὸν ὑπότιτλο «Ἀπομνημονεύματα ἐνὸς ἡσυχου ἀνθρώπου πού δὲν ἤξερε τίποτα». Χωρὶς νὰ εἶναι ἓνα *curriculum vitae* μὲ χρονολογικὴ σειρά, τὸ ποίημα ἀνατρέχει μὲ γνήσιο τρόπο σὲ πολλὰ σημαντικὰ γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ: ἐξομολογεῖται ἐμπειρίες καὶ σκέψεις, καταγράφει τὰ κυριότερα θέματα τῆς ποιήσεώς του καὶ μιλάει γιὰ τὰ προβλήματα τῆς ποιητικῆς τέχνης, ἐνῶ συνάμα προβάλλει διακριτικὰ τὴν προσωπικὴ μυθολογία τοῦ ποιητῆ. Οἱ σουρεαλιστικὲς τάσεις ὑπάρχουν ἀκόμα, ὁ Ρίτσος, ὡστόσο, «χαλιναγωγεῖ τὴν τόλμη του». Κι αὐτό, παρὰ τὴν ἔλλειψη λογικῆς ἢ χρονολογικῆς σειρᾶς καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ εἰκόνες καὶ τὰ ἐπεισόδια διασταυρῶνται. «Ὁ ποιητῆς ἐκφράζει τὴν ὁλότητα τοῦ εἶναι του καὶ ἀπελευθερώνει τὴ μοναδικότητα τοῦ ιδιώματός του, χωρὶς ὡστόσο νὰ περιπίπτει σὲ ἀκατανόητο παραλήρημα. Τὸ γεφύρι πρὸς τὸν ἀναγνώστη δὲν ἔχει κοπεῖ» (σ. 579).

Ἀπὸ τὸ Τερατώδες ἀριστούργημα, ὁ Πρεβελάκης ἀντλήσει μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα πού, ἐρήμην τοῦ ποιητῆ, χρειάζονται γιὰ νὰ ἐνοποιήσει τὴ μελέτῃ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ρίτσου, μέσα στὴ συνοχὴ καὶ τὴ μοναδικότητά της. Ὅταν ὁ Ρίτσος φτάνει στὸ σημεῖο νὰ συνθέσει αὐτὸ τὸ ποίημα, ἔχει πιά περάσει τὴν περίοδο τῶν διώξεων, τῶν δικῶν του δεινῶν καὶ τοῦ λαοῦ. Αἰσθάνεται ἐλεύθερος νὰ ἐκφράσει τὸν ἑαυτό του, ἂν καὶ σίγουρα δὲν ἔχει ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὴ «διπολικότητα», τὴν ἐσωτερικὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸν ποιητῆ καὶ τὸν ἐπαναστάτη, μιὰ σύγκρουση πού γίνεται πιὸ ἔντονη μὲ τὰ χρόνια καὶ τὸν κάνει νὰ εἶναι «περισσότερο *desperado* παρὰ προφήτης τῆς ἀναγέννησης τοῦ ἀνθρώπου» (σ. 393). Ὁ ἥλιος καὶ ἄνθρωπος ἐπαναστάτης ὀδηγήθηκε ἀκόμα καὶ στὸ μίσος, τὸ μόνο συναίσθημα πού

μπορούσε να τον κρατήσει ενωμένο με το λαό που υπέφερε από το αυταρχικό καθεστώς στο τέλος της δεκαετίας του '60. Στις αρχές της δεκαετίας του '70, στο Κωδωνοστάσιο, αναγκάστηκε από την όργή του να φτάσει στο σημείο να άμφισβητήσει τη χριστιανική πίστη, όταν αυτή έγινε το προπύργιο των δικτατόρων που κυβερνούσαν. Η συνειδητοποίηση ότι ο κομμουνισμός στράφηκε προς την απολυταρχία και την άσκηση βίας, έμελλε βέβαια να τον συγκλονίσει και αυτή και να τον κάμει επιφυλακτικό απέναντι στην προγραμματισμένη αισιοδοξία του Κόμματος.

Μια προσεκτική ανάγνωση των έργων που ο Ρίτσος έγραψε στη δεκαετία του '70, τον φανερώνει ακόμα αθεράπευτα απογοητευμένο και διχασμένο, αλλά με μιαν έλπιδα και μιὰ πίστη: την πεποίθηση στο «αναπότρεπτο της ένωσης των προοδευτικών δυνάμεων» του κόσμου μας, αν πρόκειται να σωθεί αυτός ο κόσμος. Οι σωτήρες τους οποίους επιλέγει δεν είναι «salvatores dei», αλλά σωτήρες του ανθρώπου, που δεν ανήκουν αποκλειστικά στην παράταξή του. Έκτος από το Χικμέτ, το Νερούδα και τον Άραγκόν, υπάρχουν και ο Μπάχ, ο Ρίλκε και άλλοι. Πέρα από το Κόμμα, υπάρχουν ή ανθρωπιστική ιδεολογία, ή ποίηση, το δημιουργικό πνεύμα, που ξεπερνούν τις κακίες του κόσμου και δε θέτουν σε δεύτερη μοίρα την ανάγκη του ανθρώπου για ψωμί, ισότητα, δικαιοσύνη, ελευθερία.

Στην ελληνική ιστορία υπάρχει μιὰ πλούσια πολιτιστική και ήρωϊκή παράδοση που συνδέεται με το Ρέθυμνο στην Κρήτη και τη Μονεμβασία στην Πελοπόννησο. Αυτοί είναι οι τόποι όπου αντίστοιχα γεννήθηκαν και μεγάλωσαν, στις αρχές του αιώνα, ο Πρεβελάκης και ο Ρίτσος για να γίνουν οι δημιουργικοί κληρονόμοι τούτης της πλούσιας παράδοσης. Αν τα συγκεκριμένα γεγονότα της ζωής τους και των εμπειριών τους δεν έμοιαζαν και τόσο, αυτό που σίγουρα είχαν κοινό, ως σύγχρονοι, είναι οι όδυνηρες περιπέτειες από τις οποίες πέρασε ή γενιά τους κι ο αιώνας τους, περιπέτειες που καθρεφτίζουν σε μεγάλο βαθμό την κρίση του Δυτικού κόσμου. Οι αποχρώσεις της ιδεολογίας τους και οι θέσεις που αντίστοιχα πήραν ίσως να βρίσκονται πολύ μακριά, ωστόσο βαθιά, κάτω από τις διαφορές, κρύβεται ή παράδοση που κληρονόμησαν σαν μιὰ άρματωσιά που τους βοήθησε να αντιμετωπίσουν τις πολλαπλές προκλήσεις του καιρού τους. Μιὰ σύγκριση του έργου τους δείχνει πώς ύψιστη και για τους δυο είναι ή ανθρωπιστική ανησυχία για ένα τόπο σε βαθιά κρίση, και για τη σωτηρία του λαού του τόπου αυτού από τα δεινά που αναγκάστηκε να υποστεί. Ίσως υπάρχουν διαφορές για το ποιες δυνάμεις θεωρούσε ο καθένας σωτήρες, κι ωστόσο πάλι, κάτω από τούτες τις διαφορές, υπάρχει μιὰ προσήλωση και μιὰ πίστη στις ανθρωπιστικές αξίες που πηγάζουν απ' αυτή την πολύτιμη κληρονομιά.

Θα προσπαθήσουμε να υπογραμμίσουμε μερικές ευρύτερες ομοιότητες ανάμεσά τους. Έρωτευμένος με τον τόπο της καταγωγής του, του οποίου έχει δώσει μιαν υπέροχη εικόνα στα έν μέρη ιστορικά και έν μέρη φανταστικά χρονικά του, ο δημοκρατικός Πρεβελάκης, στα νιάτα του, ως φοιτητής στο έξωτερικό, είχε αισθανθεί όδυνηρά τις δυνάμεις της άλλοτρίωσης στην παρακμάζουσα Δύση. Ύπῆρξε μιὰ περίοδος μεγάλης κρίσης στη ζωή του, αλλά τελικώς στηρίχτηκε στις παραδοσιακές αξίες των παιδικών του χρόνων για να πολεμήσει τις ξένες δυνάμεις της άλλοτρίωσης, κι αυτός στάθηκε ο κυριότερος στόχος της συνολικής του δημιουργίας.

Λεπτομερής περιγραφή τούτου του έξωτερικού και έσωτερικού αγώνα δόθηκε στο κατά μεγάλο μέρος αυτοβιογραφικό roman-fleuve, στη μυθιστορηματική του τριλογία με το τίτλο «Οί δρόμοι της δημιουργίας». Από τον "Ηλιο του θανάτου (1959), το έργο που αναφέρεται στην πατρίδα του, ο συγγραφέας πέρασε στην Κεφαλή της Μέδουσας (1963), δηλαδή στον αποσβολωτικό αντίκτυπο της Δυτικής παρακμής, και τελικά στον "Αρτο των άγγέλων (1966), που ωστόσο δεν τον γέυτηκε κατά την άποειρά του να γυρίσει στο πατρικό του χώμα. "Ήδη, στη θεατρική

του τριλογία με τὸ γενικὸ τίτλο «Ἡ ἀρρώστια τοῦ αἰώνα» εἶχε ἐπισημάνει τὴν τραγικὴ κατάσταση τοῦ διχασμένου μας ἑαυτοῦ σ' ἕναν κόσμον ποὺ δὲν προσφέρει πιὰ τίς συνθήκες γιὰ μιὰν ἁρμονικὴ συμβίωση βασισμένη σὲ κοινὲς ἀξίες, κι ὅπου ἡ ἔλλειψη τούτων τῶν ἀξιῶν μᾶς στερεῖ ἀπὸ προσανατολισμὸ καὶ καθοδήγηση στὴν ἐπιλογή μας ἀνάμεσα στὸ καλὸ καὶ στὸ κακό. Οἱ σημερινὲς συνθήκες ἔχουν στρέψει πρὸς τὰ ἔνδον τὸν ἀτομικὸ μας κόσμον, σὲ μιὰ κατάσταση ἀνίσχυρης μοναξιάς, ὅπου μόνον ἡ συνειδήσή μας ἀγωνίζεται νὰ κάμει τὴ δύσκολη ἐπιλογή ἀνάμεσα σὲ ὀδυνηρὲς ἀντινομίες. Βρισκόμαστε αἰχμάλωτοι τῶν ὑπαρξιακῶν ἐρωτημάτων.

Μὲ τὴ «διπολικότητά» του, ὁ Ρίτσος ἐμφανίζεται ὡς ὕψιστο παράδειγμα τούτης τῆς διχασμένης ψυχῆς, καθὼς προβάλλει σταυρωμένος στὸ σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ ποὺ κληρονόμησε καὶ τοῦ Μάρξ ποὺ υἰοθέτησε. Μπλεγμένος σ' αὐτὴ τὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὶς πνευματικὲς δυνάμεις ποὺ ἐπλάσαν τὴν ψυχὴ του, ὅπως καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ στὸ κάλεσμα γιὰ κοινωνικὴ δικαιοσύνη, ποὺ ὁ λαὸς αὐτὸς μέσα στὴ σκλαβιά, τίς στερήσεις καὶ τ' ἄλλα δεινὰ του τὴν εἶχε μεγάλη ἀνάγκη, βρέθηκε ὅλο καὶ πιὸ ἀποξενωμένος καὶ βαθιὰ προβληματισμένος. Δὲν κλονίστηκε ποτὲ ἀπὸ τὴ βαθιὰ ἀνθρώπινη καὶ ἀνθρωπιστικὴ του πίστη, γιὰ τὴν ὁποία πλήρωσε τὸ μεγαλύτερο προσωπικὸ τίμημα, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἐγκαταλείψει ποτὲ ὅ, τι τοῦ εἶχε κληροδοτήσῃ ἢ πατρικὴ του παράδοση, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ διάσταση τούτης τῆς παράδοσης καὶ τὴν πνευματικὴ παρηγοριὰ ποὺ ἴσως προσφέρει.

Ἄξιωμα στὴ ζωὴ του ἔμελλε ὁ Πρεβελάκης νὰ δώσει ὀλοκληρωμένη ἔκφραση σ' αὐτὸ ποὺ πίστεψε ὅτι εἶναι ἡ μόνη διέξοδος στὴ δική του πνευματικὴ κρίση, καθὼς καὶ τῶν συμπατριωτῶν του. Τὸ λυρικό του ἔπος ἽΟ Νέος Ἑρωτόκριτος (ἕνα ἔργο ποὺ βρίσκεται ἀκόμα σὲ ἐξέλιξη καὶ ποὺ ἀνακοινώθηκε, στὴν ἐκτὸς ἐμπορίου ἔκδοσή του τοῦ 1973 καὶ τοῦ 1978, «σὲ πολλὴ λίγους φίλους»), ὁ συγγραφέας ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι «ἡ τελευταία του κατοικία». Γιὰ τὸ περιεχόμενό του ἔχουμε ἀναφερθεῖ ἐκτενῶς ἄλλοῦ (ἽΟ Παντελεῆς Πρεβελάκης καὶ ἡ ἀξία τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης, *Minnesota, North Central Publishing, 1981*). Ἄρκει νὰ πούμε ὅτι στὰ ἔννεα του ἄσματα, ὁ ποιητής, ταυτιζόμενος μὲ τὸν αἰώνιο Ἑραστὴ τῆς Ἐλευθερίας, περνᾷ ἀπὸ τὸ «Βασιλεῖο τοῦ Θεοῦ» καὶ τὴν «Ἄρμονία τῶν πλασμάτων» στὴν ὀδυνηρὴ ἐμπειρία τῆς «Μοίρας τῶν θνητῶν», τοῦ «Κράτους τοῦ ζόφου», τῆς «Νύχτας τῶν βασάνων», τοῦ «Πόνου τῶν Ἀθῶνων», τῆς θεοκρισίας τοῦ «Ἀμαρτωλοῦ, τοῦ Ἁγίου καὶ τοῦ Ποιητῆ» καὶ τῆς «Νεκρῆς πολιτείας», γιὰ νὰ καταλήξῃ στοῦ «Πεσόντος Ἀδάμ τὴν ἀνάκλησιν». Ὑπάρχουν πολλὰ ἐπίπεδα ἐρμηνείας καὶ ἀναφορᾶς στὸ *magnit opus* τοῦ Πρεβελάκη, ποὺ παρουσιάζει τὸν Ποιητὴ μέσα στὸν τόπον του, τὴ χριστιανικὴ παράδοση καὶ τὴν πειθαρχία τῆς ζωῆς ποὺ κληρονόμησε, καὶ συνάμα τὸν παρακολουθεῖ μέσα στὰ δεινὰ τοῦ αἰώνα μας, ποὺ περιλαμβάνουν τοὺς πολέμους καὶ τὴν πρόσφατη στρατιωτικὴ δικτατορία στὴν Ἑλλάδα. Μακρὸς εἶναι ὁ ἀγῶνας του γιὰ ἐλευθερία, ἀλλὰ τελικὰ τὸν ὀδηγεῖ σὲ πνευματικὴ ἀποκατάσταση μέσω τοῦ πόνου καὶ τῆς πίστης στὸ Χριστό, μὲ τὸν ὁποῖο ταυτίζονται οἱ ὕψιστες ἀρετὲς καὶ ἡ Ἐλευθερία.

ἽΟ Νέος Ἑρωτόκριτος, μὲ τίς ἀξίες ποὺ προβάλλει στὴν ὑπέροχη ποίησή του, ἀποτελεῖ σαφῶς τὸ ἰδεολογικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ πρῶτο μὲσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο γίνεται σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἡ θεώρηση καὶ ἡ ἀξιολόγηση τῆς ποιητικῆς δημιουργίας τοῦ Ρίτσου. Πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ὁ Πρεβελάκης ἀνέλαβε τὴν πολὺτιμη ἀποτίμηση τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ Ρίτσου λίγο μετὰ τὴ σύνθεση τοῦ Νέου Ἑρωτόκριτου. ἽΟ Νέος Ἑρωτόκριτος εἶναι πιθανὸν τὸ πιὸ παραδοσιακὸ ἔργο του, ποὺ ἡ γλῶσσα καὶ τὸ μέτρο του εἶναι δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, οἱ εἰκόνες του εἶναι παρμένες ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ τοπία τῆς στεριάς καὶ τῆς θάλασσας καὶ τὴν καθημερινὴ ζωὴ, καὶ τὸ πνεῦμα του ἐνσαρκώνει μὲ ἀξιοσημείωτο τρόπο τὴν πλοῦσια στερεότητα τῆς ὀρθόδοξης πίστης τόσο στὴ λαϊκὴ τῆς παραλλαγὴ ὅσο καὶ στὶς βαθύτερες θεολογικὲς ἀρχές τῆς.

Στὴ μελέτη του τῆς ποίησης τοῦ Ρίτσου, ὁ Πρεβελάκης θλίβεται βαθιὰ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ποιητής, κάτω ἀπὸ τὴν ἀλλοτριωτικὴ ἐπίδραση τῆς κρίσιμης κατάστασής του, θυσίασε συχνά, μὲ παραχωρήσεις στὸ μοντερνισμό καὶ στὸ παράλογο, τὴν ἄμεση ἐπικοινωνία του μὲ τὸν κόσμο. Ὁ κριτικὸς θλίβεται ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τὴν ἄρνηση τοῦ ποιητῆ ν' ἀσπαστεῖ τὴ χριστιανικὴ πίστη στὴν πνευματικὴ τῆς διάσταση καὶ στὴν ὑπόσχεση τῆς Ἀνάστασης. Πιστεύει πὼς αὐτὴ ἡ ὑπόσχεση θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ εἶχε βοηθήσει τὴν ψυχὴ τοῦ ποιητῆ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸν ἀλλοτριωμένο διχασμὸ τῆς. Ἀλλ' ὅποιες κι ἂν εἶναι οἱ ἐπιφυλάξεις, τὶς ξεπερνοῦν σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ ἡ ἀγάπη καὶ ὁ θαυμασμὸς τοῦ κριτικοῦ, ποὺ ἀποδίδει τὸν ποιητὴ μ' ὄλο του τὸ μεγαλεῖο στὴν πατρίδα του καὶ σ' ὀλόκληρο τὸν κόσμο.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΔΕΚΑΒΑΛΛΕΣ

Μετάφρ. Μαρίνας Ε. Κασδάγλη

Περιοδ. 'Modern Greek Studies', Minneapolis, No 1. ¹

Ο ΝΕΟΣ ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ

Ποίημα

· Α΄ έκδοση εκτός εμπορίου Ἀθήνα 1973.

· Β΄ έκδοση εκτός εμπορίου Ἀθήνα 1978.

ἜΣΤΟΝ Π. Π.

Ἴδέστε ἐδῶ τὸ παληκάρι, τὸν Ἐρωτόκριτο!
 Ὀνειρεύεται τὴν πληρότητα τῶν ἔργων του,
 πού, ὄριμος, χρόνο τὸ χρόνο,
 τὰ ἔπλασε μὲ σάρκα καὶ αἷμα.
 Πες του, ὦ ποίημα: οἱ ἄνθρωποι ξέρουν
 ὅτι ὁ λόγος τοῦ Πρεβελάκη κράτησε
 τὸν ὠραῖο ὄρκο τῆς πίστης.
 Ἄνθοι καὶ καρποὶ στολίζουν τὴν ἀκμή του.
 Οἱ θεοὶ ὑπῆρξαν ἐπίορκοι, ἐκεῖνος ὄχι.

MICHAEL GUTTENBRUNNER

Μετάφρ. Ἑλένη Κοντιάδου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Karl Kerényi ('Ελβετία), 'Ο Παντελής Πρεβελάκης και ή νεοελληνική άφηγηματογραφία. Μετάφρ. Κωνστ. Αναστασόπουλου.	4
2. ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΜΙΑΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ. André Chamson (Γαλλία), 'Ο Πρεβελάκης και ή Κρήτη. Μετάφρ. Π. Π.	12
3. ΠΑΝΤΕΡΜΗ ΚΡΗΤΗ, Χρονικό του Σηκωμού του 1866 - 69. Pierre Coanoux. Πρόλογος του μεταφραστή στη Γαλλική έκδοση. Μετάφρ. 'Ιωάννας Κωνσταντουλάκη - Χάντζου.	19
4. Ο ΚΡΗΤΙΚΟΣ. Μυθιστορία. Jacques de Lacretelle (Γαλλία), 'Η Κρήτη και ή έποποιία της. Μετάφρ. Π. Π.	23
5. ΤΟ ΙΕΡΟ ΣΦΑΓΙΟ. Τραγωδία. Ingrid Priess, (Γερμανία), Φονικό στην καθεδρική τής Φλωρεντίας. Μετάφρ. Ε. Κ.	27
6. Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ. Kimon Friar (Η.Π.Α.) Πρόλογος στην 'Αμερικανική έκδοση. Μετάφρ. Λίνας Κάσδαγλη.	30
7. Ο ΗΛΙΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ. Μυθιστόρημα. Henry Miller (Η.Π.Α.) Πρόλογος στην 'Αμερικανική έκδοση. Μετάφρ. Σόφης Κεφάλα.	34
— Alexander Coleman (Η.Π.Α.), 'Η θείτσα ήξερε ν' άπαντά. Μετάφρ. Π. Π.	35
— Marcel Brion (Γαλλία), « 'Ο ήλιος του θανάτου». Μετάφρ. Π. Π.	36
— Claude-Michel Cluny (Γαλλία), 'Ελληνικά Γράμματα. Μετάφρ. Π. Π.	36
— Harry Neumann (Γερμανία), "Υμνος στη ζωή και στο θάνατο. Μετάφρ. Λένας Παππά.	37
— Ingrid Priess (Γερμανία), Μιά άποκάλυψη. Μετάφρ. Α. Π.	37
— Otto Gaertner (Γερμανία), "Ένα καινούριο κεφάλαιο έλληνικής ποίησης. Μετάφρ. Α. Π.	37
— Rudolf Kraemer-Badoni (Γερμανία), Κρητική ζωή, κρητικά διδάγματα. Μετάφρ. Α. Π.	38
— Fritz Koelling (Γερμανία), 'Η γοητεία ξένων κόσμων. Μετάφρ. Α. Π.	38
— Hans Schwarz (Γερμανία), « 'Ο ήλιος του θανάτου». Μετάφρ. Α. Π.	38
— Karl Krolow (Γερμανία), Βεντέτα στην Κρήτη. Μετάφρ. Α. Π.	39
— Erich Bayer (Γερμανία), « 'Ο ήλιος του θανάτου». Μετάφρ. Α. Π.	39
— Friedrich Rasche (Γερμανία), Μυθιστόρημα ενός "Έλληνα ποιητή. Μετάφρ. Α. Π.	39
— Werner Helwig (Γερμανία), « 'Ο ήλιος του θανάτου». Μετάφρ. Α. Π.	40
— Erich Kraft (Γερμανία), Γελαστός θάνατος. Μετάφρ. Α. Π.	40
— Paul Mueller ('Ελβετία), Τò βιβλίο τής ειρήνης του 1962. "Ένα κρητικό μυθιστόρημα. Μετάφρ. Α. Π.	40
— Elisabeth Dryander ('Ελβετία), 'Η έλληνική λογοτεχνία άνάμεσα στην παράδοση και στα σύγχρονα ρεύματα. Μετάφρ. Α. Π.	41
— Herbert Nedomansky (Αύστρία), Ραψωδία από την Κρήτη. Μετάφρ. Α. Π.	41
— H. F. (Αύστρία), Μιά φωνή από την Κρήτη. Μετάφρ. Α. Π.	42
— The Times Literary Supplement ('Αγγλία), Τò ματωμένο μέτωπο του Ψηλορείτη. Μετάφρ. Π. Π.	42
— Christopher Wordsworth ('Αγγλία), Ταραχή στην Κρήτη. Μετάφρ. Π. Π.	42
— The Glasgow Herald ('Αγγλία), Κρητική έφηβεία. Μετάφρ. Π. Π.	42
— Monica Foot ('Αγγλία), "Ένας μύθος τής Κρήτης. Μετάφρ. Π. Π.	42
— Pretoria News (Ν. 'Αφρική), Ποιητική πεζογραφία. Μετάφρ. Π. Π.	43
— Maurice Vintner (Αύστραλία), "Ένα λυρικό μυθιστόρημα. Μετάφρ. Σόφης Κεφάλα.	43
— Idar Aarheim (Νορβηγία), 'Η ποίηση του Παντελή Πρεβελάκη. Μετάφρ. 'Ελένης Κοντιιάδη.	45

8. Η ΚΕΦΑΛΗ ΤΗΣ ΜΕΔΟΥΣΑΣ. Μυθιστόρημα. Rudolf Lange (Γερμανία),
'Η διάγνωση του αιώνα μας. Μετάφρ. Ε. Κ. 46
9. Ο ΑΡΤΟΣ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ. Μυθιστόρημα. 'Αντώνης Δεκαβάλλες.
(Η.Π.Α.), «'Ο "Αρτος τών άγγέλων»». Μετάφρ. Σόφης Κεφάλα. 49
10. Ο ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΤΟ ΠΗΓΑΔΙ. Μυθιστόρημα. Peter Mackridge ('Αγγλία),
«'Ο "Άγγελος στο πηγάδι» και τὸ βάρος τῆς 'Ορθοδοξίας. Μετάφρ. Π. Π. 51
11. Η ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ ΜΕΤΡΗΣΗ. Μυθιστόρημα. Jacques de Ricaumont (Γαλ-
λία), 'Ελληνική τραγωδία. Μετάφρ. Π. Π. 57
12. Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ. Συνολική θεώρηση τοῦ ἔργου του. 'Αν-
τώνης Δεκαβάλλες (Η.Π.Α.), 'Ο Πρεβελάκης ἀποκαλύπτει τὸ Ρίτσο. Μετά-
φρ. Μαρίνας Ε. Κάσδαγλη. 58
13. Ο ΝΕΟΣ ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΣ. Ποίημα. Michael Guttenbrunner (Αὐστρία),
Στὸν Π. Π. Μετάφρ. 'Ελένης Κοντιάδη. 70

Κ Α Θ Ε Μ Η Ν Α

Ο ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ ΣΤΑ ΚΥΠΡΙΑΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Προλογίζοντας τη διδλιογραφική μου συμβολή «Ο Άγγελος Σικελιανός στα Κυπριακά περιοδικά», που δημοσιεύτηκε στη Φιλολογική Κύπρο 1981—1982 του Ελληνικού Πνευματικού Ομίλου Κύπρου, είχα σημειώσει ότι θα ήταν ενδιαφέρον ν' ακολουθήσουν ανάλογες εργασίες και για άλλους κορυφαίους ποιητές. Ήδη έγιναν ή άρχισαν να ετοιμάζονται και από άλλους μελετητές στην Κύπρο ανάλογες εργασίες για τον Καδάφη, Σεφέρη κ.ά.

Συγκεντρώνω υλικό και πρόθεσή μου είναι να δημοσιεύσω κάποτε διδλιογραφία με θέμα «Οι Έλληνες συγγραφείς στα κυπριακά περιοδικά». Τώρα, παρουσιάζω εδώ, με την ευκαιρία του αφιερώματος της Πνευματικής Κύπρου στο μεγάλο Κρητικό λογοτέχνη, αναφορές στον Πρεβελάκη, που δημοσιεύτηκαν σε κυπριακά περιοδικά.

Σημειώνω ότι, εκτός από τις αναφορές άλλων στον Πρεβελάκη, δυο κείμενα του ίδιου δημοσιεύτηκαν στο περ. Πνευματική Κύπρος.

α. Ο μυθικός Μακάριος (Χλόη στον τάφο του), Χρονιά ΙΖ', αρ. 203-204 (Αύγουστος — Σεπτέμβρης 1977), 300—301.

β. Chypre Infortunée, Χρονιά Κ', αρ. 235—236 (Απρίλης—Μάης 1980), 7—12 (ξεχωριστή αρίθμηση από το υπόλοιπο τεύχος του περιοδικού).

Προσθέτω, τέλος, ότι κείμενα για τον Πρεβελάκη είναι σίγουρο ότι φιλοξένησαν και εφημερίδες της Κύπρου. Επειδή όμως δεν έκαμα ειδική έρευνα στις εφημερίδες, παραθέτω εδώ ξεχωριστά από το κύριο σώμα της διδλιογραφικής συμβολής μόνο ορισμένα λήμματα—αναφορές του Άντη Περνάρη στον Παντελή Πρεβελάκη, δημοσιευμένες σε κυπριακές εφημερίδες. Τα λήμματα καταγράφηκαν κατά την έρευνα προς σύνταξη της Βιβλιογραφίας Άντη Περνάρη.

- α. Π. Πρεβελάκη, Ο Ήλιος του Θανάτου. Ελευθερία 31.1.1960.
- β. Ο Βραχόκηπος του Ν. Καζαντζάκη, μετάφραση από τα γαλλικά Π. Πρεβελάκη. Ελευθερία 15.5.1960.
- γ. Ο Πρεβελάκης μεταφράζεται. Ελευθερία 13.11.1960.
- δ. Ένα αναμνηστικό τεύχος [Δήμου Ρεθύμνου για Π. Πρεβελάκη]. Ελευθερία 13.2.1962.
- ε. Παντελή Πρεβελάκη, Χρονικό μιας Πολιτείας. Ο Αγών 19.9.1976.
- στ. Παντελή Πρεβελάκη, Ο Άρτος των Αγγέλων (μυθ.) — Καζαντζάκης, ο ποιητής και το ποίημα της Οδύσσειας (μελ.). Ο Αγών 29.5.1977.

Για να συνταχθεί η διδλιογραφία, που ακολουθεί, ερευγήθηκαν τα πιο κάτω περιοδικά:

- Κυπριακά Γράμματα (συνταμ. Κ. Γρ.) (1934—1956)
Πάφος (1935—1947)
Μόρφωσις (1945—)

Δελτίον του Ελληνικού Πνευματικού Ομίλου Κύπρου (1947—1958)

Νέα Εποχή (1959—)

Φιλολογική Κύπρος (1960—)

Πνευματική Κύπρος (συνταμ. Π. ν. Κ.) (1960—)

Κυπριακά Χρονικά (1960—1972)

Θέματα Κριτικής (1965—1967)

Ελλάς του Νότου (1965—1974)

Κυπριακός Λόγος (1969—)

Επιθεώρηση Λόγου και Τέχνης (1970—1974)

Ο Κύκλος (1980—)

Η Άμαξα (1984—)

1. Περνάρης, Άντης: Παντελή Πρεβελάκη, Το Χρονικό μιας Πολιτείας. Μυθιστορία. Πάφος, Χρονιά Δ', αρ. 5 (Μάης 1939), 174.
2. Ιντιάνος, Αντώνης: Παντελή Πρεβελάκη, Η Γυμνή Ποίηση. Αθήνα 1941 (προφανώς τυπογραφικό λάθος, αφού το βιβλίο εκδόθηκε το 1939). Κ. Γρ., Έτος Ε', αρ. 60 (Ιούνιος 1940), 69—70.
3. Προυσής, Κώστας: Παντελή Πρεβελάκη, Παντέρμη Κρήτη. Χρονικό του Σηρωμιού του 66. Ξυλογραφίες Γιάννη Κεφαλληνού. Αθήνα 1945. Κ. Γρ., Έτος Ι', αρ. 121—122 (Ιούλιος—Αύγουστος 1945), 91—92.
4. Προυσής, Κώστας: Παντελή Πρεβελάκη, Ο Κρητικός. Η Πρώτη Λευτεριά. Μυθιστορία. Αθήνα, Έκδοση της «Αετός». Κ. Γρ., Έτος ΙΔ', αρ. 168 (Ιούνιος 1949), 203—204.
5. Σωφρονίου, Σωφρόνης Α.: Παντελή Πρεβελάκη, Το Ιερό Σφάλμα. Τραγωδία σε τρεις μέρες (πράξεις), Αθήνα 1952. Έκδοση «Αε-

τού». Κ. Γρ., Έτος ΙΗ', αρ. 219—220 (Σεπτέμβριος—Οκτώβριος 1953), 366—367.

6. Χρυσάνθη, Κύπρος: Το «Ηφαίστειο» του Παντελή Πρεβελάκη. Κριτικό μελέτημα. Π. ν. Κ., Χρονιά Η', αρ. 94—95 (Ιούλιος—Αύγουστος 1968), 293—296.
7. Χρυσάνθη, Κύπρος: Παντελή Πρεβελάκη, Παντέρμη Κρήτη. 2η έκδ. Αθήνα. Π. ν. Κ., Χρονιά Θ', αρ. 106—107 (Ιούλιος—Αύγουστος 1969), 402.
8. Χρυσάνθη, Κύπρος: Παντελή Πρεβελάκη, Τα Ποιήματα. Αθήνα, Εκδόσεις των Φίλων, 1969. Π. ν. Κ., Χρονιά Ι', αρ. 117 (Ιούνιος 1970), 272—273.
9. Χρυσάνθη, Κύπρος: Παντελή Πρεβελάκη, Ο Άγγελος στο Πηγάδι. Μυθιστόρημα. Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1970. Π. ν. Κ., Χρονιά ΙΑ' αρ. 127 (Απρίλιος 1971), 173—174.
10. Χρυσάνθη, Κύπρος: Παντελή Πρεβελάκη, Το Χέρι του Σιωπημένου. Αθήνα 1971. Π. ν. Κ., Χρονιά ΙΒ', αρ. 142—143 (Ιούλιος—Αύγουστος 1972), 308—309.
11. Χρυσάνθη, Κύπρος: Παντελή Πρεβελάκη, Αρχαία Θέματα στην Ιταλική Ζωγραφική της Αναγέννησης: Αθήνα, έκδοση της «Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος», 1975. Π. ν. Κ., Χρονιά ΙΖ', αρ. 199 (Απρίλιος 1977), 223—224.
12. Μαρινάκη, Στέλλα Εμμ.: Ο «Καζαντζάκης» του Π. Πρεβελάκη και το ποίημα της «Οδύσσειας». Π. ν. Κ., Χρονιά ΙΗ', αρ. 206 (Νοέμβριος 1977), 52—53.

13. Μανουσάκης, Γιώργης: Η αλλοτρίωση της «Ιθάκης». (Σχόλιο στον «Άρτο των Αγγέλων» του Π. Πρεβελάκη). Π.ν. Κ., Χρονιά ΙΗ', αρ. 213—214 (Ιούνιος-Ιούλιος 1978), 214—224.
14. Σταυρού, Theofanis G.: Homage to Pandelis Prevelakis — Χαιρετισμός στον Παντελή Πρεβελάκη (Αναδημοσίευση). Π.ν. Κ., Χρονιά ΙΘ', αρ. 228 (12 σελίδες χωρίς αριθμηση).
15. Χρυσάνθης, Κύπρος: Παντελή Πρεβελάκη, Μοναξιά. Δράμα σε τέσσερις πράξεις και τρεις εικόνες. Αθήνα 1981. Π.ν. Κ., Χρονιά ΚΒ', αρ. 262—264 (Ιούλιος—Σεπτέμβριος 1982), 117—118.
16. Χρυσάνθης, Κύπρος: Παντελή Πρεβελάκη, Η Αντίστροφη Μέτρηση. 2η έκδοση, εκτός εμπορίου. Αθήνα 1974. Π.ν. Κ., Χρονιά ΚΓ', αρ. 270—271 (Ιούνιος-Ιούλιος 1983), 126—127.
17. Χρυσάνθης, Κύπρος: Παντελή Πρεβελάκη, Η «Οδύσσεια» του Καζαντζάκη. Αθήνα 1983. Π.ν. Κ., Χρονιά ΚΔ', αρ. 277—278 (Γενάρης—Φλεβάρης 1984), 37—38.
18. Χρυσάνθης, Κύπρος: [Δίκαιη η αναγόρευση του Παντ. Πρεβελάκη ως επίτιμου διδάκτορα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης στο Ρέθυμνο]. Π.ν. Κ., Χρονιά ΚΔ', αρ. 284—285 (Αύγουστος—Σεπτέμβριος 1984), 159—160.

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Γεωργίου Ν. Θηβαίου: «Ελληνικό Ίνστιτούτο Βενετίας», ανατύπωση από το περιοδικό ΝΕΑ ΠΟΡΕΙΑ Θεσσαλονίκη 1983.

Ο Διευθυντής Γραμμάτων του υπουργείου Πολιτισμού φιλόλογος κ. Γιώργος Θηβαίος μάς μπάζει ομολογουμένως με πραγματικά γλαφυρά και παραστατικά τρόπο στο έγκυρο ενδιαφέρον θέμα της υπαρξής, της λειτουργίας και της πολιτιστικής γενικότερα και έκδοτικής δραστηριότητας του Ελληνικού Ίνστιτούτου Βενετίας. «Αν θρεθείτε, μάς λέει, στην πόλη των δόγηδων και ρωτήσετε τους καλόκαρδους Βενετσάνους, που βρίσκεται το Ελληνικό Ίνστιτούτο, πως δυσκολεύονται να σας απαντήσουν. Αν όμως τους ζητήσετε να σας πληροφορήσουν, πως θα πάτε στην πλατεία των Ελλήνων, θα σας οδηγήσουν με μεγάλη ευκολία στο σημείο εκείνο που δεν είναι μακριά από τη γνωστή πλατεία του Αγίου Μάρκου. Εκεί λοιπόν, στον ιστορικό περίβολο των Ελλήνων, έχει την έδρα του το Ελληνικό Ίνστιτούτο Βενετίας, που στεγάζεται στο κτίριο της παλιάς Σχολής Φλαγγίνης.

«Γνωστό στους έπιστημονικούς κύκλους της Ελλάδας και του εξωτερικού, το Ίδρυμα αυτό, ίσως δεν είναι γνωστό στο ευρύτερο κοινό μας, συνεχίζει ο Θηβαίος. Και με τις λίγες σελίδες που ακολουθούν, αναλαμβάνει να μάς πληροφορήσει για τη δραστηριότητά του, μά και για τη σημασία της δραστηριότητάς του αυτής. Ξεκινώντας από το ιστορικό της ίδρυσής του, αναφέρει ότι κύριος σκοπός του πνευματικού αυτού ιδρύματος που τιμω και προβάλλει διεθνώς τη χώρα μας, είναι η μελέτη της ελληνικής ιστορίας και του ελληνικού πολιτισμού της «υζαντινής» και

μεταβυζαντινής περιόδου, με βάση τα άρχαια της Ιταλίας, και ιδιαίτερα της Βενετίας, και η έκδοση των συναφών πηγών και κειμένων.

Τόν εύρύτατο και σημαντικό τούτο σκοπό τόν εκπληρώνει τό Ίνστιτούτο μέ τήν πλούσια βιβλιοθήκη του, τή συλλογή σπάνιων και παλιών χειρογράφων μέ τίς πολύτιμες ιστορικές μαρτυρίες για τούς Έλληνες τής Βενετίας από τόν δέκατο πέμπτο αιώνα και έξής, και μέ τή φροντίδα για έπιστημονική αξιοποίηση του άρχαιου αυτού ύλικού, μέ τή θαυμάσια συλλογή βυζαντινών και μεταβυζαντινών εκδόσεων και μέ τό σχετικό Όδηγό του Μουσείου του, μέ τόν ξενώνα, τέλος, για τούς υπότροφους και τούς φιλοξενούμενους έρευνητές.

Σέ ένα νευραλγικό χώρο διεθνούς έπιστημονικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος πού είναι ή Βενετία, καταλήγει ό συγγραφέας, πρόσφατος επισκέπτης του Ίνστιτούτου, τό Έλληνικό Ίνστιτούτο τής Βενετίας, εγκαταστημένο σε κτήρια από αιώνα Έλληνικά, μέ τή συλλογή των καλλιτεχνικών και ιστορικών κειμηλίων άνεκτιμήτου αξίας πού διαθέτει, σάν κέντρο καλλιέργειας τής βυζαντινολογικής έπιστήμης, είναι τό κατ' έξοχήν ένδειγμα ένομιμου Έλληνικού πολιτισμού στο έξωτερικό.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΙΑΚΟΣ

Δ η μ ή τ ρ η Κ. Παπακωνσταντίνου: Κριτική του βιβλίου (σειρά τρίτη), Αθήνα 1983.

Η κριτική σκέψη του Δημήτρη Παπακωνσταντίνου είναι πάντοτε εύπρόσδεκτη, τίμια και ειλικρινής. Δέν έχει σημασία αν συμφωνείς ή διαφωνείς στο ένα ή στο άλλο σημείο. Νιώθεις τήν άποψη του

κριτικού, άντικαμδάνεσα: πού τήν στηρίζει, κι' εκτιμάς τόν λόγο του. Τά λέει όλα καθαρά, σαφή, αλλά μέ ήθος κι' ευγένεια, όπως ταιριάζει: στην τίμια κριτική. Είναι χαρακτηριστική ή δήλωσή του στο λιτόλογο πρόλογο τής τρίτης σειράς του βιβλίου του «Κριτική του βιβλίου» για τό όποιο μιλούμε τώρα. Λέει «Πιστεύω πως στην Έλληνική ορθόδοξη κοινωνία, αθέητες δέν υπάρχουν. Όλοι και όλα υπόκεινται σ' έλεγχο. Καλοπροαίρετο, βέβαια, και δίκαιο». Τούτο κι' όλας πιστοποιείται και μέ τήν πρώτη κριτική του σελίδα «Κωνσταντίνου Τσάτσου: Άφορισμοί και Διαλογισμοί». Χαρακτηρίζει τό έργο αυτό αυστηρό δωρικό, δημοτικό λόγο μέ χάρη και γοητεία, αλλά διαφωνεί σε πολλές άπόψεις του συγγραφέα.

Τά κριτικά κείμενα του βιβλίου αυτού έχουν δημοσιευτεί στα έξής έντυπα: «Τά Σημερινά», «Νέα Έστία», «Νέα Σκέψη», «Δαυλός». Δυό μόνο πρωτοδημοσιεύτηκαν σ' αυτό τό βιβλίο. Τά έργα πού κρίνονται κινήουν σε διάφορα έδη λόγου κυρίως ποίηση, πεζό λόγο, δοκίμιο, μελέτημα. Η γραφή πού ακολουθεί ό κριτικός είναι ή έξής: Σύντομη άνάλυση του περιεχομένου στα πεζά μέ σχετικούς χαρακτηρισμούς και έπισημάνσεις μέ καθορισμό του ύφους — στα διηγήματα μάλιστα για ένα - ένα ξεχωριστά. Στην ποίηση ξεετάζονται ξεχωριστά οι ένότητες μέ καθορισμό θεμάτων, ύφους, άμεσότητας στην μεταβίβαση των μηνυμάτων. Τά παραδείγματα από τήν ποίηση δέν λείπουν, για να δοθεί ή άπόδειξη των λόγων μέ τό ίδιο τό κείμενο. Άλλά και από τά πεζά, έστω και σε λιγότερο βαθμό, υπάρχουν άποσπάσματα. Πάντως δέχεται ό κριτικός και ός τό σημειώνει μέ τόν λόγο άλλου, πως πρέπει ν' αναλύονται: και να κοιτά-

ζονται τὰ ἔργα μὲ ἰοίταγμα τῶν ἐπὶ μέρους.

Ὁ Δημήτρης Παπακωνσταντίνου εἶναι ἰσχυρὸς ποιητής, μὲ σημαντικὸ ἔργο. Ὡστόσο στὶς κριτικὰς του γιὰ ποιητικὰ ἔργα συχνότατα κοιτάζει ἀντικειμενικὰ τὸ ξένο ἔργο.

Αὐτὸ τὸ βοηθᾷ νὰ μένει στὰ ὅρια τῆς πραγματικῆς κριτικῆς, χωρὶς νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὴ ἰδική του ποιητικὴ γραμμὴ. Βέβαια, ἡ πολύχρονη δημιουργικὴ του ἐπαφὴ μὲ τὸν ποιητικὸ λόγον, πολλὰ τὸν διδύκει, εἰδικὰ τὰ μυστικὰ τῆς ποιητικῆς τέχνης. Ἀλλὰ καὶ ἡ φιλολογικὴ του κατάρτιση τοῦ θίγει ἀκόμη ἕνα ὄπλο. Ἔτσι ὁ κριτικὸς του λόγος γίνεται σεβαστὸς καὶ ὑπολογίζεται. Δὲν ὑποδεικνύει σχολές ἢ τρόπους ἔκφρασης. Σημειώνει τὸ τί εἶδε, πῶς τὸ ἐρμήνευσε αἰσθητικὰ, λέγει τί καλὰ εἶρε καὶ τί ἰστοχεῖα ὑποδεέστερα συναντᾷ. Σὲ ὁδηγεῖ νὰ μελετήσεις τὸ ἔργο καὶ δὲν ἐγκρίνει ἢ καταδικάζει ἔργα καὶ γραφές.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΙΑΝΘΗΣ

Φρίξου Π. Βράχα: Ἑλληνιστικὴ Κύπρος. Αθήνα, 1984, σ. 109.

Θέμα του μικροῦ αὐτοῦ βιβλίου του Φρίξου Π. Βράχα εἶναι μὴ ἀποψη τῆς ιστορίας τῆς Κύπρου κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδο, ἰδιαίτερα ἡ διοίκηση τῆς Κύπρου ἀπὸ τοὺς Πτολεμαίους. Μέσα στη γενικώτερη ιστορία τῆς ἐποχῆς τὸ θέμα αὐτὸ σάμπως νὰ εἶναι πολὺ περιορισμένο, μὴ λεπτομέρεια μόνον, — ὅμως λεπτομέρεια σημαντικὴ γιὰ τὴν Κύπρον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ κατ' ἐπέχταση, σημαντικὴ ἐπίσης γιὰ τὸ χαρακτῆρα τῆς ιστορικῆς κυπριακῆς πραγματικότητος μεταγενέστερα. Γιατί ὁ συγγραφεὺς ἀπὸ παρατηρήσεις του πε γεγονότα καὶ διαθέσεις τῆς μακρινῆς ἐκείνης ἐποχῆς διαγράφει

τὴν ιστορικὴν ἀτμόσφαιρα που επικρατοῦσε τότε, ἀλλὰ καὶ προσδίδει μὲ πολλὴ θεβαιότητα στὶς ἀνάλογες συνθήκες που, σιγά - σιγά ἀλλὰ σταθερὰ, ἔχουν διαμορφωθεῖ στα κατοπινα χρόνια. Δὲν κάνει παραλληλισμοὺς καὶ δὲν ἐξάγει συμπεράσματα καθοριστικὰ γιὰ τὸ σήμερον, ὅμως ὁ διορατικὸς ἀναγνώστης εὐκόλως κάνει τὴ σύγκριση ἀξιών καὶ τὴν ἐπιμέτρηση εὐθυνῶν.

Τὸ ἔργο ἀποτελεῖται ἀπὸ εἰσαγωγὴν, ἕξι κεφάλαια («Οἱ πηγές», «Ἱστορικὸ περίγραμμα», «Καθοριστικοὶ παράγοντες τῆς διοικητικῆς οργάνωσης τῆς Νήσου», «Ἀξιοματῶχοι καὶ Θεσμοί», «Διοίκηση καὶ ἀστική οργάνωση», «Μερικὲς προεχτάσεις»), ἐπίλογον καὶ μὴ καλὴ βιβλιογραφία, καὶ συμπληρῶνεται ἀπὸ ἀρκετὰς εἰκόνες χαρακτηριστικὰς καὶ ἕνα χάρτη τῆς Κύπρου.

Κύριον θέμα τῆς ἐρευνας καὶ τῆς μελέτης τοῦ Φρ. Βράχα στὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι, ὅπως εἴπαμε, ἡ διοίκηση τῆς Κύπρου κατὰ τὴν Πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν. Μέσα ὅμως ἀπὸ τὴν διοίκηση καὶ παράλληλα πρὸς αὐτὴ τὸνίζεται ἰδιαίτερα ἡ σημασία τοῦ νησιοῦ ἀπὸ στρατηγικὴν, προπάντων ὅμως ἀπὸ οἰκονομικὴ ἀποψη: Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία τῆς Κύπρου, ἡ ἐπίκαιρη καὶ πρόσφορη ναυτιλιακὴ τῆς θέσης, ὁ ντόπιος γεωργικὸς, θεικὸς καὶ μεταλλειακὸς πλοῦτος τῆς, οἱ ἐξαγωγὰς καὶ εἰσαγωγὰς τῆς, — ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα γεγονότα καὶ πράγματα, ἦσαν καὶ τότε παράγοντες σπουδαῖοι γιὰ τὴν προνομακὴν ὑπεροχὴν τῆς Νήσου στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειον. Αὐτὰ ἦσαν ἡ καλὴ ἀλλὰ καὶ ἡ κακὴ μοῖρα τῆς Κύπρου, καὶ τόσο οἱ Πτολεμαῖοι (καὶ ἄλλοι Διάδοχοι τοῦ Ἀλεξάνδρου) ὅσο καὶ οἱ Ρωμαῖοι κάνανε τὴν Κύπρον πεδῖον ἐκμετάλλευσης πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς, — καθὼς καὶ ἄλλοι κατακτη-

τές που κατά περιόδους κυριάρχησαν στο νησί.

Οι πηγές για την ιστορία της Κύπρου κατά την ελληνιστική εποχή είναι αρχαίοι συγγραφείς, επιγραφές, πάπυροι, νομίσματα, αρχαία μνημεία, αλλά και μερικά νεώτερα στοιχεία που βοηθούν κάπως στην κατανόηση της εποχής. Κι ο Φρ. Βράχας εξέτασε με μεγάλη προσοχή τις πηγές αυτές, τις μελέτησε και τις ερεύνησε μεθοδικά και με ανοιχτό πνεύμα, τις σύγκρινε και τις παράβαλε συστηματικά ωσότου φτάσει στην αλήθεια. Το πηγάδι τούτο της εργασίας του ήταν το πιο επίπονο αλλά και το πιο αμειψικό επιστημονικά.

Η «Ελληνιστική Κύπρος» είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα εργασία, κι αποτελεί ουσιαστική, αν και μάλλον περιορισμένη, συμβολή στην ιστορία της Κύπρου. Αλλά από τον Φρίξο Βράχα περιμένουμε μια συνθετικότερη εργασία για την ιστορία της Κύπρου κατά την ελληνιστική εποχή, μια γενική, πλήρη και ολοκληρωμένη ιστορία της Κύπρου κατά την περίοδο αυτή. Είναι ίσως ο μόνος αρμόδιος που μπορεί να επιτελέσει σήμερα ένα τέτοιο έργο.

ΚΩΣΤΑΣ Μ. ΠΡΟΥΣΗΣ

Ἡ θῆς Ο. Νησιώτου: Ἐμιδιώσεις (ἀφήγηματα), Λευκωσία 1984.

Πολύ ενδιαφέρουσες οἱ ἀντιδράσεις τῆς Ἡθῆς Νησιώτου στὰ γεγονότα τριῶν σταθμῶν τῆς πρόσφατης ἱστορίας τοῦ νησιοῦ μας, πού ἐκθέτει στὸ βιβλίο τῆς «Ἐμιδιώσεις» (Λευκωσία 1984). Ἀφήγηματα ἀποκαλεῖ τὰ κείμενά της. Θὰ ἀλλεγα κατὰσταλάγματα μνήμης καὶ προσωπικῆς πείρας, πού πῆραν μὲ μορφή ἀνάμεσα στὴν ἐξομολόγηση καὶ τὴ λυρική διήγηση.

Τὸ βιβλίο διαιρεῖται σὲ τέσσερά μέρη. Στὰ πρῶτα τρία μέρη βλέπω τὸ ἔαρος μὲ ξεχωριστὴ ἐπισήμανση στὴ σειρά «Ἐμιδιώσεις Α' Ἀγγλοκρατία». Ἡ σειρά αὐτὴ περιέχει τρία ἀφήγηματα (Τὰ καράβια, Ἑλληνικὸ χαμόγελο, Παθητικὴ ἀντίσταση). Αὐτὰ ἀποτελοῦν τὴν ἀντίδραση τῆς συγγραφέας στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς δεκαετίας '30—'40, μὴ περίοδο πού λέγεται παλμεροκρατία. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἀποικιοκρατικῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ προσπάθεια ἀπομάκρυνσης τοῦ καθετοῦ πού σχετιζόταν μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς κυπριακοὺς πόθους γιὰ «Ἐνωσῆ». Μετὰ ἀπὸ χρόνια στὴ μνήμη τῆς συγγραφέας κατὰσταλάξαν τὰ ἑπενσόδια, πού λέγει ὁ λόγος «σὲ μὴ γραμμῆ», στὴν ὁποία συμπεκνώνονται πολλὰ στοιχεία, ἰδίως γιὰ κείνους πού ζήσανε κείνη τὴν ἐποχή. Στὸ ἀφήγημα «Τὰ καράβια» ἡ παιδούλα τοῦ δημοτικοῦ ζωγράφου σὲ πλεούμενο τὴν ἑλληνικὴ σημαία (πράγμα πού ἀπαγορευόταν). Ἡ δασκάλα μὲ κόκκινο μολύδι σχηματίζει στὴ θέση τῆς ἑλληνικῆς σημαίας τὴν ἀγγλικὴ γιατί ἤρθε στὸ σχολεῖο ὁ Ἄγγλος Ἐπιθεωρητῆς ἀπροεδοποίητα κείνη τὴ μέρα. Στὸ ἀφήγημα τὸ «Ἑλληνικὸ χαμόγελο» περιγράφεται τὸ ράφιο τῆς ἑλληνικῆς σημαίας στὸ σπῆτι τῆς συγγραφέας, πού θὰ ἀναρτοῦσαν, οἱ γονεῖς τῆς τὴν ἐπόμενη μέρα μὲ τὴν εἴσοδο τῆς Ἑλλάδας στὸ Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τέλος, στὸ ἀφήγημα «Παθητικὴ ἀντίσταση» περιγράφεται ἡ ἄρνηση τῆς μαθήτριάς νὰ τραγουδήσει τὸν ἀγγλικὸ ὕμνο πού ἐπεδλήθηγε τότε στὰ σχολεῖα μας.

Ἡ δευτέρη σειρά σχετίζεται μὲ τὸν Ἀπελευθερωτικὸ Ἀγῶνα 1955—1959, στὸν ὁποῖο ἡ ἴδια ἡ συγγραφέας εἶχε τὸ μερίδιό της. Ἡ σειρά αὐτὴ κατέχει τις περισσότερες σελίδες κι' ἔχει μὴν ἐπιτικὴ

απόσπασμα. Οι χαρακτήρες (εκτός από τον σαφή χαρακτήρα του Γρηγόρη Αδξεντίου) εκπροσωπούν ομάδες χαρακτηριστικές, που έζησαν το ίδιο γεγονός με ύψηλο φρόνημα. Στο αφήγημα «Ώριμα νιάτα» προσβάλλονται οι διαδηλώσεις των μαθητών. Στο αφήγημα «Πρός το εκούσιο πάθος» δηλώνεται η συμμετοχή του κόσμου με την νέκρωση σε όλα ως συμμετοχή στο πένθος για τους απαγχονισμούς των αγωνιστών. Καταπληκτικό — κι' άς φαίνεται από πρώτη ματιά αφύσικο — το μεγάλο σθένος της μάνας στο αφήγημα «Ώ γλυκύ μου έερ...», που ή μάνα—Παναγια του μελλοθάνατου τον συναντά στο κελί του. Στο αφήγημα «Ύστατη έμολογία» ο μελλοθάνατος διαλέγεται με τον Χριστό άφου έκανε μια ανάδρομη σε όλη τη ζωή του. Βέβαια, κορύφωση είναι το αφήγημα «Ο θάνατος του Γρηγόρη», που είναι πιά αφήγημα με έκταση, περιγραφές και έπευσόδια.

Η τρίτη σειρά έπισημαίνει τρία σημαντικά θέματα που έχουν όπωσδήποτε προέκταση και βάρος. Την πράσινη γραμμή, που έπεδλήθηκε το 1963. Την εισβολή με τους άλεξυπτωτιστές στη Μιά Μηλιά. Και τον πρόσφυγα που κρυφά έπισκέπτεται το σπίτι του, άπου ξένες έμιλίες κυριαρχούν. Σ' αυτά τά τρία γεγονότα ή συγγραφέας αντιμετωπίζει τη νέα και πρόσφατη τραγική περίοδο του νησιού.

Μιά τέταρτη σειρά «Άχρονολόγητα», όπως τιτλοφορούνται, περιλαμβάνονται τρία αφήγηματα, από τά όποια το πρώτο με τίτλο «Η σιωπή της γής» αναφέρεται στη φυσική έμορφιά μ' ένα πολύ πρωτότυπο τρόπο.

Τό ύφος της Νησιώτου είναι χαρακτηριστικά λυρικό. Σε καμμιά περίπτωση δέν πεζολογεί, άνεξάρτητα άν θά χρεια-

ζόταν τούτο τό στοιχείο. Ο έξομολογητικός χαρακτήρας είναι συνεχής. Συχνά έχεις την έντύπωση πώς τό γεγονός άφορά την ίδια. Πάντως και τό αντικειμενικό μεταφέρεται εύκολα στο προσωπικό κλίμα. Ο τύπος του δοκιμίου ύπενσέρχεται συχνά. Εύτυχώς ή έκφραση είναι σαφής χωρίς νεολογισμούς ήκατανόητους που δυσκολεύουν την κατανόηση και λιγοστεύουν τό συναίσθημα.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Δημήτρης Παπακωνσταντίνου: Πέτρος Χάρης, Αθήνα 1984.

Πάντα ξεχώριζε η ποίηση του Δημήτρη Παπακωνσταντίνου. Ιδιαίτερα όμως εκτιμάται ο κριτικός του λόγος. Τρία βιβλία του με τον τίτλο «Κριτική Βιβλίου» δείχνουν την παρατηρητικότητα του, την κριτική του σκέψη και την ευσυνειδησία του.

Το τελευταίο του βιβλίο κριτικού λόγου με τίτλο «Πέτρος Χάρης» (ο πεζογράφος, ο ταξιδιώτης, ο κριτικός και δοκιμογράφος), θεωρείται η κορύφωση της θητείας του στο κριτικό λειτουργήμα. Σ' αυτό αντικρύζει ένα συγγραφέα πολυεδρικό απ' όλες τις πλευρές κι' έτσι η μια διάσταση συμπληρώνει την άλλη, έστω κι' αν νομίζεις πως συχνά επαναλαμβάνεται. Βέβαια το βάρος πέφτει περισσότερο πάνω στον κριτικό Πέτρο Χάρη, γιατί η περιοχή αυτή δίνει περισσότερες «εκ των πραγμάτων» ευκαιρίες, για ν' αναπτύξει ο Παπακωνσταντίνου και τις δικές του κριτικές αρχές. Αλλά βοηθάται, επιπλέον, να κάνει παρεκβάσεις για να εκφράσει χαρακτηρισμούς για τα πνευματικά μας πράγματα. Ίσα-ίσα στο σημείο αυτό, στους άφοβους χαρακτηρισμούς του, συναντάς και την πνευματική αντοχή του κριτικού. Αυτές οι παρεκβάσεις μπορεί ν' αποτελού-

σαν ένα ενδιαφέρον άρθρο.

Ο Παπακωνσταντίνου, μιλώντας για τον πεζογράφο Πέτρο Χάρη, ασχολείται ιδιαίτερα με το τελευταίο του βιβλίο, το μυθιστόρημα «Ημέρες Οργής», στο οποίο έγτονα δίνεται ο επαληθευτικός εκείνος Δεκέμβρης του 1944.

Πολλά προτερήματα επισημαίνονται, αναλύεται πολύ ο τρόπος σκέψης και έκφρασης του πεζογράφου, τονίζεται η πολιτισμένη στάση κι' η έλλειψη τυφλής στρατεύσης στις σελίδες του μυθιστορηματος, προπάντων, η «σιωπή» που ο κριτικός ξεχωρίζει και σ' άλλα έργα του Χάρη.

Το κεφάλαιο «Ο ταξιδιώτης Πέτρος Χάρης», είναι πολύ σύντομο σχετικά με τα άλλα, αλλά δεν υστερεί σε παρατηρήσεις, ιδίως στον τονισμό πως ο Χάρης δημιουργεί ατμόσφαιρα στα ταξιδιωτικά του, δεν είναι απλά ιδηλαδή και στεγνά περιγραφικός ή πληροφοριακός.

Όμως, όπως τονίστηκε πιο πάνω, το δάρος πέφτει στο κεφάλαιο «Ο κριτικός», που κατέχει και το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου. Σ' αυτό το μέρος ο Παπακωνσταντίνου παίρνει ένα-ένα τα μελετήματα του τέταρτου τόμου των Ελλήνων Πεζογράφων, κοιτάζει πώς είδε το πνευματικό υποκαείμενο του ο Χάρης, αποκαλύπτει τη μέθοδο, τη συζητεί και την ελέγχει και φτάνει σε συμπεράσματα. Αργότερα προχωρεί στον πέμπτο τόμο κι' ύστερα στον έκτο τόμο της σειράς αυτής. Ύστερα ζανακατάζει τον πρώτο τόμο με την ευκαιρία της τρίτης έκδοσής του. Σε παλαιότερη μελέτη του ο κριτικός μίλησε για τους πρώτους τρεις τόμους των «Ελλήνων Πεζογράφων», αλλά τώρα κοιτάζει ευρύτερα την όλη σειρά και επισημαίνει την πρακτική της σημασία για την παιδεία.

Το βιβλίο αυτό του Δημήτρη Παπακωνσταντίνου για τον «Πέτρο Χάρη» απο-

τελεί ένα πρότυπο κριτικού λόγου, όπου το καθετί λέγεται τεκμηριωμένα, απόλυτα ελεγμένα και με παράθεση των κριτικών αρχών του συγγραφέα.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΠΕΝΝΙΚΑ

Στην «Εύθυνη» (άρ. 151) ο Παν. Περαιάνης δημοσιεύει κείμενο με τίτλο «Η πολιτιστική έλευθερία θεμέλιο τής εκπαίδευσης». Στο ίδιο τεύχος μιά κριτική του Κώστα Μιχαηλίδη και μιá κριτική για τó βιβλίο του Νίκου Όρφανίδη «Έντós τών τειχών». — Στη «Θεσσαλική Έστία» (άρ. 71) δημοσιεύονται διήγημα τής Εύης Παπαδήμα—Θεοδωράκη με τίτλο «Η μάνα τής Κύπρου», τó ποίημα «Η παλιά Λευκωσία» του Κ. Χρυσάνθη και στή «Διαρκή Ίστορία τής Νεοελληνικής λογοτεχνίας» αναφέρονται ο: Κύπριοι: Νάντια Στυλιανού, Λούης Περειτός και Χρήστος Άρτεμίδης. — Στην «Εύθυνη» (άρ. 152) ο Δημ. Παπακωνσταντίνου δημοσιεύει ποίημα για τήν Κύπρο, ο Κώστας Μιχαηλίδης μιλά για τó βιβλίο «Η έποικάλυψη του Ίωάννη» του Γ. Σεφέρη. Επίσης δημοσιεύεται κριτική για τó «Οθκειώση και Άλλοτρίωση» του Κ. Μιχαηλίδη. — Στην «Πανατωλική» (1 Σεπτ. 1984) ο Δημ. Γιάκος κρίνει τó «Δοκίμιο Δοκιμίου» του Παν. Ι. Καμέρη. — Στην έφημερίδα «Φωνή», τής Μεσσηνίας (3ης Σεπτεμβρίου 1984), ο λογοτέχνης και κριτικός Δημοσθένης Ζαδές κρίνει τά βιβλία του Γ. Χατζηκωστή «Εκδηλώσεις του Νεοελληνικού Τραγικού στην ποίηση του Γ. Σεφέρη» και «Ώρες τής Πάφου». — Στο «Διαβάξω» (άρ. 104) ο Βαγγ. Χατζηθασιλείου κρίνει τó βιβλίο «Τά πυρηνικά ποιήματα» του Δημ. Ποταμίτη. — Στην «Τριφυλική Έ-

στία» ἀρ. 58 δημοσιεύεται τρίτο ἀφιέρωμα στὴν Κύπρο μὲ κείμενα τοῦ Διονύση Πιτταρᾶ, ποῦ ἐπισκέφθηκε τὴν Κύπρο, τοῦ Πάτρακλου Σταύρου, ποιήματα τῆς Χριστούλας Γιαγκουλιῆ, κριτικὲς τοῦ Δημ. Ζαδὲ γιὰ βιβλία τῶν Κ. Μόντη, Κ. Χρυσάνθη, Ε. Λυσιώτη, Ν. Παναγιώτου, Μιχ. Μαραθεύτη, Γ. Χατζηκωστή, Πέτρου Στυλιανοῦ, Νάντιας Στυλιανοῦ καὶ ἄλλων. — Στὴν «Νέα Ἑστία» (1η Νοεμβρίου 1984) δημοσιεύεται τὸ ποίημα «Ἡ Μπαλάντα τῆς Τριανταφυλλένης» τοῦ Κύπρου Χρυσάνθη. — Στὴν «Πνευματικὴ Ροῦμελη» (ἀρ. 29) δημοσιεύεται κριτικὴ τοῦ Στέργιου Δημούλη γιὰ τὴν συλλογὴ «Ἡ εὐτυχία τῆς γῆς» τοῦ Κ. Χρυσάνθη — Στὸ «Β' Πανελλήνιο Συνέδριο» Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς (Ἀθῆναι 1984) δημοσιεύεται περίληψη τῆς ἀνακοινώσεως «Ἱατρικὰ παράδοξα τῆς Κύπρου» τοῦ Κ. Χρυσάνθη. — Στὴν «Εὐθύνη» (ἀρ. 154) δημοσιεύονται κείμενα τοῦ Κυρ. Πλησῆ καὶ Κώστα Μιχαηλίδη καὶ κριτικὴ γιὰ τίς «Ἐμβιώσεις» τῆς Ἡδῆς Νησιώτου. — Στὴν ἐφημερίδα «Δραμινὴ» (10 Σεπτ. 1984) ὁ Φώτης Τριάρχης κρίνει τὰ βιβλία «Ἡ Κυπριακὴ Ἐξέγερση τοῦ 1931» τοῦ ΕΠΟΚ καὶ τὸ «Ὁ καιρὸς τῆς δοκιμασίας» τοῦ Γ. Φιλίππου Πιερίδη. — Στὴν ἐφημερίδα «Ταχυδρόμος» (Καθάλλας 5 Σεπτεμβρίου 1984) ὁ Φώτης Τριάρχης κρίνει τὸ βιβλίο «Ἡ εὐτυχία τῆς γῆς» τοῦ Κ. Χρυσάνθη. — Στὴν «Δραμινὴ» (5 Ὀκτ. 1984) ὁ Φώτης Τριάρχης κρίνει τὸ βιβλίο «Τὸ φῶς δὲν χάνεται ἀπ' τὴν Κύπρο» τοῦ Κ. Χρυσάνθη. — Στὴν «Ἡπειρωτικὴ Ἑστία» (ἀρ. 387-389) ἡ Χρυσάνθη Ζιτσαία κρίνει τὸ βιβλίο τῆς Κίρκας Ὀλυμπίου «Δεκαεπτὰ Κύπριοι Πεζογράφοι» καὶ ὁ Ι. Θεοχάρης τὴν συλλογὴ τοῦ Κ. Χρυσάνθη «Ἡ εὐτυχία τῆς γῆς».

Στὸν «Φιλελεύθερο» (25 Ἰουλίου 1984) ὁ Α. Σ. Ναθαναήλ δημοσιεύει τὸ ἄρθρο «Ἡ τέχνη τῆς χρυσοχοΐας καὶ ἀργυροχοΐας στὴν Κύπρο». — Στὴν «Ἐλευθεροτυπία» (22 κ. ἔθ. Ἰουλίου 1984) ὁ Πέτρος Στυλιανοῦ γράφει γιὰ τὴ μονὴ Κύκκου μὲ τίτλο «Ἡ Μογὴ τοῦ Κύκκου, Ἀλλοτε καὶ τώρα». — Στὴ «Χαραυγὴ» (22 Ἰουλίου 1984) ρεπορτάζ τοῦ Κώστα Χρήστου γιὰ τοὺς θιάσους τοῦ ἐλευθέρου θεάτρου στὴν Κύπρο. — Στὴ «Νέα Ἐποχὴ» (ἀρ. 165—166) ὁ Κ. Γ. Γιαγκουλιῆς δημοσιεύει κείμενο μὲ τίτλο «Τὰ τραγικὰ γεγονότα τοῦ 1974 μὲς' ἀπὸ τὴ λαϊκὴ ποίηση». Στὸ ἴδιο τεύχος ὁ Ἀχιλλέας Πυλιώτης γράφει τίς «Σκέψεις γιὰ τὴν ἐπαφὴ τοῦ λογοτέχνη μὲ τὸ κοινόν». — Στὸν «Ἀγώνα» (30 Ἰουλίου 1984) ὁ Α. Χ. Ρουσσυβίδης κοινώνει τὸ βιβλίο «Λαογραφικὰ Κύπρου» τοῦ Κυρ. Χατζηγιάννου. — Στὴ «Χαραυγὴ» (19 Αὐγ. 1984) ἡ Φρόσω Ἡγουμενίδου δημοσιεύει: «Ἡ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ Λευκάρων». — Στὴν «Ἐλευθεροτυπία» (19 Αὐγ. 1984) ὁ Τίτος Κολώτας γράφει γιὰ τὸν «Σταθμὸ Ἀγγελικῆς», ποῦ στοὺς τοίχους του δρῖσκειται γραμμένη ἡ σύγχρονη ἱστορία τῆς Κύπρου. — Στὴν «Ἐλευθεροτυπία» (22 Αὐγ. 1984 κ.ἑξ.) ὁ Πέτρος Στυλιανοῦ δημοσιεύει τὸ ἄρθρο «Ἡ ἐνφυχρῶ βολοφονία μιᾶς 17χρονης ἀπὸ τὸν Ἀττίλα...». — Στὸν «Φιλελεύθερο» (4 Σεπτ. 1984) ὁ Κ. Προυσῆς γράφει τὴν ἐπιφυλλίδα «Μιὰ ὀργισμένῃ ἀλλὰ τίμια φωνή». — Στὸν «Φιλελεύθερο» (7 Σεπτ. 1984) ὁ Π. Ι. Ὀρφανὸς δημοσιεύει τὴν

ἐπιφυλλίδα «Γεωργική Βιβλιογραφία — τὸ σύστημα Agriis». — Στὴ «Συγάντηση» ἔκδοση Μονῆς Ἁγ. Νεοφύτου) ὁ Σταῦρος Φωτίου γράφει «Γιῶργος Σεφέρης καὶ Ἅγιος Νεόφυτος». Στὸ ἴδιο φυλλάδιο ὁ Ἅγιος Νεόφυτος τοῦ Φώτη Κόντογλου. — Στὴν «Ἐλευθεροτυπία» ὁ Πέτρος Στυλιανοῦ δημοσιεύει γιὰ ἀγνωστὲς τῆς Ε.Ο.Κ.Α καὶ γεγονότα τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα 1955—1959 (9 Σεπτ. 1984 κ.ἑξ.). — Στὴ «Σημερινή» (14 Ὀκτ. 1984) ὁ Φίλ. Στυλιανοῦ γράφει γιὰ τὴν Ἑλενίτσα Σεραφείμ — Λοῦξου. — Στὸν «Φιλελεύθερο» (15 Ὀκτ. 1984) ἡ Ρούθ Κεσισιάν γράφει γιὰ τὸ «Θέατρο σκιῶν — Λαϊκὸ καὶ ἕρβ». — Στὴν «Ἐλευθεροτυπία» (Ὀκτώβριον 1984) ὁ Πέτρος Στυλιανοῦ δημοσιεύει διάφορα ἔγγραφα πρὸς ἀφορὴν τῆς κυπριακῆς ἱστορίας. — Στὸν «Φιλελεύθερο» (22 Ὀκτ. 1984) ὁ Γιάννης Ποδιναρᾶς δημοσιεύει ἐπιφυλλίδα μὲ τίτλο «Ὁ ἰδεαλισμὸς τοῦ Καζαντζάκη στὸ «Ὁ Χριστὸς ξανάσταυρῶνεται». — Στὴν «Ἐλευθεροτυπία» (21 Ὀκτ. 1984) γράφουν γιὰ τὰ Ὀκτωβριανὰ (τῆς Κύπρου) ὁ Πέτρος Στυλιανοῦ καὶ ὁ Κ. Ἱεροκηπιώτης. — Στὴ «Σημερινή» (28 Ὀκτ. 1984) ὁ Φίλιππος Στυλιανοῦ δημοσιεύει ἄρθρο μὲ τίτλο «Πνευματικὸ Καταφύγιον — Λεόντιος Χατζηχώστας». Στὸν «Φιλελεύθερο» (28 Ὀκτ. 1984) ὁ Κ. Χρυσάνθης παρουσιάζει τὸ βιβλίον «Πέτρος Χάρης» τοῦ Δημ. Παπακωνσταντίνου. — Στὴν «Ἐλευθεροτυπία» (28 Ὀκτ. καὶ 30 καὶ 31 Ὀκτ. 1984) ὁ Πέτρος Στυλιανοῦ γράφει γιὰ τὸν Ροδίωνα καὶ Μιλτιάδη Γεωργιάδη. Στὸν «Φιλελεύθερο» (9 Νοεμβρ. 1984)

δημοσιεύεται ἡ ἐπιφυλλίδα «Γλωσσα καὶ δικαιοσύνη» τοῦ Λουκῆ Παπαφιλιππου. Στὸ ἴδιο φύλλο ὁ Κύπρος Χρυσάνθης παρουσιάζει τὸ βιβλίον «Τὰ σκληρὰ καρύδια» τῆς Ἑλένης Βαλαδάγη, καὶ ὁ Γεώργιος Καρούζης γράφει γιὰ τὶς φωτογραφίες τοῦ 1878, ἔκθεση πρὸς διοργάνωσιν ἡ Λαϊκὴ Τράπεζα. — Στὸν «Φιλελεύθερο» (12 Νοεμβρ. 1984) ὁ Κλειτὸς Ἰωαννίδης γράφει τὴν ἐπιφυλλίδα «Ὁ Ἄγγελος Σιλέσιος». — Στὸν «Φιλελεύθερο» (17 Νοεμβρ. 1984) ὁ Νίκος Σ. Νικολαΐδης γράφει γιὰ τὸν «Ἄρα Κρυστάλλη». — Στὸν «Φιλελεύθερο» (6 Δεκ. 1984) ὁ Μιχ. Πασιαρδῆς γράφει «Ἀναφορὰ στὸν Νικόλα Εἰούτα». — Στὸν «Φιλελεύθερο» (10 Δεκεμβρίου 1984) ὁ Κώστας Προυσῆς γράφει γιὰ «Τὰ κείμενα τοῦ Μίκη Κιτρομηλίδη». — Στὴν «Ἐλευθεροτυπία» (9 Δεκ. 1984) ὁ Πέτρος Στυλιανοῦ δημοσιεύει τὸ «Τὰ τουρκοκυπριακὰ ὑπερπρονόμια ὅπως καθωρίστηκαν στὴν Ἀγγλοτουρκικὴ συνθήκη τοῦ 1878». — Στὸν «Φιλελεύθερο» (16 Δεκ. 1984) ὁ Κ. Χρυσάνθης σημειώνει τὶς Ἀναφορὰς στὴν Κύπρον τοῦ Κ. Καδάφη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

Ἄγγελος Τερζάκης: Προσωπικὲς σημειώσεις, Ἀθήνα 1984.

Niki Ladaki — Philippou: Essays, Nicosia 1984.

I. M. Χατζηφώτης: Ἀνθη εὐλαθείας τοῦ Μακρυγιάννη, Ἀθήνα 1984.

I. M. Χατζηφώτης: Κληρι-

κοι αγωνιστές τοῦ '21 ἀγωνημένοι, Ἀθήνα, 1984.

Ι. Μ. Χατζηφώτης: Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ὀστέων τοῦ Μ. Γεδεῶν, Ἀθήνα 1983.

Ι. Μ. Χατζηφώτης: Ἡ ἔκκλησία στὴ Μικρασία πρὶν καὶ μετὰ τὴν καταστροφή, Ἀθήνα 1983.

Ι. Μ. Χατζηφώτης: Χαιρετισμοὶ πρὸς τιμὴν ἀγίων, Ἀθήνα 1983.

Πνευματικὴ Κύπρος: Τὸ περιοδικὸ «Κυπριακὰ Γράμματα», Λευκωσία 1984.

Παν. Καμέρης: Δοκίμιο δοκιμίου, Κύπρος 1983.

Γυμνάσιο Ἀρχ. Μακαρίου Γ' Λευκωσίας: Ἀναζήτηση, Λευκωσία 1983—1984.

Λάμπρου Μάλαμα: Ἐφτά μονόπρακτες κωμωδίες, Ἀθήνα 1984.

Λάμπρου Μάλαμα: Ποιητικές παρενθέσεις, Ἀθήνα 1984.

Παναγιώτης Παρασκευαΐδης: Παγανιστικοὶ τόποι χριστιανικῆς λατρείας στὴ Λέσβο, ἀνατ. Ἀθήνα 1984.

Ἰάσωνας Εὐαγγέλου: Ψηφιδωτό, Ἀθήνα 1984.

Ντόνα Παπαστυλιανοῦ — Ἀχάλεστου: Ἀναθήματα, Λευκωσία 1984.

Ἀνδρῆ Χριστοφίδου: Ἡλιοστάλαγμα, Λεμεσός 1984.

Πνευματικὴ Κύπρος: Ὁ σατιρικός ἄνθος Ροδίνης, Λευκωσία 1984.

Ζάχου Σαμολαδά: Γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ τὸ μέλλον τῆς νέας γενιάς, Θεσσαλονίκη 1984.

Ἀντ. Βαζιντάρης: Ἐργάτες, Τορόντο 1984.

Ἀντ. Βαζιντάρης: Ὁ ἥλιος τοῦ Νοέμβρη, Τορόντο 1984.

Νίκου Ὀρφανίδη: Εἰκασ: κείμενα, Λευκωσία 1984.

Μάχης Μουζάκη: Τὰ ὑπόλοιπα τέρατα, Ἀθήνα 1984.

Μιχ. Μαραθεύτη: Ὁ σύγχρονος κόσμος καὶ ἡ παιδεία, Λευκωσία 1984.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Εἰθύνη (Ἀθήνα) ἀρ. 151, 152 — Πόρφυρας (Κέρκυρα) ἀρ. 22, 23, 24 — Κασταλία (Ἀθήνα) ἀρ. 75 — The travel tourist (Βρυξέλλες) ἀρ. 26 — Πανεπιστημιακὰ Νέα (Θεσσαλονίκη) ἀρ. 18 — Νέα Ἐποχὴ (Λευκωσία) ἀρ. 165—166 — Σύγχρονη Σκέψη (Ἀθήνα) ἀρ. 93, 94, 95, 96 — Συνάντηση (Ἅγιος Νεόφυτος) ἀρ. 1 — Folia Neohellenica (Amsterdam) τόμ. V, 1983 — Ἡπειρωτικὴ Ἔστια (Ἰωάννινα) ἀρ. 384-385-386 — Ὑδρία (Πάτρα) ἀρ. 47-47 καὶ 49-50 — Soviet Literature (Μόσχα) ἀρ. 437. — Ναυτικὴ Ἑλλάς (Ἀθήνα) ἀρ. 610 — Νέα Πορεία (Θεσσαλονίκη) ἀρ. 350—352 — Μακεδονικὴ Ζωὴ (Θεσσαλονίκη) ἀρ. 218-222 — Ariel (Ἱερουσαλήμ) ἀρ. 57 — Πνευματικὴ Ρούμελη (ἀρ. 29) Τριφυλλιακὴ Ἔστια (Ἀθήνα) ἀρ. 58, 59 — Εἰθύνη (Ἀθήνα) ἀρ. 153 καὶ 154 — Scandinavian Studies in Modern Greek (Κοπεγχάγη) ἀρ. 7-8 — Ἐπικοινωνία (Λευκωσία) ἀρ. 2 — Ἀστυνομικὰ Χρονικὰ (Λευκωσία) Γεν. Ἰούν. 1984 — Ἱατρικὴ Κύπρος (Λευκωσία) Σεπτ. '84 — Μονόγραμμα (Λευκωσία) ἀρ. 1 — Μόρφωση (Λεμεσός) ἀρ. 674—675.

ΤΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟ ΤΟΥ Κ. ΧΡΥΣΙΑΝΘΗ

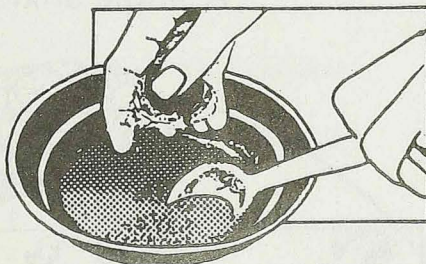
— Έκτιμῶ τὸ περιοδικὸ «Ἵδρία» τῆς Πάτρας κι' ἄς μὴ ὀρίσκομαι στὴν ἴδια αἰσθητικὴ γραμμὴ πολλὰς φορές. Ὅμως ἔχει μιὰ γνησιότητα, μᾶς ξαφνιάζει μὲ προσφορές, δικές μας καὶ ξένες, τὰ λέει ἀντρεία καὶ ἐκπληκτικά. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ καινούριοι ἤχοι τοῦ στὴν ποίηση καὶ στὴν περιήγηση ποὺ δὲν εἶναι τοῦ κλίματός σου, σοῦ ξυπνοῦν τὴν προσοχὴ καὶ σὲ τέρπουν. Κι' ὅταν μιὰ ποίηση σὲ τέρπει νομίζω πὼς πέτυχε τὸν πραγματικὸ στόχο τῆς, τὸν αἰσθητικὸ. Ἡ σημείωσή μου αὐτὴ δὲν ἔχει σκοπὸ ν' ἀναπτύξει σὲ πλάτος ἀρχές, θέματα καὶ ὀνόματα τοῦ περιοδικοῦ «Ἵδρία». Ἔχει βασικὸ καὶ εἰλικρινῆ σκοπὸ τὴν ἐπισήμανση καὶ ταυτόχρονα τὴν ἔκφραση μιᾶς προσωπικῆς ἐκτίμησής.

— Βαθειά - βαθειά δὲν μπορῶ νὰ ἐξηγήσω τὴν τόσο συχνή, ποὺ παρατηρεῖται τελευταῖα, κυκλοφορία ἀφιερωματικῶν στὴν Κύπρο τευχῶν διαφόρων ἐλλαδικῶν περιοδικῶν. Ἀσφαλῶς ἐκτιμοῦμε ὅλοι μας τὴν προβολὴ τοῦ κυπριακοῦ προβλήματος κι' εὐχαριστοῦμε γιὰ τὸν κόπο καὶ τὰ ἔξοδα τῶν ὑπευθύνων τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ τύπου τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδας.

Ὅτε καὶ συζητοῦμε περὶ ὑποχρέωσης τῶν Ἑλλαδιτῶν, μιὰ πολὺ φτηνὴ πρόταση. Ἴσα - ἴσα νοιώθουμε τὴ γνησιότητα τῶν ἐγχειρημάτων αὐτῶν. Μόνο πὼς ἡ πολὺ μεγάλη συχνότητα μὲ τὴ γρήγορη σύνθεση τῆς ὕλης, μὲ κάποιες δλοφάνερες μονόπλευρες προσηλώσεις, σὰν γὰ ὑποβαθμίζουν σ' ἐπιτυχία κι' ἐκτίμηση τὴν κίνηση αὐτὴ, ποὺ πάντοτε συμφέρει σ' ἡμᾶς τοὺς Κυπρίους, ἀλλὰ ποὺ μπορεῖ νὰ δημιουργήσει πρόχειρες ἐντυπώσεις.

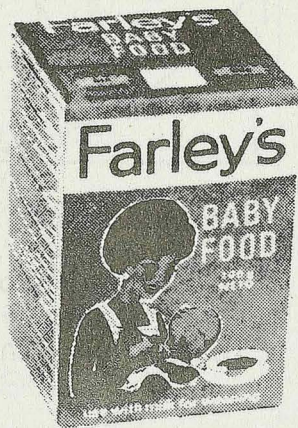
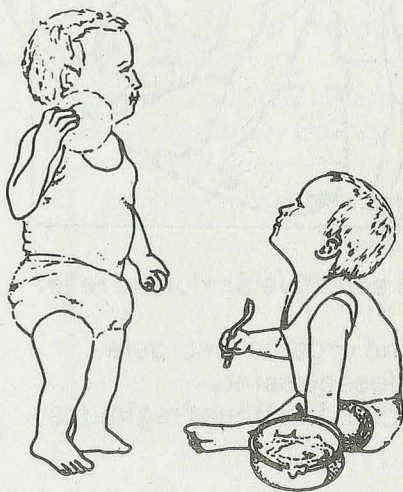
— Πολὺ μοῦ μίλησε ὁ Τίμος Μαλᾶνος μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ «Πρόσπερος» «Ἡ δύναμη τῶν αἰσθητικῶν συγκινήσεων καὶ ἄλλα κριτικά». Σκέψη πολὺ κριτικὴ ποὺ χτυπᾷ ἀκριβῶς στὸ οὐσιαστικὸ σημεῖο ἐνός ἔργου, στὴν προσφορά του. Ἡ διαφωνία του μὲ τὴν ἄποψη ἄλλων στηρίζεται σὲ θέσεις, δείγματα καὶ συζήτηση καὶ ἔχι ἀπλῶς ἀφοριστικά ἢ (τὸ χειρότερο, ποὺ χρησιμοποιοεῖται ἀπὸ ἄλλους) μὲ ὑπονοούμενα ἢ ἀνοιχτὴ ἐπίθεση μὲ ἀπαράδεχτους χαρακτηρισμούς. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ὀφείλω ν' ἀναφερθῶ στὶς ἐκδόσεις «Πρόσπερος» γιὰ τὰ ἐξαιρετικῆς ποιότητας ἀποθλογήματα ἀπὸ κριτικὰ ἔργα, ὅπως ἐκεῖνα τῶν Κλ. Παράσχου, Μήτσου Παπανικολάου κλπ., διότι, ἔτι, ἀλλο σημαντικὸ ἐκδοτικὸ ἔργο του.

εκατομμύρια παιδιά σ'όλο τον κόσμο μεγάλωσαν με παιδικές τροφές Farley's

*Τά συστατικά τους παραμένουν
πάντα τά'ϊδια
καί είναι τόσο θρεπτικά!
Τά Farley's παραμένουν επίσης
οί πιά δημοφιλείς παιδικές τροφές
στήν Αγγλίαν.*

*Περιέχουν πάντοτε τά καλύτερα συστατικά:
Σιτάλευρο, ζάχαρη καί φυτικό λάδι.
Δέν περιέχουν άλας
στό όποιο μερικά παιδιά είναι άλλεργικά.
Είναι έμπλουτισμένα μέ κάλσιουμ
γιά δυνατά όστά καί δόντια,
σίδηρον γιά ύγιές αίμα
ώς καί βιταμίνες γιά ύγιη ανάπτυξη.*

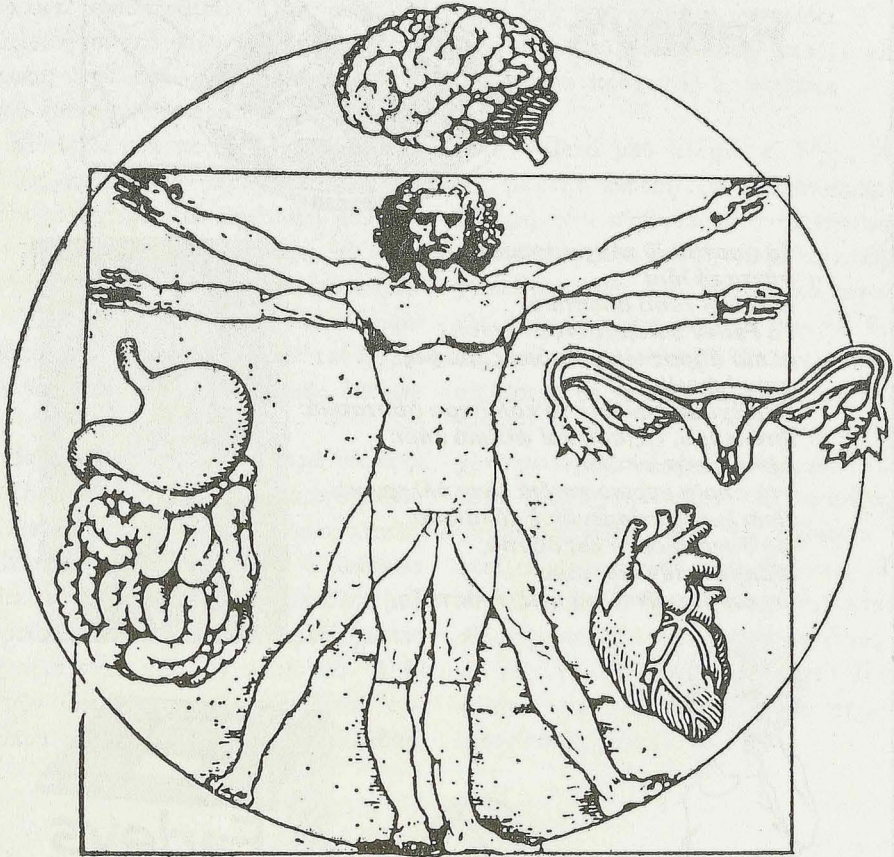
**Τά Farley's μέσ' τό γάλα
κάνουν τά παιδιά μεγάλα.**

For the many dimensions of anxiety

ATIVAN*

(lorazepam, Wyeth)

A single anxiolytic

provides deeper, more selective anxiolytic relief

**in both functional and organic disorders
with low-dosage safety
compatible with standard treatment regimens**

Wyeth International Limited
Philadelphia, Pa. 19101 U.S.A.

*trademark

ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΛΤΔ.

Κεντρικό:

Οδός Γρηγόρη Αυξεντίου, Ταχ. Κιβ. 4537, Λευκωσία

Υποκαταστήματα: -

Λευκωσία - Αμμόχωστο - Λεμεσό - Πάφο - Λάρνακα

••• ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ •••

★ ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ:-

Δεχόμαστε καταθέσεις όλων των τύπων.

Διαθέτουμε υπηρεσίαν Εξωτερικών Συναλλαγών.

Καλύπτουμε όλη την Κύπρο με το πυκνότερο δίκτυον

Υποκαταστημάτων και Αντιπροσώπων.

★ ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ:-

Προμηθεύουμε τους αγρότες με το:-

90% των Λιπασμάτων

95% του Πατατόσπορου και

65% των Φυτοφαρμάκων

που εισάγονται στον τόπο μας

★ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ:-

Ασφαλίζουμε εναντίον κάθε κινδύνου:-

Πυρός - Ατυχημάτων - Θάλασσας - Οχημάτων - Κλοπής κ.ά.

50 ΧΡΟΝΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

— Για την ανάπτυξη της Γεωργίας

— Για την πρόοδο της υπαίθρου

— Για την άνοδο του βιοτικού επιπέδου
του λαού μας.

ΕΙΝΑΙ ΠΑΝΤΟΥ και
ΠΑΝΤΑ ΣΤΗ ΔΙΑΘΕΣΗ ΣΑΣ

ΜΠΥΡΑ ΚΕΟ

η μπύρα σας...

